శ్రీగణేశాయనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళిః.

అలంకారశాస్త్రమ్.

ఇయం

అలంకారశాస్త్రలక్షణసమన్వయ శ్రీమద్రాజా వాసిరెడ్డి
వేంకటాద్రి ప్రభుగుణప్రశంసాపరలక్ష్యా

వ్యరచయదేనాం

ఆలంకారికశేఖరస్సాహిత్యరత్నాకరవ్యాకర్తా
చల్లా వేంకటశాస్త్రీ మహాకవిః.

ముక్త్యాల.

మాహిష్మతీముద్రాక్షరశాలా.

ప్రథమముద్రణమ్ 500

మూల్యమ్ రూ 1—0—0

1917

శ్రీ

పుష్పమాలికాబంధః.

శ్లో. శ్రీమాన్ధీమాన్ప్రమాన్యోఽప్రతిహతికృతిమాన్రాజరాజప్రజన్మా
నానాదీనావనార్థం పరకరకరణప్రాభవో భవ్యభర్తా
భూకాన్తాకాన్తకాయో లసదసమసమజ్ఞాతిభాతిప్రతిజ్ఞో
ధీరోదారోఽపరోక్షం జయజయజయతాద్భూపగోపప్రపన్నః ౧

హే భూప శ్రీచన్ద్రమౌళీశ్వరప్రభో, త్వం శ్రీమాన్ మహాలక్ష్మీసమాయుక్తః, ధీమాన్ మహాబుద్ధిమాన్, ప్రమాన్యః ప్రకర్షేణ పూజనీయః, అప్రతిహతికృతిమాన్ అవ్యాహతకార్యః, రాజరాజప్రజన్మా, రాజ్ఞాం రాజా రాజరాజః కుబేరః। "రాజరాజో ధనాధిప" ఇత్యమరః. తస్మాదపి ప్రకృష్టం జన్మ యస్య స తథోక్తః। కుబేరాదపి సంస్తవనీయమహోదయ ఇతి భావః। యద్వా రాజ్ఞాం రాజా రాజరాజః ప్రకృష్టం జన్మ యస్య స ప్రజన్మా స చాసౌ స చ తథోక్తః। రాజాధిరాజః ప్రకర్షేణ మాననీయోదయశ్చేతి భావః, నానాదీనావనార్థం అనేకదీనసంరక్షణార్థం, పరకరకరణప్రాభవః పరేభ్యః కరస్య బలేః కరణం తస్మిన్ ప్రాభవం యస్య స తథోక్తః। ఇతరజనగృహీతబలివైభవః। భవ్యభర్తా భవ్యానాం మంగళానాం భర్తా నిత్యమంగళవిరాజమాన ఇతి భావః। భూకాంతాకాంతకాయః భూకాంతయా భూజాయయా కాంతః మనోహరః కాయో యస్య స తథోక్తః। భూనాయకపరిపాలనచాతురీధురీణవిగ్రహ ఇతి భావః। లసదసమసమజ్ఞాతిభాతిప్రతిజ్ఞః లసంతీ అసమా నిరుపమా యా సమజ్ఞా కీర్తిః తయా అతిభా అతిప్రకాశో యస్య తస్య తాదృశీ అతిశయితా ప్రతిజ్ఞా యస్య స తథోక్తః। నిరుపమానకీర్తివిభాసితాతిశయితప్రతిజ్ఞ ఇతి భావః। "యశః కీర్తిస్సమజ్ఞా చే"త్యమరః. యద్వా లసంతః ప్రకాశమానాః అసమాః నిరుపమాః సమాః సలక్ష్మీకాః యే జ్ఞాతయో బంధవః తైః అతిభా అతిప్రకాశో యస్య స తథోక్తః। అతిశయితా ప్రతిజ్ఞా యస్య స తథోక్తః। స చాసౌ స చ తథోక్తః। విశేషణోభయకర్మధారయః। నిరుపమానమహాలక్ష్మీసమేతరాజబంధువారపరిశోభితోఽతిశయితప్రతిజ్ఞావాంశ్చేతి భావః। ధీరోదారః ధీరశ్చాసౌ ఉదారశ్చ ధీరోదారః మహాధైర్యశాలీ, కల్పశాఖీవ మహోదారస్వభావశ్చేతి భావః। అపరోక్షం పరేషాం అక్ష్ణాం సమీపే పరోక్షం న పరోక్షం అపరోక్షం సమక్షమిత్యర్థః। గోపప్రపన్నః గాః వాచః పాంతీతి గోపాః పండితాః, గాం భువం పాంతీతి గోపాః పృథ్వీపాలాః, గోపాశ్చ గోపాశ్చ గోపాః। "స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజల" ఇత్యమరః. సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తావితి ఏకశేషః। పండితరాజసంఘసంసేవ్యమాన ఇతి భావః। జయజయజయతాత్ సర్వోత్కర్షేణ వర్తస్వ వర్తస్వ వర్తస్వ। అత్యాదరేణ త్రిరుక్తిః। ఇతి శ్రీచంద్రమౌళీశ్వరప్రభుమాలాస్యచద్గభాష్యకారశాస్త్రిణా పుష్పమాలికేయం దత్తా॥ శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ.

శ్రీరస్తు.

చిత్రవిజ్ఞాపనా.

1	7	11	19	23	27

1
మ
హా
రా
జ
శ్రీ
నా
నా
శ్రీ
చం
ద్ర
మూ
ళీ
శ్వ
ర
ప్ర
సా
ద
శ్రీ
బ
హ
దూ
రు
వ
మి
దా
రు
గా
రి
సం
ని
ధి
కి

అంకెలగుర్తులు గలగళ్లలో పైనుండి దిగువకు చదివిన రాజాగారికి వ్రాసినవిజ్ఞాపన వచ్చును. అడ్డముగా జదివిన 32 గళ్లలోను వినాయకకథ వచ్చును.

పీఠికా.

భో భో మహాశయాః? శ్రీమతాం [illegible] భవతాం భవతాం కర్ణ పదవీ ముపాగతపవ అనవద్యవిద్యా[illegible] విసార్వభౌమ విభ్రాజితశిష్ట[illegible]రిష్ఠ [illegible] వాసిష్ఠ[illegible]తి [illegible] గ్రామః తత్ర దేవీకటాక్ష వీక్షా దీక్షితః [illegible] వేంకటార్య[illegible]సహస్ర పాస నాసాదితాఖండసమస్త శాస్త్ర [illegible] భా[illegible]రాజిత [illegible] రఘునాథ శాస్త్రి పౌత్రో లక్ష్మణశాస్త్రి [illegible] అద్వైతమతానుయాయీ [illegible] నామా [illegible] సార్వభౌమో బభూవ. కాలక్రమేణ స తు మహాకవి [illegible] నామ్నః ప్రబంధరత్నస్య వ్యాఖ్యాం వినా [illegible] సమాలోచ్య [illegible] ముద్దిధీర్షయా నూతనాం కాఞ్చ్యం వ్యాఖ్యా ముచీకరత్ సతు వ్యాఖ్యా గ్రంథ [illegible] ముద్రాపణాభావేన తత్తత్ దేశాంతరేషు [illegible] ప్రచా[illegible] గామ తదనంతరం కాలక్రమేణ తదా[illegible] శ్రీమ[illegible] త్రిభువ[illegible] శ్రీవాసిరెడ్డ్యన్వవాయసుధాసింధుసుధాంశు [illegible] ల్పద్రుమ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః కదాచిత్ " [illegible] శ్రేయః కావ్యాదన్యన్న విద్యతే। తేవంద్యాస్తే మహాత్మాన స్తేషాం [illegible] కస్మింయుః॥ యే నిబధ్నంతి కావ్యాని యే చ కావ్యేషు [illegible] మాదర్శం ప్రాప్య వాఙ్మయం। తేషామసన్నిధానేపి [illegible] త్యాది" వచనా న్యనుస్మర న్నా కల్పస్థాయి కీర్తే స్సాధనం కావ్యమే [illegible]

మన్వాన స్తత్తాదృశీ ముత్తమాం కృతిం ప్రాప్తుకామ స్తత్తాదృశకృతిని ర్మాణధురీణాః కే? కుత్ర వా సంస్థితాః? ఇతి విచిన్వ న్దిగంతవిశ్రాంతకీర్తిం కాకరపర్తి నిలయ మలంకారశాస్త్రపారావార పారీణం సరసకవితాచాతురీధురీణం కవిసార్వభౌమం వేంకటసూరి ముపశ్రుత్య సమర్యాద మాహ్వాపయామాస. తత స్స మహాకవి రమరావతీనిలయ మార్యసపర్యాధుర్య మాశ్రితామరాహార్యం వేంకటాద్రిప్రభువర్య ముపాససాద. తత స్స మహావిభు స్తం మహాకవిం దృష్ట్వా నందతుందిలితాంతరాత్మా సగౌరవ మారాధ్య తత్ర ముత్తమా సనే సమావేశ్య స్వనామాంకితోత్తమకృతిప్రదానేన స్వాత్మానం కృతార్థయితుం సవినయం వ్యజిజ్ఞపత్. తత స్స మహాకవి స్తదీయం వచన మభినంద్య బహుమాన మురరీచకార. తదనంతరం "కవేరల్పాపి వాగ్వృత్తి ర్విద్వత్కర్ణావతంసతి । నాయకో యది వర్త్యేత లోకోత్తరగుణోత్తరః। అష్టాభి స్సురేంద్రాణాం మాత్రాభిర్నిర్మితో నృపః । నావిష్ణుః పృథివీపతి" రిత్యాదివచనా న్యనుస్మరన్ వేంకటాద్రిప్రభువర్య మేవ నాయకం నిశ్చిన్వం స్తదనుమత్యా కావ్యప్రకాశికాద్యలంకారశాస్త్రప్రబంధానా మతివిస్తృతతయా మశ్లేషయతాం సమాలోచ్య బాలా నుపచికీర్షయా చ లక్షణా దన్యత్ర ప్రతిశ్లోకం త మేవ విషయీకృత్య అతిమృదుమధురపదలలితం నవరత్నకలితం పండితసందోహసమామోదసంధాయకం వేంకటాద్రిగుణరత్నావళీనామక మపూర్వ మలంకారశాస్త్రప్రబంధ మారచయామాస. తదనంతరం స మహాకవి స్స్వామాన్యత్ర శ్చత్వారింశద్వర్షాణి భువ మలంకృత్య కైవల్యపదవీ మాజగామ. తతః కాలక్రమేణ తాళపత్రలిఖిత స్స మహాప్రబంధ స్తాళపత్రలిఖితపుస్తకాంతరే ష్వంతరాసీత్. తేషు పుస్తకేషు కాలక్రమేణ కతిచన స్వరూపత శ్శిథిలా బభూవుః. తస్మిన్నేవ సమయే స ఏక ఏవ కవేః కృతిపతే స్తద్వంశ్యానాం చాదృష్టవశా ల్లేశతోఽపి న శిథిలీబభూవ. తదానీం తం ప్రబంధం గీర్వాణభాషాధురంధరా బ్రహ్మశ్రీ ఆణివిళ్ల సీతారామశాస్త్రిణో దృష్ట్వా స్వనికట మానీయ రరక్షుః పశ్చా త్కాలక్రమేణ తత్ప్రభవద్భి

రత్తం తం ప్రబంధం దృష్ట్వా దర్శయిత్వా చ మహద్భ్యః స్తదీయరసతా మాకలయ్య స్వయమేవ ముద్రాపయితు కామోఽపి తదీయకవితాకన్యాయా స్తదీయగృహప్రేషణ మేవ న్యాయ్య మితి మన్వాన స్తదీయ వంశ్యాన్వేషణం కుర్వన్ కించిత్కాల మనైషమ్. ఏతస్మిన్నంతరే బ్రహ్మశ్రీకూచిభట్లకనకాద్రిశాస్త్రిముఖా చ్ఛ్రీవాసిరెడ్డి వేంకటాద్రిప్రభుజ్ఞాతయో ముక్త్యాల సంస్థానాధీశ్వరా ఇదానీంతనా స్సరస[illegible]వితావినోదసచాతురీధురీణాశ్శ్రీమంతో [illegible] మహాంత శ్శ్రీచంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదప్రభవ ఇతిశ్రుత్వా తేన సహ పూర్వోక్తం సర్వమపి సంభాష్య తన్ముఖేన తేభ్యో విజ్ఞాప్య తదనుమతిం ప్రాప్య తాళపత్రలిఖితం వేంకటాద్రిగుణరత్నావళీనామక మస్మత్ప్రపితామహేన విరచితం ప్రబంధరత్నం యథామతి యథామాతృకం పరిశోధ్య లేఖకప్రమాదాదిరహితం వ్యాలిఖ్య ముద్రాపయిత్వా తత్ ప్రబంధరత్నం తన్నికటం ప్రాపయ్య తదీయకృతజ్ఞతా మభినంద్య సమ్మోద మవాపం. తస్మా న్మాత్సర్య ముత్సార్య సహృదయా గుణగ్రాహిణశ్చ దోషనిరసనేన చేమ మనుగృహ్ణంతు సంతో భవ్యభవ్యర్థయే. శ్రీ శ్రీ శ్రీ

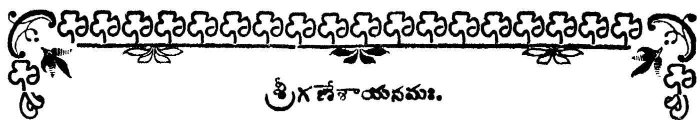
ఇతి

విజ్ఞాపకో[illegible] సత్పాత్రసుజనవిధేయః,

[illegible] శాస్త్రీ.

విషయానుక్రమణికా.

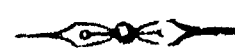
శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళిః.

అలంకారశాస్త్రమ్.

శ్లో. శ్రీగౌర్యా ముఖపద్మ మక్షికుముదం సీమంత*పంథా మహ
ద్యన్నేత్రత్రయతత్ర ముజ్జ్వలతరచ్ఛాయాప్రసారా త్త్వరం
వ్యాకోచం దరమీలితాంతర ముభూ త్సిందూరసచ్చిత్రకో
గాఢాలింగనసంభ్రమే దిశతు వ శ్శ్రేయ స్స దేవ శ్శివః. 1

శ్లో. ప్రాలేయాచలకన్యకాకుచతటీకస్తూరికాపత్రికా
నిర్మాణైకవిహారలాలసమనో భక్తేష్టదానాకులం
గంగాతుంగతరంగభంగపటలీవేల్లత్కపర్దోజ్జ్వలం
తేజ స్స్యా దమరేశ్వరాధివిలస న్మోదాయ వ శ్శాంభవం. 2

శ్లో. అంతఃకాసారగర్భం సకల మపి మహ త్పూరయిత్వా వశిష్ట
స్తత్రామానః కథం వా బహి రుపగతవా న్కిం దయాంభఃప్రవాహః
అంభో లేఖాపగాయా విలసతి సతతం యత్కపర్దాంతరే వః
పాయా త్సోయం భవానీవదనసరసిజేందిందిరో దేవదేవః. 3

శ్లో. శ్రీబ్రహ్మాదిసురప్రధానపరిషత్ప్రహ్వీభవన్మస్తక
శ్రీమన్మౌళిమణిప్రభాభి రభితః కిమ్మీరితాంఘ్రిద్వయః
వక్షఃపీఠనిషణ్ణకౌస్తుభరుచా రక్తాంబరశ్రీరివ
శ్రీమా న్వ స్తనుతా ద్రమాసహచరః పీతాంబరోఽపి శ్రియం. 4

శ్లో. లోకే కళాసు కవితా సకలాసు హృద్యా
సారస్యసాంద్రహృదయైకజుషాం కవీనాం

---

* సమాసాంతవిధే రనిత్యత్వా దృక్పూరబ్ధూఃపథేతి న సమాసాంతో ప్రత్యయః.

తథాపి సద్గుణలసత్తరనాయకాంకా
భాత్యంగ నేవ నను హృద్యతరా కులీనా. 5

శ్లో. త దద్య సార్థకీకుర్వే కవితాం చ యథామతి
సర్వసద్గుణసంపన్ననాయకోత్తమవర్ణనాత్. 6

శ్లో. లోకే వసంతు శత శోథ సహస్రశో వా
భూపా దివాకరనిరన్తరమన్సు దిక్షు
శ్రీవాసిరెడ్డికులపావన వేంకటాద్రి
క్ష్మాపాలచూడతులనాం న భజంతి కేపి. 7

శ్లో. కాకోదరేంద్రముఖవక్త్రపరంపరాపి
శ్రీవేంకటాద్రినృపసద్గుణవర్ణనాయ
నాలం భవే దితి హి నస్తుగతి స్తథాపి
కాం శ్చి ద్గుణాం స్తు గదితుం సకుతూహ లోస్మి. 8

తత్ర. తావ న్నాయకగుణా పత్యంతే.

శ్లో. ♦మహాకులీన తౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్య ముదారతా
తేజస్విత్వం విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వ మపి స్మృతం. 9

శ్లో. ♦మహామహిమతా చాపి పాండిత్యం నాయకే గుణాః
ఉక్తా స్సూరిభి రేతేషాం వక్ష్యేహం లక్ష్యలక్షణే. 10

♦ తత్ర. మహాకులీనతా నామ కులే మహతి సంభవః. యథా

శ్లో. యోభూద్బ్రహ్మాద్య శేషామరమకుటమణి శ్రేణినీరాజితశ్రీ
నాథాంఘ్రే ర్యస్య చైకా వహతిధురమియం హ్యుర్వరాఖర్వసర్వాం
సోద ర్యన్యా భవాన్యా రమయతి రమణం స్వర్ధునీ పావనీశం
తత్ర శ్రీవాసిరెడ్డ్యన్వయ ఇహ జయతి శ్రీపతి ర్వేంకటాద్రిః. 11

♦ మనోహరాకృతిత్వం య త్త దౌజ్జ్వల్యం ప్రకీర్త్యతే. యథా

శ్లో. వదాన్యజగతీరుహో విజయవేంకటాద్రిక్షమా
పతి ర్మకరకేతనో భవతి భవ్యసవ్యచ్ఛవిః

యతోఽస్య విధినిర్మితా స్సుమనసాం గణా మార్గణా
మహారతికరగ్రహోఽజని సదా శుకా స్స్పృహాణా యతః 12

◆ సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం మహాభాగ్యం ప్రచక్షతే. యథా

శ్లో. పారీతేయాచలసేతుమధ్యనివసద్భూమండలాఖండలా
శ్శేషాశ్శేషపరశ్శతాంజలిపుటా భాసాం నిధే స్సన్నిధా
యస్యాబ్జంతి సమస్తదిక్తటనటత్కీర్తిచ్ఛవిచ్ఛాదిత
వ్యోమాభోగ సదా త్వ మద్య స జయ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 13

◆ యద్విశ్రాణనతాచ్ఛిల్య మౌదార్యం త ప్రకీర్త్యతే. యథా

శ్లో. యద్విద్వచ్ఛశిమండలోన్నతమహాహార్మ్యస్థలాగ్రోల్లస
త్స్వర్లోకీపతిరత్నపుంజవిలసచ్ఛాయానుబింబం హి తత్
యన్నైష్కల్యం చ చమూరులాంఛనతనావాలక్ష్యతే సర్వదా
న స్వర్ద్రుప్రతిబింబ ఏష జయతి శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 14

◆ జగత్ప్రకాశకత్వం తు తేజస్విత్వం ప్రకీర్త్యతే. యథా

శ్లో. త్వత్తేజోభానుభాసా కియ దపి జగతీపద్మినీకోశబృందం
ప్రాప్తామోదం వికాసీకృత మితి భవతి ప్రద్రష్టు ముత్కంఠ ఏవ
వ్యోమాగ్రే సంచరంతౌ ప్రతిదిన మపి తౌ పుష్పవంతా వశక్తౌ
శ్రాంత్యా మూర్చ్ఛాలబింబౌ పతత ఇవ తతో వేంకటాద్రే సముద్రే.

యథావా ◆—

శ్లో. త్వత్తేజోభానుభాసా తమసి వినిహతే సర్వతోఽస్యాం జగత్యాం
పద్మోల్లాసే చ జాతే వితథనిజగతి ర్లజ్జయా గంతు మూర్ధ్వం
వ్యోమాంతర్మార్గచారీ ప్రతిదిన మభితో భానుమా నక్షమస్సన్
శ్రాంత్యా మూర్చ్ఛాలబింబః పతతి ధ్రువ మతో వేంకటాద్రేసముద్రే.

◆ కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్త్యతే. యథా

శ్లో. ఆశాంతక్షితిపాలమౌళిమిళదుద్దామస్వతేజస్స్ఫుర
చ్చాతుర్యైకనికేతనో విజయతే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః

యో ధత్తే హి శిరీషకోమలతరే దేహే మన స్తచ్ఛలే
యత్రాసౌ బహుపద్మజాండనిలయ శ్చాన్యైః పరం స్థాపితః. 17

యథావా :—

శ్లో. మిత్రే నిధాయ కరుణాకలితౌ కటాక్షౌ
శత్రౌ శరాం స్త్వమరమూర్ధని చ ప్రయుంజన్
ఆనందదాన ముభయో ర్యుగప ద్విధత్తే
హ్యా న్యాదృశీ చతురతా విభువేంకటాద్రేః. 18

♦ ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వం ధార్మికత్వ ముదాహృతం. యథా

శ్లో. విద్వత్కారితయజ్ఞచర్వితహవిస్సంఫుల్లమాంసోల్లస
త్సర్వాంగీణవలీవిలీనసయనాంభోజ శ్శచీవల్లభః
క్షోణీమండలమండనాత్మవపుష శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
రాస్మాకీనవచోవిచారవిషయో ధర్మః కథం స్యా ద్యతః. 19

యథావా :—

శ్లో. దేవబ్రాహ్మణమండలేషు సతతం శ్రద్ధాలు మన్యం క్వవా
జానీమోఽఖిలధర్మరూపవపుష శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభోః
యత్కృత్వాజస్రసహస్ర విస్తృతమఖే ష్వంశా న్గృహీతుం సకృ
న్నూనం స్యా న్నిధితో భవన్ దశశతా న్యంభోజబంధోః కరాః. 20

♦ మహామహిమతా సా స్యా ద్యా పున ర్దేవతాత్మతా. యథా

శ్లో. నిత్యం పుణ్యజనోపమర్దనపరస్వాంతే ష్వనాస్థో హరి
స్త్రాతుం తా నమితా నభూ ద్గుణనిధి శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః
నో చే దస్య కరే సమస్తభువనక్షేమంకరే స్యా త్కథం
చక్రం శక్రసమానవిక్రమరిపూచ్ఛిత్తిక్రమే ద్ధక్రమే. 21

♦ అశేషవిద్యాసు నైపుణ్యం పాండిత్య మితి గీయతే. యథా

శ్లో. విద్యాదుగ్ధపయోనిధిం ప్రమథితుం మంథానశైలః పరే
సాహిత్యార్ణవకర్ణధార ఇతి చ శ్రీవేంకటాద్రిం విదుః

ఏనం సర్వకళాప్రరోహజననక్షేత్రం తు మన్యామహే
లక్ష్యంతే రదనాశ్చ యత్స్ఫుటతరం విద్యాపరిరోహా ఇవ. 22

ఇత్థం నాయకగుణా న్నిరూప్య నాయకస్వరూపం నిరూప్యతే.

శ్లో. ♦యశఃప్రతాపసుభగః పుమర్థత్రయతత్పరః
ధురంధరో గుణాఢ్య శ్చ నాయకః పరికీర్త్యతే. 23

♦ తత్ర. యశస్సుభగత్వం. యథా

శ్లో. జగత్త్రితయమందిరస్ఫుటమణిప్రదీపాంకురీ
కృతాత్మని యశ స్యహో విజయవేంకటాద్రిప్రభోః
అరుంతుదవిధుంతుద త్వ మిహ నాల ముద్వేజితుం
శశీ తి ముద మే త్యయం కిల యశఃప్రపుష్టాత్మకః. 24

యథా వా ♦—

శ్లో. స్ఫూర్జత్కార్తికశర్వరీశ్వరమహాస్పందోహధిక్కారకృ
త్త్వత్కీర్త్యందురుచా భృశం ధవళితే బ్రహ్మాండభాండాంతరే
పారిలేయాచలకన్యయా విరచితాభిజ్ఞానకస్తూరికా
ముద్రైవేశ్వరకంఠనీలసుషమా శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 25

♦ ప్రతాపసుభగత్వం. యథా

శ్లో. ఖడ్గోత్కృత్తదురాసదప్రతిధరాపాలేంద్రవక్షస్థలా
దుత్ప్లుత్యాంబరభిత్తిసంగతి మితాః కీలాలబిందూత్కరాః
లక్ష్యంతే సుదినం చ తారకమిషా ద్యత్త్వత్ప్రతాపానల
శ్రీహేలాయిత ముర్వరాపతిమణే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభోః. 26

యథా వా ♦—

శ్లో. యత్తేజఃపటలేన సంగరతలే సూతో హ్య నూరుః కృతో
భాను ర్ద్వాదశధా కరా దశశతాన్యస్యాపి భిన్నాః కృతాః
ఖద్యోతాహ్వయ ఏవ కిం చ స జితః ఖద్యోతవ ద్ద్యోతతే
సో యం విశ్వధురంధరో విజయతే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 27

♦ పురుషార్థత్రయతత్పరతా. యథా

శ్లో. పృథ్వీదేవవితన్యమానవిలసత్సత్కర్మగోష్ఠ్యస్సదా
తత్తద్దిగ్వసదుర్వరావతికరన్వీకారదీక్షాగురోః
స్వీయస్త్రీపృథుగండభిత్తిమకరీనిర్మాణనిత్యోత్సుకా
ద్దోర్ద్యామో భువి వేంకటాద్రినృపతే ర్ధన్యం కమన్యం ప్రభుం. 28

♦ ధారేయతా. యథా

శ్లో. దోష్ణా శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపతితిలకే సర్వసర్వంసహాం తాం
నిర్వ్యాజ్యం సందధానే తదురుతరలసత్కంఠభాగే స్ఫురద్భిః
హారై స్తారై ర్ధరిత్ర్యా సలిలనిధిసుహామేఖలాశ్రీ రవాప్తా
నాథః కాకోదరాణాం విహరతి సతతం వీతభూభారభోగః. 29

♦ గుణాఢ్యతా. యథా

శ్లో. శేషః పాతాళలోకే నివసతి సతతం సత్యలోకే విరించిః
పోత్కంఠాకుంఠభావో న విరమతి గురు ర్దేవ పారోగమం హి
వ్యాసాద్యాః కుత్ర లీనా స్తతత మపి పరం నిర్గుణం సంస్తువంతః
కే వా శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిరమణగుణాన్ స్తోతు మద్య క్షమంతే. 30

అథ నాయకవిశేషా నిరూప్యంతే ధీరోదాత్తో ధీరోద్ధతో ధీరలలితో ధీరశాంత శ్చేతి చత్వారో నాయకవిశేషాః। తదుక్తం.

శ్లో. "ఉదాత్త ఉద్ధత శ్చైవ లలిత శ్శాంత ఇ త్యపి
ధీరపూర్వా ఇమే పూర్వై శ్చత్వారో నాయకా స్స్మృతా ఇతి."

అథ యథాక్రమం లక్షణోదాహరణాని.

శ్లో. ♦గంభీర స్సత్వసంపన్నో దయాళు రవికత్థనః
పరకీయగుణానందీ ధీరోదాత్తో నిరూపితః. 32

గంభీరో హర్షామర్షవికారశూన్యః. యథా

శ్లో. హర్షామర్షవికారశూన్యవదనాంభోజో హి సత్సారులో
వందారుప్రసరద్దయారసఝరోద్వేల్లత్కటాక్షాంకితః

కించిత్కుంచితమస్తకో నిజగుణస్తోత్రే కృతే స్తావకై
రన్యాన్యర్ఘ్యగుణాదరో విజయతే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 33

శ్లో. ♦ధీరోద్ధత స్స విజ్ఞేయో మాయావీ చ వికత్థనః
దర్పోద్ధత స్సమాత్సర్య శ్చండో యస్సులభాగ్రహః. యథా 34

శ్లో. నైకబ్రహ్మాండభాండోద్దళనపటుతరాహంకృతివ్యగ్రకాల
వ్యాత్తాస్యాలోలజిహ్వాప్రవిదళనకళాకుంఠకాంక్షీయకాణాం
వీరాణాం ఘూర్జరాద్యాః ప్రతినృపతివరాః కిం భ్రమంతః పురస్తా
దస్మాకం వేంకటాద్రిక్షితితిలకభటా హ్యేవమాజౌ భ్రమంతి. 35

♦ స ధీరలలితో జ్ఞేయో నిశ్చింతో భోగలంపటః. యథా

శ్లో. స్వర్ణక్ష్మాధరతుంగశృంగపటలీధిక్కారిసారే భుజే
పృథ్వీం బిభ్రతి వేంకటాద్రినృపతౌ కూర్మాదిరూపం హరిః
హిత్వా సాగరకన్యకాకుచతటీకస్తూరికాపత్రికా
నిర్మాణైకవిహారలాలసమతి స్స్వీయే గృహే ఖేలతి. 36

♦ ధైర్యశాంతిప్రసాదాఢ్యో ధీరశాంతో ద్విజో మతః. యథా

శ్లో. కృష్ణాతుంగతరంగరింగణహతాశ్లేషైనసో మానసో
ల్లాసా బ్రహ్మనిరంతరాభ్యసనసంపూతాంతరంగా ద్విజాః
ధైర్యశ్రీజితధర్మభూధరవరా శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం
సత్యాశీర్వచనై రనుక్షణ మమీ సంవర్ధయంతి స్ఫుటం. 37

అథశృంగారనాయకాః కథ్యంతే.

శ్లో. ♦శృంగారవిషయా హ్యేతే చత్వారో నాయకా బుధైః
అనుకూలో దక్షిణశ్చ శఠో ధృష్ట ఇతీరితాః. తత్ర 38

శ్లో. ♦ఏకస్యాం నాయికాయాం చేద్విశేషేణానురాగితా
భవే ద్యస్యానుకూలోయం నాయకః పరికీర్తితః. 39

ఉక్తం చైతత్ "ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాదితి" యథా

శ్లో. లోకాలోకధరాధరాంతనివసద్విశ్వంభరాభృజ్జయ
స్వాయత్తీకృతదిగ్జయశ్రియ మయం నిత్యోత్సవై ర్లాలయన్

తన్నిత్యప్రవణాంతరంగకమలే భీష్టాం యథా దేవతాం
ధ్యాయ స్నన్వహ మేతయా విహరతి శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 40

♦ యస్తుల్యంరమయేద్బహ్వీర్నాయికాస్సతుదక్షిణః. యథా

శ్లో॥ వాణీంవక్త్రసరోరుహేణ కమలాం నేత్రాంచలే నాన్వహం
నిస్త్రింశేన జయాంకసంపద మిలా మేనాం భుజాగ్రేణ చ
ఇత్థం త త్తదుదారయావత మయం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభు
ర్ధత్తే తుల్య మివాఢ్య సౌభరిముని ర్మాంధాతృకన్యాగణం. 41

♦ స్ఫుటాపరాధోనిర్భీకోధృష్టఇత్యభిధీయతే. యథా

శ్లో॥ దానశ్రియం వికచపాణిసరోరుహేణ
ధృత్వా స్ఫుటం విగతభీ ర్విభు వేంకటాద్రే
ధృష్టో న కిం త్వ మిద మస్తు నమోస్తు తస్మై
త్వత్పాణిపంకజ మిదం యదధీన మాసీత్. 42

♦ గూఢవిప్రియకృద్దక్షోనాయకశ్శఠనామకః. యథా

శ్లో॥ గూఢం విప్రియకృ త్త్వగా విభుమణే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభు
స్సత్యం హీతి సఖీజనోక్తవచనం హాస్యభ్రమా న్నాదృతం
మత్సాన్నిధ్యగతోపి చాటురచనామాత్రేణ మాం లాలయ
గ్గోష్ఠ్యా మేవ సదాదరోసి విదుషాం సత్యా సఖీవా గ్విభో. 43

అథాష్టవిధా శ్శృంగారనాయికాః కథ్యంతే.

శ్లో॥ ♦ స్వాధీనపతికా చైవ తథా వాసకసజ్జికా
విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధా చ ఖండితా

శ్లో॥ ♦ కలహాంతరితా చైవ తథా ప్రోషితభర్తృకా
తథాభిసారికా చేతి నాయికాః పరికీర్తితాః. 44

♦ తత్ర. స్వాధీనపతికా సా స్యా న్నిత్యం యా ప్రియలాలితా యథా.

శ్లో॥ కాంతాంకాంతాం కాంచనాకాంచనాభాం లాక్షాపత్త్రైర్గండభిత్తి వి
భూష్య। స్వీయాం చుంబా [illegible] వేంకటాద్రిక్షోణీనాథో లా
లయన్నిత్య మాస్తే. 45

♦ కేళీసద్మ స్వకీయాంగ మప్యలంకృత్య సాదరం। ప్రతీక్షతేయాదయితం సా స్యాద్వాసకసజ్జికా. యథా

శ్లో. సమస్తం బ్రహ్మాండం స్వవిహృతికళాసాక్షిసదనం
స్వకీయాంగం చాపి స్ఫుటతర మలంకృత్య భవతః
ప్రితాపం ప్రేయాంసం లలితజగతీ కాపి లలనా
సమే తా కాంక్షంతీ విహరతి సదా వేంకటవిభో. 46

♦ చిరయత్యధికం కాంతే విరహోత్కంఠితోన్మనాః. యథా

శ్లో. అయి సఖి మదనోఽయం జృంభమాణో మమాంగే
దివి చ పర మఖేల చ్చంద్రమా దారుణోఽయం
విరహిహృదయభేత్తా దక్షిణో వాతి వాయు
శ్చిరయతి దయితోఽయం వేంకటాద్రిక్షితీశః. 47

♦ నిర్దిష్టసంకేతభూమిః ప్రియే నాతీవ వంచితా। స్మరసంతాపవివశా విప్రలబ్ధేతి కీర్తితా. యథా

శ్లో. సంకేతాలయ వేంకటాద్రివిభునా నాలంకృత స్త్వం ధను
ర్వల్లీవేల్లితపాణి రేష మదనో మా మగ్రితో వీక్షతే
విష్వగ్వ్యాప్తసుధాకరోల్బణమహోబాదీపాంకురే భాసురే
గచ్ఛా మ్యద్య కథం తమ స్తవ మహాప్రచ్ఛాదహీనే పథి. 48

♦ నీతక్షపే క్వచిత్కాంతే సేర్ష్యా ఖండితనాయికా. యథా

శ్లో. విద్వద్గోష్ఠీనాయికాసక్తదృష్ట్యా
రాత్రి ర్యాతా వేంకటాద్రీశ్వరస్య
ఈర్ష్యా కిం తే సాధయే న్నాయికే ద్య
ప్రాచ్యాం భానో ర్జృంభణం వక్తి సంధ్యా. 49

♦ విధూయ కాంతం సంతాపా కలహాంతరితా మతా. యథా

శ్లో. మానం మానిని మాకురు ప్రియతమే శ్రీవేంకటాద్రౌ ముధే
తాళ్యేకంఠసుకాహళీకలకలో నాద్రావి కిం తామ్యసి

రాజా త్వేష సభా ముపేత్య సరసం విక్రీడ మానోఽధునా
తాపం మా భజ ధైర్య మేవ విపది శ్రేయో మహ త్తద్భజ. 50

♦ పరదేశగతే కాంతే ఖిన్నా ప్రోషితభర్తృకా. యథా

శ్లో. సేవార్థం మగధాంధ్రమాళవమహారాష్ట్రాంగవంగాగత
క్షోణీభృత్సు చిరం వసత్స్వహహ తవ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
తద్యోషిద్వపుషాం చ పాండిమగుణో వక్షోజశైలస్థలా
ఘాతోచ్చూర్ణితకామకేతకశిరోద్భూతః పరాగో బభౌ. 51

♦ ప్రియాభిసరణోద్యుక్తా నాయికా సా భిసారికా. యథా

శ్లో. ఆక్రాంతోచ్ఛిఖబాడబానల ముదన్వంతం చ నీలాకృతే
విష్ణోః కౌస్తుభనామకోపలధృతిశ్రద్ధాళువక్షస్థలం
హిత్వా పద్మకులం స్వసోదరకళానాథోదయే సంకుచ
ద్భేజే శ్రీ రభిసారికా ధికగుణం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం. 52

ముగ్ధా మధ్యా ప్రగల్భేతి వంశేపా త్రివిధా శ్చ తాః. తత్రచ

♦ ఉదంచద్యౌవనా ముగ్ధా మందాక్షజితమన్మథా. యథా

శ్లో. చంచత్కాంచనకంచుకాంచలచలోదంచత్కుచాంచత్కచా
ముగ్ధా ముగ్ధతరాననా పటులసత్పాటీరదిగ్ధా త్వియం
నృత్యంతీ పురతో హి వేంకటవిభోర్న్యంచే త్త్రపా మన్మథం
జైత్రీ శంకరదగ్ధకాయ మపి హా కందర్ప ముజ్జీవయేత్. 53

♦ స్మరమందాక్షమధ్యస్థా మధ్యా చోత్పన్న యౌవనా. యథా

శ్లో. తద్ధైర్యం కియ దద్య కర్షతి భృశం పశ్చాత్తు యా చ త్రపా
కిం వా ధౌర్త్య మహోహో స్మరస్య పురత శ్చాయం సమాకర్షతి
ఏనాం నృత్త మిషేణ పద్మముకుళ న్యక్కారివక్షోరుహాం
చిత్రా మన్మథలజ్జయో ర్విజయధీ శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 54

♦ స్మరనిర్ధూతలజ్జా స్యాత్ ప్రౌఢా సంపూర్ణయౌవనా. యథా

శ్లో. గచ్ఛంతం మృగయాకుతూహలధియా శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం
లావణ్యాంబుధిసంప్లవత్స్మరమహావష్టంభవక్షోరుహాః

ప్రౌఢా స్స్వవక్షదుదారదృష్టిమధుపత్రాసైకరింగత్కళా
ధీకృద్వేణ్యుపరంజితా యువతయో నీరాజయంతి స్ఫుటం 55

ఇతి శ్రీచర్ల వేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాపి రెడ్డ్యన్వవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభోర్గుణరత్నావళీనామ న్యలంకారశాస్త్రే నాయికానాయకనిర్ణయో నామ ప్రథమం రత్నం.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిధబుధ శ్రీసూరమాంబా చ యం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే తస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణా విహా వేంకటాద్రిగుణసద్రత్నావళీనామకే
జీయా న్నాయకనిర్ణయాభిధ మిదం రత్నం స దాద్యం సదా.

శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ.

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళ్యామ్

ద్వితీయరత్నమ్.

అథోక్తగుణవిశిష్టనాయకకథాశరీరనిర్వర్తకస్య కావ్యస్య స్వరూపం నిరూప్యతే.

శ్లో. ♦ సాలంకారౌ గుణోపేతౌ శబ్దార్థౌ దోషవర్జితౌ
గద్యపద్యాత్మకం కావ్య మితి సామాన్యలక్షణం. 1

తత్ర। శబ్దార్థయోః కావ్యమూర్తిత్వాత్ ప్రథమం శబ్దార్థౌ నిరూప్యేతే। సోయం శబ్దస్త్రివిధః వాచకలక్షకవ్యంజకభేదాత్। అర్థోపి త్రివిధః వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదాత్ తత్ర। సంకేతితార్థగోచరశబ్దవ్యాపారాత్మికయా అభిధయా యోర్థం బోధయతి సోయం వాచకశ్శబ్దః। సా చాభిధా ద్వివిధా రూఢిపూర్వికా యోగపూర్వికా చేతి। సముదాయశక్తి రూఢిః। అవయశక్తి ర్యోగః। తత్ర

♦ రూఢిపూర్వికయా అభిధయా అర్థప్రతిపాదకా శ్శబ్దాః। యథా

శ్లో. అంతర్వాణివరైః కృతాం బహువిధాం గోష్ఠీం పరం మానయ
న్నానాదేశనివాసిభిః ప్రభువరై స్సంపూజ్యమానో న్వహం
కారుణ్యామృతసింధు రేష భగవా న్స్వారాజ్య మింద్రో యథా
రాజ్యం రక్షతి విశ్వవిశ్రుతతర శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 2

అత్ర సర్వే శబ్దాః రూఢాః.

♦ యోగపూర్వికయా అభిధయా అర్థప్రతిపాదకా శ్శబ్దాః యథా

శ్లో. కైర్దృష్టస్స చ చక్రభృత్స చ ముదం కేషాం చకారాబ్జభూః
కి మ్మాహాత్మ్య మదర్శయత్స చ శివః కామ స్స కై రాదృతః
చక్రీ పంకజభూ శ్శశాంకమకుటః పుష్పేషు రిత్యాదయః
పర్యాయా ఇతి వేంకటాద్రినృపతేః ప్రాయో మనీషా మమ. 3

అత్ర చక్రభృదాదీని కానిచి త్పదాని యౌగికాని.

లక్షణయా యః శబ్దోఽర్థం బోధయతి సోఽయం లక్షకశ్శబ్ద ఇత్యుచ్యతే। లక్షణా నామ ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా ముఖ్యార్థసంబంధి న్యారోపిత శబ్దవ్యాపార ఏవ । తదుక్తం । "వాచ్యార్థానుపపత్త్యా తత్సంబంధి న్యారోపిత శబ్దవ్యాపారో లక్షణేతి" । సా చ ప్రథమం ద్వివిధా సంబంధాంతరనిబంధనా సాదృశ్యనిబంధనా చేతి సంబంధాంతరనిబంధనా చ జహద్వాచ్యా అజహద్వాచ్యా జహదజహద్వాచ్యా చేతి త్రివిధా । సాదృశ్యనిబంధనా చ సారోపా సాధ్యవసానా చేతి ద్వివిధా । ఏవం చ మిళిత్వా పంచవిధా లక్షణా। తత్ర

♦ స్వార్థం హిత్వా అన్యార్థం యా బోధయతి సా జహల్లక్షణా । యథా

శ్లో. యాత్రారంభమహోత్సవేషు జయినశ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
రున్మత్తద్విరదేంద్రఘీంకృతమహానాదైః కృతస్వాగతం
రింగత్తుంగతురంగపుంగవకృతం హ్రేషారవం భీకరం
శ్రుత్వా ప్రాప విరోధిసద్మపటలీ దైన్యం కిము వ్యక్షితం. 4

అత్ర అచేతనానాం విరోధిసద్మనాం చేతనధర్మదైన్యప్రాప్త్యసంభవేన ముఖ్యార్థబాధా త్సద్మపటలీపదం స్వార్థసంబంధినో జనాన్ లక్షయతి । తథా చ సద్మస్థాజనా దైన్యం ప్రాపు రిత్యర్థః। ఇతీయం జహల్లక్షణా

♦ అజహద్వాచ్యా త్వపిహాయైవ స్వార్థ మన్యార్థం బోధయంతీ యా సేత్యుచ్యతే । యథా

శ్లో. తత్తద్దేశా స్సమాగత్య దత్వా తుభ్యం కరం పరం.
ప్రసాదం తే ప్రతీక్షంతే వేంకటాద్రిధరాపతే. 5

అత్ర అచేతనేషు దేశేషు ఆగమనకరదానప్రతీక్షణానా మసంభవా ద్దేశపదం స్వార్థసంబంధినః పురుషాన్ లక్షయతి। తత శ్చ తత్తద్దేశస్థజనా ఏవంభూతా ఇతి వాక్యార్థః । తత్ర చ తత్తద్దేశపదస్య తత్తద్దేశస్థత్వాకారేణైవ దేశస్థజనలక్షకతయా స్వార్థత్యాగాభావా ద్భవతీయ మజహద్వాచ్యా

♦ జహదజహద్వాచ్యా సా యా చ కించి త్స్వార్థం జహాతి కించి న్న జహాతి లక్షణా' తదుక్తం॥ "అంశే నైకేన పున ర్జహాతి న జహాతి చాన్యేన।శబ్ద స్స్వార్థం యది జహదజహత్స్వార్థా సమాఖ్యాతేతి" ఇయం । యథా

శ్లో. రాధేయప్రముఖా యే చ దాతారః పూర్వకాలికాః
సంభూయ త ఇమే యాతా వేంకటాద్రీశరూపతాం. 6

అత్ర చ కర్ణాదీనాం యద్దేశకాలసంశ్లిష్టత్వం పూర్వ మాసీత్ తద్దేశకాలవైశిష్ట్య మధునా నాస్తీతి। త ఇమ ఇత్యత్ర తత్తాంశే స్వార్థం జహాతి ఇదంతాంశే న జహాతీతీయం జహదజహద్వాచ్యా

అథ సారోపలక్షణా

◆ విషయవిషయిణోర్భేదే సతి తయో రభేదప్రతిపత్తి రారోపః। తేన సహితా లక్షణా సారోపే త్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. స్వర్ణాద్రిః పృథ గస్తి కిం ధనపతిః కో వా నిధిః కింవిధః
కిం ధేనోః పృథ గుద్గతి స్సురమణే రన్యాః ప్రతిష్ఠా కథం
ఐతిహ్యం చ పృథక్త్వ మంబరచరారామద్రుమాణా మభూ
త్కింత్వేషా సకలాపి వేంకటవిభో ర్లీలావిభూతిః పరా. 7

అత్ర స్వర్ణాద్రిధనపత్యాదిషు వేంకటాద్రిప్రభులీలాఆరోప్యత ఇతి సారోపేయం.

అథ సాధ్యవసానా లక్షణా

◆ విషయిణా విషయనిగరణప్రతీతి రధ్యవసాయస్తేన సహితా లక్షణా 'సాధ్యవసానే' త్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. గుణైః పల్లవితః కీర్త్యా పుష్పిత స్సుమనోరమః
అయం సంతానకో వృక్ష స్సాధవ స్సముపాస్యతాం. 8

అత్రాయం సంతానక ఇతి నిరతిశయవితరణగుణసాదృశ్యా ద్వేంకటాద్రిప్రభోః కల్పవృక్షరూపతా అధ్యవసీయతే। సర్వథై వాభిన్నత్వప్రతీతిః ప్రయోజనం। ఏవ మిదంశబ్దో న వేంకటాద్రిప్రభురూపవిషయపరాత్మకః తథా సతి ఆరోప ప్రసంగః। కింతు తన్నిష్ఠే దంతామాత్రం పరామృశ్య విషయిణ మారోప్యమాణం కల్పవృక్ష మేవ పురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయే నేదంత్వేన విశినష్టి। తద్విశిష్టశ్చ విషయీ కల్పద్రుమో నిగీర్ణ విషయ స్తత్తాదాత్మ్యేన ప్రతీయత ఇతీయం సాధ్యవసానా లక్షణా.

అథ వ్యంజకశబ్దో నిరూప్యతే

◆ పదార్థేషు పరస్పర మన్వితేషు వాక్యార్థశోభార్థ మర్థాంతరవిషయిణీ శబ్దవ్యాపృతి ర్వ్యంజనే త్యుచ్యతే। తయా చ యోర్థం బోధయతి స వ్యంజకశబ్ద ఇ త్యుచ్యతే। సా చ వ్యంజనావృత్తి స్త్రివిధా శబ్దశక్తిమూలా అర్థశక్తిమూలా ఉభయశక్తిమూలా చేతి। తత్ర

◆ శబ్దశక్తిమూలా. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతి స్సత్త్వవాన్ శుచిభాస్వరః
అశేషభువనాధారో వేలానుల్లంఘనో బభౌ. 9

అత్ర చ సత్త్వవాన్ బలవాన్ ప్రాణిమాంశ్చ । శుచిభాస్వరః శుచిః పరిశుద్ధః భాస్వరః ప్రకాశమాన శ్చేతి కర్మధారయః। శుచినా బడబానలేన భాసుర శ్చేతి। అశేషభువనాధారః పాలకత్వేన సర్వజగదాశ్రయః। సర్వజలాశ్రయ శ్చ। వేలానుల్లంఘనః వేళాయాః స్వసమయస్య అనుల్లఘనం యస్యేతి। కూలానుల్లంఘన శ్చేతి చ ప్రతీయతే । ఏవం చ సత్త్వాదిపదార్థై రర్థాంతరప్రతీతి ర్వ్యంజనావ్యాపారేణైవేతీయం శబ్దశక్తిమూలా వ్యంజనా ।

◆ అర్థశక్తిమూలా. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే వదాన్యం త్వాం సమీక్ష్య తే
పంచాపి కల్పతరవో మాహేంద్ర మవిశ న్వనం. 10

అత్ర పంచానా మపి కల్పతరూణాం లజ్జా వ్యంగ్యార్థః । స చ అర్థశక్త్యే త్యర్థశక్తిమూలత్వం.

◆ ఉభయశక్తిమూలా వ్యంజనా. యథా

శ్లో. ఆరాతిబలవిచ్ఛేత్తా విలసద్బహుధర్మనః
వజ్రదానరతో భాతి వేంకటాద్రిధరాపతిః. 11

అత్ర అరాతి బలవిచ్ఛేత్తేత్యత్ర అర్థశక్తిః । విలసద్బహుధర్మనో వజ్రదానరత ఇత్యత్ర శబ్దశక్తిః । తథా చోభయశక్త్యా వేంకటాద్రిధరాపతి రింద్ర ఇవ భాతీ త్యుపమాలంకారో వ్యజ్యత ఇ త్యుభయశక్తిమూలా వ్యంజనా । ఇత్థం చ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేన త్రివిధై శ్శబ్దైః ప్రతిపాద్యా అప్యర్థాః యథాక్రమం వాచ్యార్థలక్ష్యార్థవ్యంగ్యార్థరూపేణ త్రివిధోర్థ స్స్పష్ట ఏవ.

ఇతి శ్రీచర్లవేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాసిరెడ్డ్యన్వవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభోర్గుణరత్నావళీనామ న్యలంకారశాస్త్రే శబ్దార్థనిర్ణయో నామ ద్వితీయం రత్నం.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిధబుధ శ్రీసూరమాంబా చయం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే తస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణా విహ వేంకటాద్రిగుణసద్రత్నావళీనామకే
ద్వైతీయీక మిదం హి రత్న మమలం శబ్దార్థసద్రూపణం.

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళీ.

తృతీయరత్నమ్.

ఇత్థం కావ్యశరీరభూతశబ్దార్థనిర్ణయానంతరం కావ్యసామాన్యలక్షణే సాలంకారా వితి ప్రథమతః నిర్దిష్టాలంకారా నిరూప్యంతే। అలంక్రియతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా చారుతాహేతు రలంకారః। తదుక్తం కావ్యప్రకాశే “ఉపకుర్వంతి తం సంతం యేఽంగద్వారేణసంశ్రితాః। హారాదివదలంకారాస్తేఽనుప్రాసోపమాదయఇతి” తత్రార్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ ప్రథమతః శబ్దాలంకారా నిరూప్యంతే

శ్లో. ♦యత్ర వ్యంజనయుగ్మస్య పునరుక్తి ర్నిరంతరా
శ్రూయతే విదుషాం తత్ర ఛేకానుప్రాస ఇష్యతే. యథా 1

శ్లో. మహామహోతిదా భానుభానుమండలవత్తవ
భాతి భాతితరాం శ్రీమద్వేంకటాద్రిధరాపతే. 2

యథావా ♦

శ్లో. భాస్వద్భాస్వత్ప్రతాపశ్రీ ర్విశ్వవిశ్వప్రియంకరః
రామో రామోరుకీర్తిశ్రీ ర్రాజతే వేంకటప్రభుః. 3

శ్లో. ♦ఏకద్వ్యాదివ్యంజనానాం సంఖ్యానియమనం వినా
పౌనరుక్త్యం శ్రూయతే చేద్వృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే. 4

వృత్తిస్తు రసవిషయో వ్యాపారః। తత్సముచితా వర్ణరచనేహ వృత్తిః। తదుపలక్షితోయ మనుప్రాస ఇత్యన్వర్థనామా ఽయ మలంకార ఇత్యాహుః। అత్ర ఛేకానుప్రాసే వృత్త్యనుప్రాసే చ స్వరసాదృశ్య మానుషంగికం। స్వరవ్యంజనసముదాయసాదృశ్యం తు యమకప్రయోజక మితి విభావ్యం। యథా.

శ్లో. దుర్గా దుర్గతివర్గగర్వదళనీ బాహ్వగ్రశూలానల
క్షుభ్యత్క్షుద్రవరూథినీ పరతరా దుర్గాదిసంచారిణీ

భర్గానందకరీ తమఃక్షయకరీ శాకంభరీ శర్వరీ
రాజాంచద్వదనా భవేత్తవ ముదే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 5

శ్లో. శబ్దార్థపౌనరుక్త్యం స్యాద్భిన్నతాత్పర్యకం యది
తత్రాలంకారవిదుషాం లాటానుప్రాస ఇష్యతే.

యత్రశబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం తాత్పర్యమాత్రం భిద్యతే తత్ర లాటానుప్రాస ఇత్యర్థః.

శ్లో. త్వయీశవేంకటాద్రిభూపతే సురాజ్యరక్షకే
హవిర్భుజో హవిర్భుజో విపశ్చితో విపశ్చితః
వసుంధరా వసుంధరాభవన్న చిత్ర మిందిరా
స్వతో హి చంచలా స్థిరా విపశ్చితాం గృహే ష్వభూత్. 6

శ్లో. యత్రార్థో భాసతే కించిత్ప్రథమం పునరుక్తవత్
పునరుక్తవదాభాసో లంకార స్స తు కీర్తితః

అయం చాలంకారో నామగతత్వేన ఆఖ్యాతగతత్వేన చ ద్వివిధ ఇత్యాహుః

తత్ర నామగతో. యథా

శ్లో. బ్రహ్మా వాక్పతిహారీంద్రవిష్ణుభి ర్యః పరం శశిశేఖరానిధి రీశః
సేవ్యతే చ గిరిజాత్మజముఖ్యై స్సో భిరక్షతు ధరాపతి మేనం. 7

ఆఖ్యాతగతో. యథా

శ్లో. భజతాం శుభదం భూపం భజతాంగ విపశ్చితః
సేవ్యతాం య స్తు సర్వేషాం గత స్సంసేవ్య తాం రమాం. 8

భజతాం భజనంకుర్వతాం జనానాం శుభదం భూపం భూపాలక మేనం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం। అంగేత్యామంత్రణే అంగ విపశ్చితః పండితాః। యూయమితి శేషః। భజత భజనంకురుత।యస్తు వేంకటాద్రినృపతిః తాం ప్రసిద్ధాం రమాంలక్ష్మీం సంసేవ్య సముపాస్య సర్వేషాం లోకానాం సేవ్యతాం భజనీయత్వం గత ఇత్యర్థః।ఏష వేంకటాద్రినృపతిః బహుతరలక్ష్మీకటాక్షసంపన్నస్తస్మాత్ త్వత్సేవయా కృతార్థా భవతేతి భావః। యథావా

శ్లో. భవతాం శ్రేయసే ధీశ భవతాంతరచింతితౌ
తౌ దేవౌ భవతాం యా చ భవతాం హరితాం గతౌ. 9

హే అఖిల వేంకటాద్రినృపతే భవతా త్వయా అంతరచింతితా మనసిధ్యాతా సంతా తా దేవా భవతాం యుష్మాకం శ్రేయసే భవతాం స్యాతా మిత్యర్థః। యౌ చ దేవౌ భవతాం శివత్వం హరితాం విష్ణుత్వం చ గతౌ। హరిహరౌ భవతాం శ్రేయసే భూయాస్తా మిత్యాశీర్వాదః.

♦ యమకం పౌనరుక్త్యే తు సస్వరవ్యంజనాత్మకః.

యత్ర సస్వరాణాం వ్యంజనసముదాయానా మావృత్తి స్తత్ర యమకాలంకారః, స చాయ మలంకారః పాదాదిమధ్యాంతగతత్వాదిభి ర్బహువిధో భవతి। ఇహ తు దిఙ్మాత్ర ముదాహ్రియతే. యథా

శ్లో. మహితామహితాపకారిణం త్వాం క్షితిరాజ క్షితి రాజభీమ మేత్య
ముముదే ముముదేధమానకీర్తిం ప్రమదేవ ప్రమదే వరం కులీనం. 10

హే క్షితిరాజ వేంకటాద్రిభూపతే ఆజౌ యుద్ధసమూహే భీమ మిత్యాజభీమం అమహితాపకారిణం దుష్టనిబర్హణం ముదేధమానకీర్తిం ఉత్కృష్టవర్ధమానయశస్కం అముం ప్రత్యక్షగం ఇదమదసోః ప్రత్యక్షగతం తదితి పరోక్షే విజానీయాదితి నియమాత్ త్వాం భవంతం మహితా శ్రేష్ఠా క్షితి ర్భూమి రేత్య ప్రాప్య ఈశ్వరం లక్ష్మ్యాశ్రితం లక్ష్మీసంపన్న మితి యావత్ కులీనం సత్కులప్రసూతం పుమాంస మేత్య ప్రమదా ప్రకృష్టమదా మదనవిలాసవతీతి యావత్ ప్రమదేవ లలనేవ ముముదే ముద మవాప। ఈః వరం కులీన మితి పరిభువ్యాం వా అహో అస్యా వసుధాయా స్సుకృతపరీపాకో మహా నితిభావః. యథావా.

శ్లో. మార్గం తం భద్వనా యేన విజేతుం శక్యతే భృశం
మార్గంతం న్యవధీ ద్వీక్ష్య రిపుం శ్రీవేంకటప్రభుః. 11

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతి స్స కందర్పమనోహరః
జన్యేసమభవ త్సర్వసకందర్పమనోహరః. 12

సః ప్రసిద్ధః మన్మథసుందరః నృపతిః జన్యే యుద్ధే సర్వేషాం సకందర్పాణాం కుత్సితదర్పసహితానాం విరోధినాం మనో హరతి హినస్తీతి తాదృశో భవదిత్యర్థః.
యథావా:—

శ్లో. అనీకపానేకసమేధమానాన్ జిగాయ శత్రూనసమేధమానాన్
శ్రీవేంకటాద్రీశ కమనీయవిగ్రహో యోవాసురేశస్తవనీయవిగ్రహః.

కమనీయవిగ్రహః సుందరశరీరః శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః అనీకపానేకసమేధమానాన్ అనీకపానాం సేనానాయకానామ్ అనేకైః పరిస్పర్ధమానాన్ అసమేధమానాన్ అసమానప్రవృద్ధాభిమానాన్ శత్రూన్ జిగాయ అజయత్। యో వా వేంకటాద్రిప్రభుస్సురేశస్తవనీయవిగ్రహః ఇంద్రేణాపి స్తోతవ్యమూర్ధాభఃతీత్యర్థః। అత్ర యమకాలంకారే రసపుష్టిర్నాద్రియతే। తదుక్తం దండినా

శ్లో. "ప్రాయశో యమకేయ చిత్రే రసపుష్టిర్న మృగ్యతే
దుష్కరత్వాదసాధుత్వే మేకమేవాత్ర దూషణమితి." 14

ఇతి శ్రీచర్లవేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనసకలవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాసిరెడ్డిశ్రీన్వవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభోర్గుణరత్నావళీనామన్యలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారనిరూపణం నామ తృతీయం రత్నం. శ్రీ శ్రీ శ్రీ.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిదబుధ శ్రీ[illegible]బాచయాం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే లస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణావిహ వేంకటాద్రిగుణసత్ప్రరత్నావళీనామకే
తార్తీయీకమియం ప్రపూర్ణమిహ శబ్దాలంకారరత్నంత్విదం. 15

శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ.

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళ్యామ్

చతుర్థరత్నమ్.

అథ అర్థాలంకారా నిరూప్యంతే। తత్ర తావత్ప్రథమ ముపమా నిరూప్యతే.

శ్లో. ♦కవిప్రసిద్ధసాధర్మ్య ముపమానోపమేయయోః
వాచ్యం చే దుపమా జ్ఞేయా పూర్ణాలుప్తావిభేదినీ. 1

♦ అత్ర చ కవిప్రసిద్ధసాధర్మ్యం భేదప్రధాన మభేదప్రధాన ముభయప్రధానం చేతి త్రివిధం। తత్ర చ భేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా వ్యతిరేకదీపకతుల్యయోగితాదయః। రూపకపరిణామాదయ స్త్వభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాః। భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా స్తూపమానన్వయోపమేయోపమాస్మరణాలంకారాః। ఏవం చ తచ్చ సాధర్మ్య మత్రత్యే కైవ శ్లిష్టేనాశ్లిష్టేన వా శబ్దే నోపాదీయతే। న చ శ్లిష్టపదోపాదానే శ్లేష ప్రాధాన్యశంకా। శ్లేష స్యోపమాపేక్షితసమానధర్మసంపాదకతయా తాదర్థ్యా దుపమాంగత్వేన ప్రాధాన్యాభావాత్ । యద్యపి శ్లిష్టపదోపాత్తయో ర్ధర్మయో ర్వస్తుతో భిన్నత్వా న్న శ్లేషస్య సాధర్మ్యసంపాదకతా । తథాపి భేదే స త్యభేదరూపాతిశయోక్తి మహిమ్నా వస్తుతో భిన్నయో రపి శ్లిష్టపదోపాత్తయో ర్ధర్మయో రేకరూపతావగతి స్సంభవ త్యేవ । ఇత్థం చ శ్లిష్టపదోపాదానస్థలే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యను ప్రాణితోప మేతి మంతవ్యం। సే య ముపమా ద్వివిధా పూర్ణాలుప్తా చేతి। తత్రోపమానోపమేయసాధారణధర్మవాచకేవాదీనాం చతుర్ణా ముపాదానే పూర్ణా। ఏషామన్యతమస్య ద్వయో స్త్రయాణాం వా లోపే లుప్తా। పూర్ణాపి శ్రౌతీ ఆర్థీ చేతిద్వివిధా। తత్ర సాక్షాత్సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం యథేవాదిశబ్దానా ముపాదానే శ్రౌతీ। ధర్మి ణ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం తుల్యనిభసంకాశాదీనా ముపాదానే చార్థీ। ఇవాదీనా మర్థాత్సదృశపర్యవసానం శ్రుత్యా తు సాదృశ్యగమకత్వ మేవేతి తత్ప్రయోగే శ్రౌతీత్వ మేవ। తుల్యాదిశబ్దానాం తు శ్రుత్యా సదృశపరత్వం అర్థా త్సాదృశ్యపర్యవసాన మితి తేషాం ప్రయోగే త్వార్థీత్వ మేవేతి। ఏవం ద్వివిధాయాః పూర్ణా

యాః ప్రత్యేకం వాక్యసమాసతద్ధితగతత్వేన త్రైవిధ్యే షాడ్విధ్యం భవతి। క్రమేణోదాహరణాని.

♦ తత్ర వాక్యే శ్రౌతీపూర్ణా. యథా

శ్లో. అనంతాసుర్వ్యగురుభి ర్యాశ్రితా రాజమండితా
శ్రీవేంకటాద్రినృపతే స్సభా దేవసభా యథా. 2

అత్ర యథాశబ్దేన సమాసాభావా ద్వాక్యగతత్వం.

♦ సమాసగతా. యథా

శ్లో. యశస్తోమ శ్శశీవాద్య వేంకటాద్రిధరాపతేః
ద్విజప్రియకరో నిత్యం పద్మాసహచరో బభౌ. 3

అత్ర శశివేత్యత్రివేన సహ సమాసా త్సమాసగతత్వం। పద్మాసహచర ఇత్యత్ర చంద్రపక్షే పద్మనా మసహచరః అసహనశీలగమనః। కీర్తిపక్షే పద్మయా జయలక్ష్మ్యా సహచరతీతి బోధ్యం.

♦ తద్ధితగతా. యథా

శ్లో. శ్రీమత్త్వం కామదత్వం పరపురహరతా భూమ భూత్యాదరత్వం
రాజాకల్పత్వ ముర్వీధరవరరుచితా నాగరాజాశ్రితత్వం
కిం చానంతాశ్రయత్వం సతత మపి ధరోదగ్రధర్మాకులత్వం
ప్రాలేయాద్రేశపుత్రీసహచరవ దభూ ద్వేంకటాద్రీశ్వరస్య. 4

అత్రానంతాశ్రయత్వ మీశ్వరపక్షేగగనాశ్రయత్వం। రాజపక్షే అనంతాయా భూమే రాశ్రయత్వ మితి బోధ్యం। అత్ర సహచరస్యేవ సహచరవ దితి తత్రతస్యేవేతీ వార్థే వతే రుపాదానా త్తద్ధితగతత్వం,

♦ ఆర్థీపూర్ణా వాక్యే. యథా

శ్లో. భాతి త్వన్మూర్తి రేషా గుణగణకలితా చిత్రిసర్గైకసక్తా
నానాలంకారయుక్తా హరివరగుణభూ స్సత్పదారామధామ్నా
సద్వృత్తి స్సత్కథాఢ్యా సకలజనమనోజ్ఞేంద్రజిద్భూరిభూతి
స్తుల్యా రామాయణే నాప్రతిమగుణనిధే వేంకటాద్రిక్షితీంద్ర. 5

అత్ర తుల్యాశబ్దేన సహ సమాసాభావా ద్వాక్యగతత్వం। తుల్యాశబ్దస్య ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదకతయా సాక్షాత్సాదృశ్యప్రతిపాదకత్వాభావేన ఆర్థీత్వం। ఏవ ముత్తరత్రాప్యార్థీవిజ్ఞేయా.

◆ ఆర్థీ సమాసే. యథా

శ్లో. జయతి జగతి గోత్రామిత్రభూతి స్సుధర్మా
దరమతి రధికశ్రీ ర్వైనతేయాకుల శ్చ
నిహతపరబలశ్రీ ర్వజ్రిదానైకదక్ష
శ్శతమఖసదృశోయం వేంకటాద్రిక్షితీంద్రః. 6

◆ ఆర్థీ తద్ధితే. యథా

శ్లో. సుశ్లోకో ధర్మనిలయో దుశ్శాసనజయోదయః
మహాభారతవ ద్భాతి వేంకటాద్రిక్షమాపతిః. 7

అత్ర భారతేన తుల్యం వర్తత ఇతి తుల్యార్థే వతే రుపాదానా త్తద్ధితగత్వం। ఏవం షట్ప్రకారా పూర్ణా నిరూపితా.

అథలుప్తా। సాపి ద్వివిధా శ్రౌతీ ఆర్థీచేతి। తత్ర ధర్మానుపాదానే శ్రౌతీలుప్తా వాక్యసమాసయో రేవ న తద్ధితేపి భవతి। ఇవార్థే సంభవతోపి వతే ర్ధర్మానుపాదానే అసంభవాత్। కల్పబాదీనాం చేవార్థే అవిధానాత్। ఆర్థీ తు వాక్యసమాసతద్ధితేషు సంభవతి న త్రైవిధ్య మతిక్రామతీతి ధర్మలుప్తేయం పంచధా। క్రమేణ. యథా

శ్లో. బాహు ర్యథా సురతరు శ్చ సుధేవ కీర్తిః
కాంతి స్తవ ప్రసవచాపరుచా సనాథ
ద్రాక్షారసప్రతిభటాని భవద్వచాంసి
త్వం వేంకటాద్రినృపతీంద్ర మహేంద్రకల్పః. 8

◆ అత్ర వితరణత్వాదిధర్మాణా మనుపాదానా ద్ధర్మలుప్తా। సా చ ఆద్యపాదే వాక్యసమాసగా శ్రౌతీ। ఉత్తరపాదత్రయే చ వాక్యాదిత్రయగతా ధర్మలుప్తా। ఉపమానలుప్తా త్వార్థ్యేవ సమాసవాక్యయో రేవభవతి। క్రమేణ. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిసదృశో న హి కోపి దాతా
కల్పద్రుమ స్త్వనుపలబ్ధినిరస్తసత్వః
లింగం పదం చ కరణం న హి త ద్భవే ద్వా
లింగం కి మస్తి పద మస్తి కి మీశ్వరోక్తం. 9

శ్లో. వాసిరెడ్డికులసాగరజన్మా తీక్ష్ణకీర్తికార్తికసుధామయమూర్తేః
సర్వదిగ్భ్రమణసంభ్రమకృత్యైకుత్ర కోత్ర సదృశోండకటాహే. 10

అత్ర ఉపమానస్య నిషేధ ఏవ లుప్తత్వం.

♦ వాచకలుప్తా. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతేః క్షితికామధేనోః
క్షోణీసురప్రచురభాగ్యమహోదయస్య
కస్తూరికాతిలకితం విపులం హి ఫాలం
రాకాసుధాకరమనోహరతా మవాప 11

అత్ర సుధాకర ఇవ మనోహరతా మితి వాచకలోపః.

♦ ధర్మవాచకలుప్తా కర్మక్యచా. యథా

శ్లో. రత్నాకరీయతి భవత్కృపయా కృతార్థా
సత్త్వద్బుధాం శ్చ ధనదీయతి లోక ఏషః
శ్రీవేంకటాద్రినృపతే సురరత్నకే వా
త్వాం స్తోతు మల్పధిషణాః కరుణాఢ్య శక్తాః 12

♦అత్ర రత్నాకరీయతీత్యాదౌ రత్నాకరమివాచరతీతి వివక్షాయా ముపమానా దాచార ఇతి కర్మణి క్యచో విధానా ద్వాచకలోపః. ధర్మానుపాదానా త్తల్లోపశ్చ.

♦ అనుక్తధర్మవాచకా ఆచారక్యచా యథా

శ్లో. అన్యాంగనాసు జననీయతి కోవిదేషు
దేవీయతి ప్రకట మర్థికదంబకేషు
పుత్రీయ తీశ్వరరతేషు హరీయతి త్వ
చ్చిత్తం సదా విజయవేంకటనాయకేంద్ర. 13

అత్ర జననీయదిత్యాదిషు జనన్యాం ఇవాచరతీతి వివక్షాయా మధికరణా చ్చేతి వక్తవ్య మితివచనా దధికరణక్యచి వాచకలోపః.

♦ అనుక్తధర్మవాచకా కర్మణముల్. యథా

శ్లో. పశ్యంతీ పటుచందనాదిఘుటికాధర్మం నిశానాయకం
నిత్యం దుగ్ధపయోనిధిం నిజవపుర్లావణ్యదర్శం గిరిం
కైలాసం నిజమందహాసకణికాధర్మం పరం ఖేలతి
కీర్తి ర్దిక్షు సురద్రుమప్రతినిధే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 14

అత్ర ఘుటికాధర్మమిత్యాదౌ ఘుటికాధర్మం పశ్యంతీ ఘుటికామివ పశ్యంతీతి కర్మణముల్ వాచకలోపః.

◆ అనుక్తధర్మవాచకా కర్తృణములి. యథా

శ్లో. విరించివిపులాలయే చరతి హంసచారం బలా
సురారిపుటభేదనే ద్విరదరాజచారం చిరం
హిమాచలమహాతటే తుహినరాశిచారం యశ
స్సమస్తరిపునాశితు ర్విజయవేంకటాద్రీశితుః. 15

అత్ర హంసఇవ చరతీతి హంసచారం చరతీతి కర్తృణములి వాచకలోపః.

◆ అనుక్తధర్మవాచకః క్విపా. యథా

శ్లో. పటీరతి సుహృత్తతేః కవికులస్య సర్వస్వతి
ద్విషాం ప్రళయభాస్కరోదయతి కామినీనాం పునః
మనోజతి సతాం సుధాకరకరోదయ త్యద్భుతం
విచక్షణనిరీక్షణం విజయవేంకటాద్రిప్రభోః. 16

అత్ర పటీరతీత్యాదిషు పటీరఇవాచరతీత్యర్థే ఉపమానాదాచారఇత్యధికారే సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వావక్తవ్యఇతి క్విపి సతి తస్య సర్వాపహారిణో లోపే చ సతి ఆచారరూపసమానధర్మస్య వాచకస్యైవ శబ్దస్య చ లోపః.

◆ ధర్మవాచకలుప్తా కర్తృక్యచి. యథా

శ్లో. ద్విజిహ్వావదనీయతి ద్విషతి రాజ్యభూమిశ్రియి
సఖీయతి చ సోదరీయతి జయశ్రియి శ్రీమతః
జగత్త్రితయమందిరస్ఫుటకవాటకోట్యర్గళః
కరః పృథులఖడ్గకో విజయవేంకటాద్రిప్రభోః. 17

◆ ధర్మవాచకలుప్తా క్యజి. యథా

శ్లో. యదీయగుణమఞ్జరీ సురపురీశనారీశ్వరీ
సుగీతిలలనామణే ర్విపులసత్ప్రతీకాయతే
కవీంద్రకవితాం ప్రతి ప్రతిపదం గుణౌఘాయతే
స భాతి రిపుభీకరో విజయవేంకటాద్రిప్రభుః. 18

◆ ధర్మోపమానలుప్తా వాక్యే. యథా

శ్లో. గాంభీర్యధైర్యజితవార్ధిగిరీశ్వరస్య
శ్రీవేంకటాద్రినృపతే స్సమతాం న కోపి

భేజే యతోఽస్య భువి శృంఖలితా గుణౌఘైః
ప్రాజ్ఞా విశృంఖలతయాపి చిరం త్వజస్రం. 19

♦ ఇయం సమాసే యథా.

శ్లో. న ప్రదక్ష్యామి హి వేంకటాద్రితులితం ధేనౌ పశుత్వం మణౌ
కాఠిన్యం విబుధద్రుమే చ మధుపాక్రాంతిం విదిత్వా యతః
యం సత్పాత్రవిదం మృదుం విబుధగం దేవా శ్రయంతే ధునా
క్షోణీదేవమిషేణ సంతతమహోవిశ్రాణనాశ్చర్యగాః. 20

♦ త్రిలోపే యథా.

శ్లో. కందర్పశతలావణ్యః పుణ్యద్రవిణపుణ్యభూః
శ్రీవేంకటాద్రిధరణీనాథో విజయతే భృశం. 21

కందర్పశతలావణ్య ఇత్యత్ర లావణ్యమివ లావణ్యం యస్యేతి వాచకోపమానధర్మాణాం లోపః ఇతి లుప్తోపమాయాః ఏకోనవింశతి భేదాః దర్శితాః । అత్ర సాధారణధర్మోపాదానం ద్వివిధం ఉపమానోపమేయయోః సకృదేవనిర్దేశః పృథగుపాదానం చేతి । పృథగుపాదాన మపి వస్తుప్రతివస్తుభావేన బింబప్రతిబింబభావేన చేతి ద్వివిధం। ఏకస్యైవ అర్థస్య శబ్దద్వయేన అభిధానం వస్తుప్రతివస్తుభావః । ద్వయో రర్థయోః ద్విరుపాదానం బింబప్రతిబింబభావః.

♦ తత్ర సకృన్నిర్దేశో యథా

శ్లో. ప్రాప్తోదయం హి సతతం విభు వేంకటాద్రిం
స్వోల్లాసకారణపవిత్రచరిత్రపాత్రం
నందంతి సర్వవిబుధా విజితారిబృందం
రాకేందుమండల మివ తృషితా శ్చకోరాః. 22

అత్ర విదుషాం చకోరాణాం తృషితా ఇతి ఇందురాజయో శ్చ స్వోల్లాసేత్యాదిశ్చ సకృదేవ ధర్మో నిర్దిష్టః.

♦ వస్తుప్రతివస్తుభావో. యథా

శ్లో. పరార్థ్యరత్నాంగదభృ ద్భుజోఽయం
బభౌ తరాం వేంకటనాయకస్య

మహార్ఘ్యమాణిక్యకిరీటభాస్వా
న శేషభోగీశ ఇవ ప్రసిద్ధః. 23

అత్ర పరార్ఘ్యమహార్ఘ్యశబ్దాభ్యా మేకార్థప్రతీతే ర్వస్తుప్రతివస్తుభావః.

♦ బింబప్రతిబింబభావో యథా.

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే ర్బాహోద్యన్నఖదీధితిః
మంజరీపింజరీభూతా కల్పవల్లీవ శోభతే. 24

అత్రోద్యన్నఖదీధితిత్వం మంజరీపింజరీభూతత్వం చ వస్తుతో భిన్నావేవార్థావభిన్నతయా అతిశయోక్తిమహిమ్నా అధ్యవసితౌ సాధారణ్యం భజతః । తేన బాహులతయోః సాధర్మ్యేణ రాజకల్పశాఖినో స్సాధర్మ్యం ప్రతీయత ఇతి బింబభావః। సా చేయ ముపమా సమస్తవస్తువిషయా ఏకదేశవర్తినీ చేతి పున ర్ద్వివిధా। యథా

శ్లో. త్రాత ర్యత్ర హి వేంకటాద్రినృపతౌ మాంధాత రీవోర్వరా
మానీంద్రా ఇవ సత్క్రియా శ్శ్రుతిశిరోనిష్ఠాగరిష్ఠా ద్విజాః
ఆసీ దేష కలిస్త్వహో కృతయుగస్యాకారదీక్షాగురు
స్సర్వే చాపి నిరీతికా స్సుఖభవన్ లోకా స్సలోకా స్సదా. 25

ఇయం సమస్తవస్తువిషయా

♦ ఏకదేశవర్తినీ. యథా

శ్లో. గుణై ర్మణీంద్రై రివ భవ్యకీర్త్యా
సుధారసేనేవ భవై ర్విభాతి
తిమింగిలాద్యై రివ విష్ణునేవ
మనీషివర్యేణ చ వేంకటాద్రిః. 26

అత్ర వేంకటాద్రిస్సముద్ర ఇవేత్యర్థాత్ ప్రతీతే రేకదేశత్వం.

♦ మాలారూపేణాప్యయ మలంకారో దృశ్యతే యథా

శ్లో. సుధారస మివామరా జలముచం యథా కర్షకో
రసాలసహమఞ్జరీపటల మన్యపుష్టా యథా
వసంతసమయం యథా విటపినాం గణా స్సర్వతో
జనా స్సమభిలాషుకా స్సుహిత వేంకటాద్రిప్రభుం. 27

అత్ర ఏకస్యైవోపమేయస్య అనేకోపమానకల్పనా న్మాలారూపతా । ఇతి ఉపమానిరూపితా.

—♦ అనన్వయాలంకారః. ♦—

శ్లో. ఉపమానోపమేయత్వే స్యాదేకస్యైవ వస్తునః
తత్రానన్వయ ఇత్యాహు రలంకారం విపశ్చితః. యథా 28

శ్లో. దుర్లంఘసర్వజగతీగణలంఘనైక
జంఘాలకీర్తివిభవ స్సదుదారమూర్తిః
మాన్యస్వమంజుగుణపుంజసమంజసశ్రీ
శ్రీవేంకటాద్రిరివ భాతి హి వేంకటాద్రిః. 29

అత్రైకస్యైవ ఉపమానోపమేయభావ స్సదృశవస్త్వంతరవ్యవచ్ఛేదాయ.

—♦ ఉపమేయోపమాలంకారః. ♦—

శ్లో. పర్యాయేణ ద్వయో స్స్యాచ్చే దుపమానోపమేయతా
ఉపమేయోపమా తత్ర కవిభిః పరికీర్తితా. 30

ఇయం ద్వివిధా ప్రస్తుతే ధర్మస్యానుప్రవేశవస్తుభావేన నిర్దేశేన సాధారణ్యేన చేతి । క్రమేణ. యథా

శ్లో. మహాసిలతికస్ఫురద్ద్రుమ ఇవ త్వదీయః కర
స్తథా కరఇవ ద్రుమ స్స చ లతాసిరమ్యో బభౌ
అనంతభువనాకులాంబుజభవాండభాండోదరో
ద్ధృతిక్షమభుజాశిరఃకలిత వేంకటాద్రిప్రభో. 31

అత్ర కరస్య ఉపమేయత్వే మహాసిలతిక ఇత్యత్ర అసిర్లతేవేత్యుపమితిసమాసేన లతికాసదృశఖడ్గవత్త్వ మర్థః । ద్రుమవిశేషణత్వే లతా అసిరివేత్యుపమాసమాసః । ఏవం లతాసిరమ్య ఇత్యత్రాపి । ఏవం చాత్రభిన్న స్యాపి ధర్మద్వయస్య అతిశయోక్త్యా ఏకత్వాధ్యవసితస్య సమాసద్వయేన వాచ్యద్వయోపాదానా న్న వస్తుప్రతివస్తుభావో విరుధ్యతే.

శ్లో. ప్రతీపనృపకోటికానఘునఘూటికామూలికా
వికర్తనసుకర్తరీభవదభంగురాఙ్ఘ్రి స్సదా

భవానివపురందర స్త్వ మివ సోపి వజ్రైకదః
క్షమాసురతపఃఫలావతర వేంకటాద్రిప్రభో. 32

అత్ర వజ్రైకద ఇతి సాధారణధర్మ ఉభయో స్సాధారణ్యేన నిర్దిష్ట ఇతి.

—♦ అథ స్మరణాలంకారః. ♦—

♦ సదృశానుభవే వాన్యస్మృతి స్స్మరణ మిష్యతే.

యత్ర సదృశవస్త్వనుభవేన సదృశాన్యవస్తుస్మృతి ర్జాయతేతత్ర స్మరణాలంకారః.

శ్లో. స్వస్వప్రాంగణరింగతో గజపతే ర్దానాంబుపూరం కరం
నిష్పందభ్రమరీపరీత మనిశం దృష్ట్వా స్మరంతి ద్విజాః
తత్తన్నిస్తులవస్తుదాననియతం నీలోపలాంకోర్మికా
దివ్యద్దానజలావిలం కరతలం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభోః. 33

అత్ర విశిష్టకరికరదర్శనా ద్విశిష్టప్రభుకరతలస్మృతిరితి। ఇత్థం భేదాభేదగర్భసాధర్మ్యమూలాలంకారా దర్శితాః। అధునా అభేదప్రధానేష్వలంకారేషు ఆరోపగర్భాలంకారా నిరూప్యంతే। ఆరోపోనామ విషయనిగిరణం వినావిషయవిషయిణో రభేదప్రతిపత్తిః। యథా ముఖంచంద్రఇత్యత్ర ముఖ చంద్రత్వస్యేతి। తత్రాదౌ రూపకనిరూప్యతే.

—♦ రూపకాలంకారః. ♦—

శ్లో. అనపహ్నుతరూపస్య విషయ స్యోపరంజనం
భవే ద్విషయిణా యత్ర రూపకం తత్ర కీర్త్యతే. 34

అప్రస్తుతస్య ప్రస్తుతోపరంజకతాయాం రూపకాలంకార ఇతి ఫలితార్థః। తత్ర అనపహ్నుతరూపస్యేత్యనేన సందేహభ్రాంతిమదపహ్నవానాం వ్యావృత్తిః। తేషు సందేహభ్రాంత్యాపహ్నవై ర్విషయతిరోధానాత్। ఆరోపవిషయత్వార్థకేన విషయ స్యేత్యనేన అధ్యవసాయగర్భోత్ప్రేక్షాదేః రసనోపమాలోపమాదీనాం చ నిరాసః। ఉపరంజక మిత్యనేన పరిణామవ్యావృత్తిః। తత్ర ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగాత్। అత స్సర్వవిలక్షణం రూపకం। తచ్చ ప్రథమం త్రివిధం సావయవం నిరవయం పరంపరితం చేతి। తత్ర సావయవం ద్వివిధం సమస్తవస్తువిషయ మేకదేశవర్తి చేతి। నిరవయవమపి ద్వివిధం కేవలం మాలారూపం చేతి। పరంపరితం చ శ్లిష్టనిబంధన మశ్లిష్టనిబంధనం చేతి ద్వివిధం। అనయో ర్ద్వయో శ్చ ప్రత్యేకం కేవలమాలారూపత్వేన ద్వైవిధ్యే చా

తుర్విధ్యం। ఏవం చ రూపకాలంకారో ష్టవిధః। యత్రి అవయవానా మవయవిన శ్చ సామస్త్యేన నిరూపణం తత్సమస్తవస్తువిషయం రూపకం. యథా

శ్లో. సాహిత్యక్షీరసింధౌ రసికబుధపృథుద్వీపసంశోభిగర్భే
లీనస్వారస్యయాంద స్యమితగుణమణౌ రీతివృత్త్యబ్జధామ్ని
భావాలంకారభంగే పదరసవిలసచ్ఛుక్తిముక్తాఫలాఢ్యే
రాకాతారాపతిస్త్వం జయసి గుణనిధే వేంకటాద్రిక్షితీశ. 35

యత్రి అవయవనిరూపణేన అవయవినిరూపణం గమ్యతే తదేకదేశవర్తి। యథా

శ్లో. కవికువలయసత్రసూర్తిపూర్తిప్రధానం
నిఖిలజనచకోరప్రార్థ్యమానోదయ స్సన్
నిజమృదుకరజాలైః శోభితే సత్పథే స్మిన్
ప్రభవతి గుణసాంద్రో వేంకటాద్రిక్షితీందుః. 36

♦ అత్రకవీనాం కువలయత్వేనజనానాంచకోరత్వేనచరూపణాత్ శ్లేషేణ కర జాల మేవ కరజాలం సత్పథ ఏవసత్పథ ఇతి చ నిరూపణా చ్చ ప్రభో రిందుత్వ మర్థా దూహ్యతే ఇతి ఏకదేశవర్తిత్వం। యత్రఅవయవినిరూపణమాత్రే అవయవని రూపణమాత్రే వా విశ్రాంతి స్తన్నిరవయవం। తత్ర

♦ కేవలంయథా.

శ్లో స్వర్ణాద్రేః పృథుకందరా స్వభిమతం మూర్ఛత్తమిస్రా స్వహో
క్రీడంతీ కుచకుంభతారవలయాన్ చంచద్దుకూలభ్రమాత్
కాంతాకర్షణత శ్శ్రథాన్ సురవధూ రన్వేషయం త్యగ్రహీ
ద్యత్పూర్తి ర్విభుకీర్తికార్తికవిధో శ్శ్రీవేంకటాద్రే రియం. 37

అత్రి కీర్తేః కార్తికవిధుత్వరూపణం

♦ మాలయా నిరవయవం యథా

శ్లో. సంజీవినీ వితరణస్య రణస్య లక్ష్మీ
ర్మంజూషికా మదనమంజులరోచిషాంచ
శృంగార ఏవ కవిపుంగవసవ్యకావ్య
లక్ష్మ్యాః పరం విలసతి ప్రభువేంకటాద్రిః. 38

♦ రూపకహేతురూపకం పరంపరితమిత్యుచ్యతే। త చ్చ శ్లిష్టకేవలపరంపరి తం. యథా

శ్లో. అఖర్వ గర్వదుర్వారసర్వసర్వంసహాభృతాం
దుష్కృతక్షతక్షణః శ్లోఘ్యాం శక్ర స్సాస్య ద్వేంకటప్రభుః. 39

అత్ర వేంకటాద్రిపతిభో శ్శక్రత్వేన రూపణే పూర్వరూపకద్వయం హేతుః

♦ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం యథా

శ్లో. చక్రక్షేమవిధానకర్మణి రవి ర్విష్ణు శ్శివా శ్లేషణే
శర్వో రాజతపర్వత శ్చ సకలాహీనప్రదానక్రమే
శక్రో సందతనూభవోఽపి చ సదా కల్పస్థితా వంజనా
సూను స్స్వస్తరుమండలోఽపి జయతి శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 40

♦ అత్ర సకలాహీనప్రదానక్రమ ఇత్యత్ర శక్రపక్షే సకలో విద్యాసహితః స చాసౌ అహీః సృత్రాసురః స చాసౌ ఇనః శ్రేష్ఠః తస్య ప్రదాన క్రమే ఛేదనవ్యాపారే వృత్రాసుచ్ఛేదనద ఇతియావత్ కృష్ణపక్షే సకలానా మహీనా మురగాణాం ఛేదన ఇత్యర్థః ప్రభుపక్షే తు సకలానా మహీనానాం గజతురగాదిశ్రేష్ఠవస్తూనాం ప్రదాన క్రమే త్యాగకర్మ ఇత్యర్థః। సదా కల్పస్థితా ఇత్యత్ర హనుమత్పక్షే సదాప్రతిక్షణం ఆకల్పం ప్రళయపర్యంతం స్థితి ర్యస్యేత్యర్థః। స్వస్తరుమండలపక్షే సదా ప్రతిక్షణం కల్పస్య కల్పవృక్షస్య స్థితి ర్యస్యేతి।ప్రభుపక్షే చ సతాం శ్రేష్ఠానా మాకల్పానాం హారాదిభూషణానాం స్థితి ర్యస్యేత్యర్థః। ఏవం చాత్ర శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో రవిత్వ విష్ణుత్వాదిరూపణే చక్రక్షేమేత్యాది శ్లిష్టరూపకాణాం హేతుత్వాత్ శ్లిష్టపరంపరితత్వ మస్య రూపకస్య। మాలారూపేణ రూపణా న్మాలారూపత్వం చేతి.

♦ అశ్లిష్టకేవలపరంపరితం యథా

శ్లో. సమస్తకకుభాంగణే వియతి భాంగణే రింగణే
యశోమరతరంగిణీ సకలతారణీహంఘికే
సదా ప్రవహతి స్ఫుటం తదపి లౌకికాః కేఽపిచ
జ్జనా న హి తరం త్యహోబత మహీంత వేంకటాద్రిప్రభోః. 41

అత్ర యశ స్యమరతరంగిణీత్వరూపణే కకుభాంగణస్య వియత్త్వరూపణం హేతుః

♦ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితం యథా.

శ్లో. దయామృతపయోనిధి స్సరసవాగ్వధూదేవతా
యశఃకుసుమవల్లికా సుగుణమౌక్తికేంద్రద్వీపః

ప్రతాపతపనోదయక్షితిధర స్స ఏష క్ష్వా
బుధై రితి నిరూప్యతే క ఇవ వేంకటాద్రేః పరః. 42

♦ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితం వైధర్మ్యేణాపి ప్రవర్తతే । తద్యథా.

శ్లో. అఘాహిగరుడాత్మకః ఖలగజాంకుశో నంకుశో
నిజద్విజదరిద్రతా తుహినచండరశ్మిః పరం
ధరాధరణచాతురీశరణకారణశ్రీభుజ
శ్చిరం విజయతే భృశం జగతి వేంకటాద్రిప్రభుః. 43

అత్ర వైధర్మ్యం నివర్తకత్వం జ్ఞేయం। ఏవ మష్టవిధ ముట్టంకితం రూపకం

—♦ అథపరిణామాలంకారః ♦—

శ్లో. ప్రస్తుత స్యోపయోగార్థం విషయీవిషయాత్మనా
పరిణామం భజే ద్యత్ర పరిణామో ద్విధా స్మృతః. 44

అయం చాలంకార స్సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాం ద్వివిధః । తత్ర సామానాధికరణ్యేన పరిణామో యథా

శ్లో. ముక్తాదామవితానకాంచలలసచ్చామీకరోల్లాభర
ప్రోత్తుంగద్విరదాధిరోహణవిధా వాకేకర శ్రేణికా
నిర్వ్యాజప్రసరద్దయార్ద్రదృషశ్రేణి స్సునిశ్రేణికా
సత్యం వర్త్యమయీ సమస్తవిదుషాం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభోః. 45

అత్రారోప్యమాణ ఆకేకరశ్రేణికారూపో విషయీ ప్రస్తుతనిశ్రేణికాత్వేన పరిణమమానః ప్రస్తుతద్విరదారోహణాయ ఉపయోగీతి భవతిపరిణామః.

వైయధికరణ్యేన యథా

శ్లో. నిస్త్రింశవల్ల్యా మహతో హ్యపూర్వ
ద్వారం విధాయ ప్రభువేంకటాద్రేః
స్వర్గం గతా యద్ద్విషత స్తదస్తు
సత్యా భవ జైమినివా క్చిరాయ. 46

అత్ర నిస్త్రింశవల్ల్యా ద్వారత్వేన పరిణామః।న చ భిన్నాశ్రయికయో రితి వైయధికరణ్యం.

—♦ అథసంశయాలంకారః. ♦—

శ్లో. కవిప్రసిద్ధసాదృశ్యనిబద్ధ స్సంశయో యదా
ప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతస్య సందేహాలంకృతిస్తదా. 47

సాత్రివిధా శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతాచేతి । తత్ర
♦ సందేహమాత్రపర్యవసన్నాశుద్ధా యథా.

శ్లో. వప్తో దేవతరుః కి మేష సకలాభీష్టార్థవిశ్రాణనః
కిం వాగ్ణోనిధి రష్టమోయ మనిశం గాంభీర్యసర్వంకషః
కిం వా సప్తదశా కలా శశభృత స్సర్వద్విజోల్లాసకృ
త్తత్తద్ధర్మవశా దతర్కి విబుధై శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 48

♦ నిశ్చయగర్భా యథా

శ్లో. శర్వాణీపతి రేష కిన్ను న వృషాధఃకారిచర్య స్సదా
చంద్రః కిం న నిశాచరః కిము ధనాధ్యక్షః కుబేరో నహి,
కింబ్రహ్మా ద్విజరాడధఃకరణధీ ర్నో కిం సురాణాం పతిః
నో మాతంగమదాంధవృత్తిరితి, తం నిశ్చిన్వతే త్వాం విభో. 49

♦ నిశ్చయాంతా. యథా

శ్లో. కృధ్యద్దిక్కరిబృంహితం ను విదళత్త్వద్వైరివక్షోరవః
కిం వేతి ప్రవిమృశ్య వేంకటవిభో నిశ్చిన్వతే స్వస్త్రియః
నిర్మర్యాదవిజృంభమాణసమరారంభస్ఫుటత్కాహళీ
జాతం రావ మథో స్వభావి వరణే పుణ్యాహఘోష స్త్వితి. 50

—♦ అథ భ్రాంతిమదలంకారః ♦—

శ్లో॰ కవిప్రసిద్ధసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని
ఆరోప్యమాణానుభవోయత్రసభ్రాంతిమాన్మతః. యథా 51

శ్లో. కుందాళి స్తవ దంతపాళి రభవ ద్వ్యాకోచపద్మం ముఖం.
గ్రీవా శంఖవర స్స ఏష భగవాన్ సత్యం ముకుందో భవాన్
సత్యాం వస్తుగతా వితి క్షితిపతే శ్రీవేంకటాద్రే భ్రమా
ద్వక్తారో మనిసింహముఖ్యవిబుధాః కౌబేరదేశే నిధీన్. 52

—♦ అథాపహ్నవాలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦విషయాపహ్నవేన స్యా దారోప్యప్రతిభాసనం
యత్ర సా పహ్నుతి స్త్రేధా విద్వద్భిః పరికీర్త్యతే. 53

అపహ్నుత్య ఆరోపః ఆరోప్యాపహ్నవః ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వాభిధానం చేతి త్రివిధో య మలంకారః.

♦ ఆద్యో. యథా

శ్లో. నేయం కృపాణలతికా ఫణిసార్వభౌమో
నిర్ధూతభారఫణమండలమండితాంగః
బిభర్తి త్వ శేషధరణీం త్వయి వేంకటాద్రే
స్తోతుం సమాగత ఇతి ప్రవదంతి ధీరాః. 54

♦ ద్వితీయో. యథా

శ్లో. నైషా శాణశిలా నవా వియ దయం చోద్ఘృష్యమాణో మణి
ర్బాలక్రీడనకౌతుకేన యుకసా నేందు స్తదంతర్గతం
నైల్యం శూల మయోమయం న చ స్ఫుగ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
రేషా చాపి పరం స్ఫులింగపటలీ తారావళీ నోద్గతా. 55

♦ తృతీయో. యథా

శ్లో. బలరిపుగిరికల్పాకల్పమంజుద్విరేఫావళివలభికరాగ్రశ్రీగజేంద్రచ్ఛలేన
శరదుపవిశిఖావేంకటాద్రేఃకటాక్షాఃప్రచురతరమఖేలల్లబ్ధవర్ణాంగనేషు

—♦ అథ ఉల్లేఖాలంకారః. ♦—

♦ ఏకస్య బహుధోల్లేఖే త్వూల్లేఖ ఇతి కథ్యతే.

ఉల్లేఖనిమిత్తం త్వనేకధర్మసంబంధః। తే చ రుచ్యర్థిత్వశ్లేషా ఏవ।తత్ర

♦ రుచ్యర్థిత్వాభ్యాం. యథా

శ్లో. మురరిపు రితి లక్ష్మ్యా తార్కిణద శ్చేతి భీతై
స్సురమణి రితి నిత్యం యాచకై ర్మన్మథశ్రీః
ఇతివిలసనశీలైః పక్ష్మలాక్షీదృగబ్జై
స్సకలగుణసముద్రో మన్యతే వేంకటాద్రిః. 57

— అథసంశయాలంకారః. —

శ్లో. కవిప్రసిద్ధసాదృశ్యనిబద్ధ స్సంశయో యదా
ప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతస్య సందేహాలంకృతిస్తదా. 47

సాత్రివిధా శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతా చేతి। తత్ర
సందేహమాత్రపర్యవసన్నా శుద్ధా యథా.

శ్లో. ప్రష్టో దేవతరుః కి మేష సకలాభీష్టార్థవిశ్రాణనః
కిం వాఽర్ణోనిధి రష్టమోఽయ మసితం గాంభీర్యసర్వంకషః
కిం వా సప్తదశా కలా శశభృత స్సర్వద్విజోల్లాసకృ
త్తత్తద్ధర్మవశా దతర్కి విబుధై శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 48

నిశ్చయగర్భా యథా

శ్లో. శర్వాణీపతి రేష కిన్ను న వృషాధఃకారిచర్య స్సదా
చంద్రః కిం న నిశాచరః కిము ధనాధ్యక్షః కుబేరో నహి,
కింబ్రహ్మా ద్విజరాడధఃకరణధీ ర్నో కిం సురాణాం పతిః
నో మాతంగమదాంధవృత్తిరితి, తం నిశ్చిన్వతే త్వాం విభో. 49

నిశ్చయాంతా. యథా

శ్లో. కృధ్యద్దిక్కరిబృంహితం ను విదళత్త్వద్వైరివక్షోరవః
కిం వేతి ప్రవిమృశ్య వేంకటవిభో నిశ్చిన్వతే స్వస్త్రియః
నిర్మర్యాదవిజృంభమాణసమరారంభస్ఫుటత్కాహళీ
జాతం రావ మధో స్వభావి వరణే పుణ్యాహఘోష స్త్వితి. 50

— అథ భ్రాంతిమదలంకారః —

శ్లో. కవిప్రసిద్ధసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని
ఆరోప్యమాణానుభవోయత్రసభ్రాంతిమాన్మతః. యథా 51

శ్లో. కుందాళి స్తవ దంతపాళి రభవ ద్వ్యాకోచపద్మం ముఖం.
గ్రీవా శంఖవర స్స ఏవ భగవాన్ సత్యం ముకుందో భవాన్
సత్యాం వస్తుగతా వితి క్షితిపతే శ్రీవేంకటాద్రే భ్రమా
ద్వక్తారో మనిసింహముఖ్యవిబుధాః కౌబేరదేశే నిధేః. 52

—♦ అథాపహ్నవాలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦విషయాపహ్నవేన స్యాద్ ఆరోప్యప్రతిభాసనం
యత్ర సా పహ్నుతి స్త్రేధా విద్వద్భిః పరికీర్త్యతే. 53

అపహ్నుత్య ఆరోపః ఆరోప్యాపహ్నవః ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వాభిధానం చేతి త్రివిధో య మలంకారః.

♦ ఆద్యో. యథా

శ్లో. నేయం కృపాణలతికా ఫణిసార్వభౌమో
నిర్ఘాతభారఫణమండలమండితాంగః
బిభర్తి త్యక్తశేషధరణీం త్వయి వేంకటాద్రే
స్తోతుం సమాగత ఇతి ప్రవదంతి ధీరాః. 54

♦ ద్వితీయో. యథా

శ్లో. నైషా శాణశిలా నవా వియ దయం చోద్ఘృష్యమాణో మణి
ర్వ్యాలక్రీడనకౌతుకేన యశసా నేందు స్తదంతర్గతం
నైల్యం శూల మయోమయం న చ స్ఫురత్ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
రేషా చాపి పరం స్ఫులింగపటలీ తారావళీ నోద్గతా. 55

♦ తృతీయో. యథా

శ్లో. బలరిపుగిరికల్పానల్పమంజుద్విరేఫావళివలభికరాగ్రశ్రీగజేంద్రచ్ఛలేన
శరదుపతిశిఖా వేంకటాద్రేఃకటాక్షాఃపరిచురతరమఖేలల్లబ్ధవర్ణాంగణేషు

—♦ అథ ఉల్లేఖాలంకారః. ♦—

♦ ఏకస్య బహుధోల్లేఖ ఉల్లేఖ ఇతి కథ్యతే.

ఉల్లేఖనిమిత్తం త్వనేకధర్మసంబంధః। తే చ రుచ్యర్థిత్వశ్లేషా ఏవ।తత్ర

♦ రుచ్యర్థిత్వాభ్యాం. యథా

శ్లో. మురరిపు రితి లక్ష్మ్యా తార్క్ష్యనాద శ్చైతి భీతై
స్సురమణి రితి నిత్యం యాచకై ర్మన్మథశ్రీః
ఇతివిలసనశీలైః పక్ష్మలాక్షీదృగబ్జై
స్సకలగుణసముద్రో మన్యతే వేంకటాద్రిః. 57

♦ శ్లేషేణ. యథా

శ్లో. శ్రీయుసేనో రణక్షోణ్యాం రామానుసరణోత్సవే
లక్ష్మణ శ్చేతి సుధియో వేంకటాద్రిం ప్రచక్షతే. 58

—♦ అథ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ♦—

అథ అధ్యవసాయమూల మలంకారద్వయ ముచ్యతే। అధ్యవసాయయో నామ విషయవిషయిణో రన్యతరనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిః. తత్రో త్ప్రేక్షాలక్షణ మాహుః.

శ్లో.♦యత్రాన్యధర్మసంబంధా దన్యత్వేనోపతర్కితం
ప్రకృతం హి భవేత్ప్రాజ్ఞా స్తా ముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షత ఇతి. 59

అప్రకృతగుణక్రియాసంబంధా దప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావన ముత్ప్రేక్షాలంకారః। సా చోత్ప్రేక్షా ద్వివిధా వాచ్యా గమ్యా చేతి। ఉత్ప్రేక్షావాచకానాం మన్యే శంకేధ్రువంనూనమిత్యాదీనాం ప్రయోగే వాచ్యా। తదప్రయోగే గమ్యా। ద్వివిధా చ సా జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణా మధ్యవసాయవిషయత్వేన ప్రత్యేకం చతుర్విధా। ఏవం జాత్యాదీనాం చతుర్ణాం భావాభావరూపతయా ద్వైవిధ్యే అష్టవిధత్వం। అధ్యవసాయస్య గుణనిమిత్తత్వక్రియానిమిత్తత్వాభ్యాం చ ద్వైవిధ్యే షోడశవిధత్వం। ఏవం చ నిమిత్తస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాం ద్వైవిధ్యం వాచ్యోత్ప్రేక్షాయా ఏవ। గమ్యోత్ప్రేక్షాయాం వాచకానుపాదానే నిమిత్తస్య చాప్రయోగే ఉత్ప్రేక్షాయా అనవలంబా దనుత్థితేః। ఏవమేవ జాత్యాదీనాం చతుర్ణాం స్వరూపహేతుఫలరూపై రధ్యవసాయవిషయత్వేన ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేన షణ్ణవతివిధత్వ ముత్ప్రేక్షాయాః। తత్ర కేచన భేదా ఉదాహ్రియంతే। తత్ర

♦ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. దిక్కన్యాపాణిపద్మగ్రహశుభసమయే తేజసో వేంకటాద్రే
ర్నీలోల్లాభాంతరాళగ్రథితతరళసత్తారమాలా మనోజ్ఞా
కేచి త్త్వన్యే తు మంత్రాక్షతతతి మపరే స్వర్వసీపుష్పవృష్టిం
శుభ్రాం తారావళీం తాం యువతికరలసద్దీపదామేతి మన్యే. 60

అత్ర శుభ్రత్వం గుణః। దీపాదిశబ్దాః జాతివాచకాః। శుభ్రాం తారావళీ మిత్యత్ర స్ఫూర్జన్నక్షత్రజాలమితి పాఠే స్ఫూర్జనరూపక్రియానిమిత్తాపీయం భవతి.

♦ అనుపాత్తనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృమణీరమణీయకీర్తి
ఫుల్లాంబుజాంతరహిమద్యుతికర్ణికాయాం
ఉద్యత్సుధారసమరందసువాసితాయాం
మంకో హ్యఖేల దళిపుంగవమండలీవ. 61

అత్ర అళిశబ్దో జాతివచనః ◆అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. సమృద్ధక్షీరాబ్ధిప్రచలదురుకల్లోలపటలీ
పటుస్పర్ధాలుబ్ధై ర్నరపతిమణే ర్వేంకటవిభోః
కటాక్షై రక్షీణం సురభితగృహాణాం సుమనసాం
నిరాలంబే వా త్ర క్వను కృపణతా సంప్రతి గతా. 62

అత్ర నిరాలంబేతి జాత్యభావః.

◆ జాతిహేతూత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. దుర్నాయకాతిచిరసంగకృతేతిబాధా
దుర్గంధిలం చ వసుధాతల మేత దాసీత్
సంవాసితం సుచరితై ర్విభువేంకటాద్రే
ర్మందారమంజుకుసుమప్రకరై రివాద్య. 63

అత్ర కుసుమప్రకరై రివేతి జాతేర్హేతుత్వం.

◆ జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. గోత్రానకృద్దరకరో బహుదర్శనాఢ్యో
వజ్రైకదాననిపుణః ప్రబలారిభేత్తా
సన్నందనో నృపశిరోమణివేంకటాద్రి
స్సృష్టశ్చిరా ద్భువ ఇవ హ్యపురందరత్వాత్ 64

అత్రాపురందరత్వా దివేతి జాత్యభావహేతుత్వం.

◆ జాతిఫలోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. అశేషవిద్వద్విజ్ఞాప్యజ్ఞాపకీభవితుం ధ్రువం
నేత్రే కర్ణాంతవిశ్రాంతే వేంకటాద్రిక్షమాభుజః. 65

అత్ర జ్ఞాపకీభవితు మితి జాతేః ఫలత్వం.

◆ జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. విషజ్వాలామాలాకలితఫణిభోగస్థితికృత
శ్రమాభావాయేవ క్షితితల మశేషం భజతి హి
పటీరాంభశ్శీతం పృథుభుజశిరో వేంకటవిభోః
క్షమాధేనో శ్చామీకరమయధరాభృత్ప్రతినిధేః. 66

అత్ర శ్రమాభావాయేతి జాత్యభావఫలత్వం.

♦ క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. రథనిహితమహోచ్చైః కేతుదండాగ్రభాస్వ
త్కనకమయపతాకాచాలనం ద్యోతతే స్మ
చలన మివ పయోధిద్వేషజం వేంకటాద్రి
క్షితిపతిపృథుకీర్తిస్ఫారదంతచ్ఛదస్య. 67

అత్ర చలన మివేతి క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా.

♦ క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపాలవిద్వద్గృహేషు నిత్యోత్సవశోభితేషు
అచంచ లేవానుదినప్రవృద్ధా గజాంతలక్ష్మీ స్స్వయ ముల్లలాస. 68

అత్ర అచంచలేవేతి క్రియాభావస్వరూపస్యోత్ప్రేక్షా.

♦ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. లోకేశలోకాదిసమస్తలోకే। సమాలులోకే పురుషోత్తమాద్యైః
వైచిత్ర్య ముద్వీక్షితు మాగతం హి। యశో ధ్రువం వేంకటనాయకస్య.

అత్రాగత మిత్యాగమనే ఉద్వీక్షితు మిత్యుద్వీక్షణ క్రియాహేతుత్వం। ధ్రువ
మిత్యుత్ప్రేక్షావాచకం.

♦ క్రియాభావఫలోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రే రిహ సద్మదాం తాం కృపాణరూపాంగిరిషుస్మరంతి
అదృష్టు మేవ ధ్రువ ముగ్రరూపసరీసృపాః వైరివరాంగనాద్యాః. 70

అత్ర అదృష్టు మేవ ధ్రువమితి క్రియాభావఫలత్వం.

♦ గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతిలోచనప్రాంతరక్తిమా
అనురాగ ఇవ స్వీయప్రజాసు బహి రుద్గతః. 71

అత్రానురాగ ఇవేతి గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షణం.

♦ గుణాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. సౌరభ్యశూన్య మివ ఫుల్లసరోజమల్ల
మాస్యం తవేతి శబరాంగనయానుపృష్టా
ఆచష్ట శత్రులలనా పరిభు వేంకటాద్రి
సౌగంధ్యశోభిగుణగానముఖేన సత్యం. 72

అత్ర సౌగంధ్యశూన్య మివేతి గుణాభావోత్ప్రేక్షా.

♦ గుణహేతూత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. ఆశాంతవిశ్రాంతమహాపదాన। విశ్రాణనాఢ్యే విభు వేంకటాద్రి
స్వర్ణాద్రి రాత్మాన మపి ప్రదద్యాద్భియేవ దూరంగమితా విధాత్రా.

అత్ర మేరోః దూరస్థాపనే భయరూపగుణస్య హేతుత్వం.

♦ గుణాభావహేతూత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. నిర్మోహా దివ భూపాలా శ్శత్రవో వేంకటప్రభోః
ఉజ్ఝిత్వా త్మగృహాదీని శ్రయంతే కాననా న్యహో. 74

అత్ర నిర్మోహా దితి గుణాభావస్య హేతుత్వం.

♦ గుణఫలోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. మహామండలమందార వేంకటాద్రియశో ధ్రువం
ప్రసాధయితు మాశాంతా న్నిత్యం తత్ర విభాసతే. 75

అత్ర ప్రసాధయితు మితి గుణస్య ఫలత్వం.

♦ గుణాభావఫలోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. ద్విజిహ్వతా స్వీయగుణస్య హాన్యై। లోకప్రసిద్ధస్య ఫణాధరేంద్రః
శ్రీవేంకటాద్రీశగుణాః పరిగాతే।సహస్రజిహ్వాభి రహోహా ద్యనూనం.

అత్ర గుణస్య హాన్యా ఇతి గుణాభావఫలత్వం.

♦ ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. కౌబేరశుద్ధాంతరహస్థలేత్ర।వృథా బహు ర్యాపిత ఏవ కాలః
ఇత్థం విచింత్యాత్ర విభాసమానో।ధ్రువం నిధి ర్వేంకటనాయకోసౌ.

అత్ర నిధి రితి ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షా.

♦ ద్రవ్యాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. వాచా సుధారసముచా విభువేంకటాద్రా
వానందయ త్యవనిదేవగణా నజస్రం
జాతా సుధేవ శశిమూర్తి రియం చ ధత్తే
గర్భే మలిమ్లుచరుచం తత ఏవ మన్యే. 78

అత్ర సుధేవేతి ద్రవ్యాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా। ఏవంచతుర్థపాదే తత ఏవ సుధా రాహిత్యాదేవేతి ద్రవ్యాభావస్య మలినతాధారణహేతుత్వోత్ప్రేక్షణా దత్రైవ ద్రవ్యాభావహేతూత్ప్రేక్షాపి విజ్ఞేయా। తద్వాచక స్తు మన్యే ఇతి శబ్దః.

♦ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. విష్ణో రపరమూర్త్యేవ కీర్త్యా వ్యాపికయా ముదా
ధృతాస్య పీతాంబరతా వేంకటాద్రిక్షమాభుజః. 79

అత్రాపరమూర్త్యేవేతి పీతాంబరత్వధారణస్య ద్రవ్యహేతుకత్వముత్ప్రేక్షితం.

♦ ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షా. యథా

శ్లో. కందర్పకోటయే నూన మసృజ ద్వేంకటప్రభుం
ఖలవాయులయాయేవ కృపాణోస్య భుజంగతి. 80

అత్రపూర్వార్థేకందర్పకోటయఇతిద్రవ్యస్యఫలత్వం । ఉత్తరార్థేవాయులయా యేవేతి ద్రవ్యాభావస్య ఫలోత్ప్రేక్షణాత్ ద్రవ్యాభావఫలోత్ప్రేక్షా ప్యత్ర విజ్ఞేయా। ఏవ ముదాహరణాంతరాణి వ్యాయమూహ్యానీ ఇత్యుత్ప్రేక్షా.

—♦ అథాతిశయోక్త్యలంకారం. ♦—

శ్లో. భేదే ప్యభేదకథన మభేదే భేదకల్పనం
అసంబంధే చ సంబంధో యోగే చాయోగవర్ణనం
కార్యకారణయో స్తుల్యకాలత్వ మపి వర్ణ్యతే
యత్ర సాతిశయోక్తి స్స్యా త్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితా. 81

ఇత్థం పంచవిధోయమలంకారః.

♦ తత్ర । భేదే అభేదకథనం. యథా

శ్లో. అసింధుమథనోద్భవో నవసుధాప్రవాహః పరం
కళా నిరుపదేశజా స్సుకృత మప్యనాయాసజం

అదేశికకులశ్రీమ స్సకలమంత్రసారో వ్యయం
బుధా ఇతి జగుస్తరాం మహితవేంకటాద్రిప్రభుం. 82

అత్ర సుధాప్రవాహాదీనాం ప్రభో శ్చ భేదే సత్యపి కవిప్రౌఢోక్తివశా దభిన్నత్వోక్తి రితి భవ త్యతిశయోక్తి రేవ ముత్తరత్రాపి.

◆ అభేదే భేదరూపాతిశయోక్తి ర్యథా

శ్లో. సద్మ స్వశేషవిదుషాం విభు వేంకటాద్రే
స్స్వర్ణాద్రి ష్వాన్నతతరేషు రవి స్సమీక్ష్య
స్స్వీయం సువర్ణగిరి మేష పరో మదీయో
నాసీ దితి భ్రమతి విష్ణుపదే ధునాపి. 83

అత్ర స్వర్ణాద్రే స్స్వీయాభేదేపి భేదోక్తిః.

◆ అసంబంధే సంబంధరూపా. యథా

శ్లో. యద్విద్వద్రాజసౌధాంగణవిహరణసోత్కంఠముగ్ధాంగనాభి
స్స్వస్సింధూత్ఫుల్లపంకేరుహపటలధియోత్తంససంపాదనాయ
కృష్టా న్యేతాని మావా కతికతి చ పరం భాని పుష్పైకభాని
సోయం శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపతితిలకః కస్య న శ్లాఘనీయః. 84

అత్ర విద్వత్సౌధానాం తాదృగుచ్ఛ్రాయాసంబంధేపి సంబంధోక్తే స్తారకాణాం వనితాకర్షణవిషయత్వాసంబంధోక్తే శ్చే త్యతిశయోక్తిద్వయం.

◆ సంబంధే వ్యసంబంధోక్తి. ర్యథా

శ్లో. దృష్ట్వా శ్రాంతసమస్తదాననిపుణం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం
బ్రహ్మా న్నద్య సురాలయా త్సురతరు స్సంప్రాపితో భూతలం
కిం వేతి ప్రవద త్యమర్త్యధరణీనాథే గురు స్త్వబ్రవీ
దుర్వీదేవతపోబలా దభిమతప్రాప్త్యై చ తేషా మితి. 85

అత్రసురతరో స్స్వర్గసంబంధేపి భూతలంసంప్రాపిత ఇత్యనేనఅసంబంధోక్తిః। ఏవం బ్రహ్మనికటే ఇంద్రబృహస్పత్యోః ఈదృశసంవాదాసంబంధేపి సంబంధోక్తే రసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తి శ్చ.

◆ కార్యకారణయో స్సమకాలత్వరూపాతిశయోక్తి ర్యథా.

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిధరణీశ్వరసత్కటాక్షా
విద్వత్త్వసాధనవిధా చ యదా త్వరం తే

సద్య స్తదీయవనితా అపి తారహార
మాలావిమర్దకుచమండలమండితా స్స్యుః. 86

అత్ర విద్వత్సు వేంకటాద్రిధరానాయకసత్కటాక్షప్రసారానంతరం తద్వనితానాం కుచకుంభేషు తారావళీమండన. మితి కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యే సత్యపి తయో స్సమకాలతావర్ణన మతిశయోక్తి రితి

అతిశయోక్తిమూలకత్వా త్సహోక్తే స్తాం నిరూపయామః.

—♦ సహోక్త్యలంకారః ♦—

శ్లో. సహోక్తి స్తత్ర యత్ర స్యా దుపమానోపమేయయోః
ఏకస్య శాబ్దః క్రియయా బంధోఽన్యస్య సహార్థతః. 87

అయ మర్థః ॥ ఇహ సహోక్త్యా వుభయోః ప్రస్తుతత్వా దుపమానోపమేయభావో వైకల్పికః। తత్రచ సహార్థనిర్దిష్టస్య అప్రధానత్వా దుపమానత్వ మర్థాత్। ఇతరస్య ప్రధాన్యాదు పమేయత్వం। ఏవం చ సతి యత్ర తాదృశోపమానోపమేయ యోః మధ్యే ఏకస్య శబ్దతః క్రియాసంబంధః ఇతరస్య సహార్థనిర్దేశేన గమ్యో భవతి తత్ర సహోక్తిరితి।సా చ నియమేన అతిశయోక్తిమూలా భవంతీ కార్యకారణపౌర్వాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిమూలా చేతి ద్వివిధా। తత్ర ఆద్యా. యథా

శ్లో. భిద్యద్బ్రహ్మాండభాండధ్వనివిజయపటు ర్భూరిభేరీవిరావో
ధీర శ్రీవేంకటాద్రిక్షితితిలకమహాయుద్ధసన్నాహజన్యః
వైరిస్త్రీధావనోద్యద్బహుళకటకటస్కంజుమంజీరనాదై
స్సాకం తత్తద్ధరిత్రీధరవటలదరీగర్భదేశం వివేశ. 88

అత్ర భేరీధ్వనిప్రవేశోత్తరకాలీనస్య మంజీరధ్వనిప్రవేశస్య సహకాలత్వ మితి పౌర్వాపర్యాభావః.

♦ ద్వితీయా. యథా

శ్లో. సంగ్రామాంగణభూమిషణే చ భవతి శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
కర్ణాకృష్టధనుర్లతాంతరతలాద్రోషా న్విముంచ త్యహో
దుర్వారప్రతిమల్లనాయకమహామద్ధాంతదీపాంకురా
నార్య స్స్వర్గవధూటికాభి రభిత స్సాకం జహు స్స్వస్థలం. 89

అత్ర స్వస్థల మితి స్వేషాంస్థలంసర్గరూపస్థలం చేతి। స్వస్థలమేవ స్వస్థల మితి శ్లేషః। తస్మాత్ల శ్చానయో స్థలయో రభేదాధ్యవసాయః। తస్మాలా చేయం సహోక్తిః। స్వస్థల మిత్యత్ర స్వేషాం స్థలమితి విగ్రహే స్థలశబ్దస్థసకారస్య అనచిచేతి ద్విత్వేన ద్విసకారకం రూప మితిబోధ్యం.

అథైతత్ప్రతిభటతయా వినోక్తిః కథ్యతే.

—♦ వినోక్త్యలంకారః ♦—

శ్లో. ♦రమ్యం భవే దరమ్యం వా వస్తు చైకేన వస్తునా
వినా యత్ర పరిజ్ఞేయా వినోక్తి స్సా ద్విధా బుధైః. 90

♦ తత్ర రమ్యం. యథా

శ్లో. వినాకంటకసంఘాత్తై శ్శోభతే పద్మినీకులం
లాభ్యం వినా కర స్తేద్య వేంకటాద్రిఉమాపతే. 91

♦ అరమ్యం .యథా

శ్లో. న భాతి విదుషా మాస్యం కవితాలతయా వినా
శ్రీవేంకటాద్రి నృపతివైరికాంతా ప్రియం వినా. 92

అథోక్తిసామ్యాత్సమాసోక్తిరుచ్యతే.

—♦ సమాసోక్త్యలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦ప్రస్తుతస్య హి వాచ్యస్య గమ్యేనా ప్రస్తుతేన చేత్
చారుత్వం ధర్మసామ్యేన సా సమాసోక్తి రిష్యతే. 93

యత్ర ప్రస్తుతవృత్తాంతే వర్ణ్యమానే చారుత్వాతిశయాధాయకత్వేన విశేషణమాత్రసామ్యా దప్రస్తుతం గమ్యతే తత్రసమాసోక్తిః। విశేషణసామ్యం చ త్రివిధం శ్లిష్టవిశేషణసామ్యం సాధారణవిశేషణసామ్య మౌపమ్యగర్భవిశేషణసామ్యం చేతి.

♦ తత్రాద్యం. యథా

శ్లో. ఆయాంతీం మహతీం కృపాణలతికాం స్వాంకం కరేణస్పృశ
న్నిర్దాక్షిణ్యకృతాంకపాళివివశా శేషాంగభారో మృధే
కృచ్ఛ్రా త్కృచ్ఛ్రతరేణ బాహుయుగళం తస్యాం ప్రసార్యాభవ
త్సుస్వస్థః ప్రతిమల్లభూపతి రహో శ్రీవేంకటాద్రిప్రభోః 94

అత్ర పాంక మాయాంతీమితి సుస్వష్ఠ ఇతి చ శ్లిష్టవిశేషణత్వం। ఏతేన కృపాణలతా వైరినృపత్యో రప్రస్తుతనాయికానాయకభావో గమ్యతే.

♦ సాధారణవిశేషణా. యథా

శ్లో. గుంజన్మంజుమధువ్రతాళికలితాంభోజాతనిత్యాంకితా
సేవ్యా సర్వజనై స్సుధారసరుచిర్ధిక్కారిరోచిఃకళా
పుణ్యాపుణ్యఫలప్రదా సుకృతినాం ప్రాప్యా మనోహారిణీ
లక్ష్మీః పుణ్యవశాదివాద్య భజతి త్వాం వేంకటాద్రిప్రభో. 95

అత్ర ప్రస్తుతలక్ష్మ్యాం విశేషణసామ్యాదప్రస్తుతసురనదీరూపతా ప్రతీయతే.

♦ ఔపమ్యగర్భా. యథా

శ్లో. ద్విజాళికులసంశోభీ గుణప్రసవగంధిలః
విద్వన్మహేంద్రప్రియకృ ద్వేంకటాద్రిప్రభు ర్బభౌ. 96

ఏతేనాస్య వేంకటాద్రినాయకస్య కల్పవృక్షరూపతా ప్రతీయతే.

ఉక్తిసామ్యాదేవ వక్రోక్తి ర్నిరూప్యతే.

—♦ వక్రోక్త్యలంకారః. ♦—

శ్లో. ఏకతాత్పర్యకం వాక్య మన్యతాత్పర్యతోऽన్యథా
కాక్వా శ్లేషేణ వా స్యాచ్చే ద్వక్రోక్తి స్సా నిగద్యతే. 97

యత్ర కేనచి దభిప్రాయేణ కేనచిత్కర్త్రా ప్రయుక్తం వాక్య మన్యతాత్పర్యేణ కర్త్రంతరేణాన్యథా కాక్వా శ్లేషేణ వా యోజనా క్రియతే తత్ర వక్రోక్తిః.

♦ తత్ర కాక్వా. యథా

శ్లో. గజతురగరథాదిశ్రేష్ఠదానైకదీక్షా
కరణచణకరాగ్రే భాసమానే త్వయీత్థం
అమరవిటపిచింతారత్నధేన్వాదికానాం
న హి సమజని లజ్జా వేంకటాద్రిక్షితీంద్ర. 98

అత్ర కల్పతరుప్రభృతీనాం లజ్జా న సమజనీత్యుక్తే కాక్వా సమజన్యేవే త్యన్యథా యోజనా.

♦ శ్లేషేణ. యథా

శ్లో. క స్త్వం మాం ద్విజ ఇత్యవేహి పతగః కిం నాస్మ్యహం బాడబః
కిం వహ్ని ర్ద్విజరాజ మాకలయ మాం కిం చంద్రమా నో బుధః

కిం చాంద్రైర్న హి మూసవోస్మి కిము కః పాచీన ఇత్యాదిన
వ్యాసోక్త్యా వివదంతి తానకమకా శ్రీవేంకటాద్రే బుధైః. 99

—♦ స్వభావోక్త్యలంకారః. ♦—

♦ స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వస్తుకల్పనం. యథా

శ్లో. సతాం వ్యగోష్ఠ్యా సమయే కదాచి త్కదాచి దక్షాదిసముత్సవేన
విజ్ఞాపనాకర్ణనయా కదాచి త్సదేతి సంక్రీడతి వేంకటాద్రిః. 100

ఉక్తిసామ్యాదేవవ్యాజోక్తిరుచ్యతే.

—♦ వ్యాజోక్త్యలంకారః ♦—

శ్లో. ♦యత్రోద్భిన్నం వస్తు కించి త్కుతశ్చి చ్ఛ నిగూహ్యతే
భూయో వస్త్వంతరే ణైషా వ్యాజోక్తి రితి కథ్యతే. 101

యత్ర స్వతో నిగూఢం కారణాంతరా త్ప్రకటితం స త్పునరపి కారణాంతరే ణోపగూహ్యతే తత్ర వ్యాజోక్త్యలంకారః. యథా

శ్లో. ధీరాగ్రేసర వేంకటాద్రినృపతే రంభాదిదివ్యాంగనా
గానారంభమహోత్సవే తవ యశశ్శ్రుత్వా తు గీతం హరిః
అంతఃక్రోధ మహో బహిర్వివృత మప్యహ్నాయ సన్నిహ్నుతే
గోష్ఠీమధ్యసమాగతార్యజనతాచారంజలిచ్ఛద్మనా. 102

అత్రేంద్రస్య కీర్త్యసహిష్ణుతా కథంచి ద్వివృతాపి అంజలిచ్ఛద్మనా నిహ్నుతేతి వ్యాజోక్తిః॥ వ్యాజోక్త్యాయత్కించిత్సామ్యాన్మీలనముచ్యతే.

—♦ అథమీలనాలంకారః ♦—

శ్లో. ♦ఆగంతుకేన సహజం సహజే నాగ్రికం చ వా
నిగూహ్యతే యత్ర వస్తు వస్తునా తద్ధి మీలనం. 103

యత్ర హి సహజే నాగంతుకస్య ఆగంతుకేన సహజస్య వా వస్తునో వస్త్వంతరేణ నిగూహనం క్రియతే తత్ర మీలనాలంకారః. యథా

శ్లో. యాసాం పద్మదృశాం పురా ధరపుటే బింబారుణే రక్తిమా
లాక్షారంజనసంభవః కిమపి నో సంలక్ష్యతే త్వద్విషాం
తాసాం తప్తసువర్ణవర్ణకలితా న్యంగాని సంచారతః
కాంతారే ద్య తు వేంకటాద్రినృపతే చేంగాలకాంతీ న్యహో.

అత్ర పూర్వార్ధే సహజే నారుణిమ్నా ఆగంతుకయానకారుణిమ్నః తిరోధానం। ఉత్తరార్ధే సహజస్వదేహగతసువర్ణకాంతే రాగంతుకేంగాలకాంత్యా తిరోధానం। ఇత్యుభయోరిద మేవోదాహరణం.

—♦ సామాన్యాలంకారః. ♦—

శ్లో.♦ తత్సామాన్యం యత్ర వస్తుద్వయైక్యం గుణసామ్యతః.

యత్ర చ గుణసామ్యేన వస్తుద్వయైక్యతా స సామాన్యాలంకారః.

శ్లో. కీర్త్యా కార్తికశర్వరీసహచరస్ఫూర్త్యా విలిప్తే పరం
సరస్త్రీం స్తవ వేంకటాద్రినృపతే నాంకో భవేద్రోహిణీ
జానీయాత్కథ మిందు మీశ్వర ముమా నో చేద్గళే నీలిమా
గండాభోగమదాంబులక్ష్మ న భవేచ్ఛుండాల మింద్రస్యకం.

ఇతరగుణసన్నిధానాతిశయసామ్యాత్తద్గుణాలంకార ఉచ్యతే.

—♦ తద్గుణాలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦ అన్యదీయాధికగుణగ్రహః స్వగుణహానతః
యత్ర స్యాత్తద్గుణా నామాలంకారస్స తు కీర్తితః.। యథా 106

శ్లో. వ్యాకోచాంబుజగర్భకేసరలసద్గౌరచ్ఛవిస్పర్ధిభిః
కాంతారాంతరచారితావకరిపుస్త్రీణాం కపోలైస్సదా
కీర్త్యా సంక్రమితా సుధావిశదయా చాంగీకృతా పాండుతా
ప్రాసాదస్రగివోజ్జ్వలా గుణనిధే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 107

అత్ర శత్రుస్త్రీగండభాగైః స్వగౌరవర్ణత్యాగేన కీర్తిపాండుతాస్వీకార ఇతి లక్షణసంగతిః.

తద్గుణప్రతిభటతయా అతద్గుణో నిరూప్యతే.

—♦ అతద్గుణాలంకారః. ♦—

♦ హేతౌ సత్యపి తద్రూపాగ్రహోతద్గుణ ఇష్యతే.

ఉత్కృష్టగుణసాన్నిధ్యలక్షణే హేతౌ సత్యపి తద్గుణాగ్రహణ మతద్గుణ ఇత్యన్వర్థనామాయ మలంకారః. యథా

శ్లో. ధీరాగ్రేసర వేంకటాద్రినృపతే శ్శిదుష్టయా స్వచ్ఛయా
కీర్త్యా సంవలితాః ప్రభాం న విజయాహు స్తావింధగుచ్ఛా స్స్వకాం

ఇందు శ్చాపి కళంకితాం న విజహౌ నేదం తు చిత్రం శివ
స్సర్వజ్ఞ స్సితికంఠతాత్మకః విమగ్రీవత్వ మీశోపి సన్ . 108

అత్ర కీర్తిసాన్నిధ్యేపి తాపింఛాదీనాం కీర్తిశుభ్రతాగుణస్యా స్వీకార ఇతి భావ త్యతద్గుణః.

అతద్గుణే కించి ద్విరోధ స్స్ఫురతీతి తత్సంగత్యా విరోధాలంకారో నిరూప్యతే.

—♦ విరోధాలంకారః ♦—

♦ యత్రాభాసో విరోధస్య విరోధాలంకృతి ర్మతా.

యత్ర పరిస్ఫురతో విరోధస్యా భాసః క్రియతే తత్ర విరోధాలంకార ఇత్యర్థః

స చాయ మలంకారో దశవిధః జాతే ర్జాతిగుణక్రియాద్రవ్యైస్సహ విరోధే చత్వారో భేదాః। క్రియాయాః క్రియాగుణద్రవ్యై స్సహ విరోధే భేదత్రయం। గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం విరోధే భేదద్వయం। ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణ విరోధే ఏకో భేదః। తదుక్తం.

శ్లో. "జాతే ర్జాత్యాదిభి స్సార్థం చతస్రః ప్రథమం భిదాః
జయంత్యేతాః పున స్తిస్రో గుణస్య చ గుణాదిభిః
క్రియాయాః క్రియయా సార్థం ద్రవ్యేణ చ భిదా ద్వయం
ద్రవ్యస్య తు భిదై కైవ ద్రవ్యే ణేతి భిదా దశేతి." 109

అత్రోదాహరణాని.

♦ జాత్యో ర్విరోధో. యథా

శ్లో. భోగాశ్రయో ప్యశేషాత్మా శంకరోపి సమేక్షణః
శ్రీవేంకటాద్రినృపతి ర్భాతి జత్వరవిక్రమః. 110

అత్ర భోగాశ్రియోప్యశేషాత్మేతి భోగాశ్రియత్వా శేషాత్మత్వజాత్యో ర్విరోధః। భోగాశ్రయస్య శేషరూపత్వాత్। తదాభాస స్తు సుఖాశ్రియ స్సమస్తస్వరూపశ్చేతి। శంకర స్యాసమేక్షణత్వా జ్జాత్యో ర్విరోధః సుఖకరత్వసమదృష్టిత్వాభ్యాం పరిహారః.

♦ జాతే ర్జాత్యాదిభి శ్చతుర్భి ర్విరోధో. యథా

శ్లో. కామోపి రామోప్యరుణోప్యనుగ్రహధర్మప్రభేత్తా స చ లక్ష్మణోపి
పవిత్రజేతా ప్యపవిత్రజేతా విరాజతేయం ప్రభు వేంకటాద్రిః. 111

అత్ర పూర్వార్థే కామత్వరామత్వజాత్యో ర్విరోధః। రామత్వస్యఆరుణ్యగుణస్యచ రామత్వేన। అనుగ్రహధర్మప్రభేత్తా శివధనుర్భంగకారీ న భవతీతి క్రియాయాశ్చ। రామ

త్యేనైవ లక్ష్మణ ఇతి ద్రవ్యస్య చ విరోధః। ఇతి చత్వారోపి విరోధాః దర్శితాః। ఉత్తరార్ధే చ పవిత్రజేతు రపవిత్రజయ ఇతి క్రియయో ర్విరోధః। ఏతేషాం ఆభాస స్తు కామో మన్మథసదృశః రామో మనోహరః అరుణస్సూర్యసదృశః అనుగ్రధర్మభేత్తా మహోన్నతధర్మానుచ్ఛేత్తా లక్ష్మణో లక్ష్మీవాన్ పవినా వజ్రాయుధేన త్రాయత ఇతి పవిత్రః ఇంద్రః తస్య జేతా అపవిత్రజేతాఖిలజనవిజేతేతి। ఇత్థం పంచవిరోధాభాసాః ఉదాహృతాః.

♦ క్రియాయాః గుణద్రవ్యాభ్యాం విరోధో. యథా

శ్లో. సత్యభామావిహారోపి భీమసేనావమాననః
ప్రతాపనోపి కుముద ముల్లాసయతి భూపతిః. 112

అత్ర పూర్వార్ధే తాదృశవిహారక్రియాయా స్తాదృశావమాననగుణేన విరోధః। ఉత్తరార్ధే కుముదోల్లాసనక్రియాయా స్తపనరూపద్రవ్యేణ విరోధ ఇతి.

♦ గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణ చ విరోధో. యథా

శ్లో. అస్వస్థా యే చ రిపవ స్స్వస్థా స్తే వేంకటప్రభోః
ఉగ్రః కాలః కృపాణోస్య తాపనో జిష్ణు రవ్యయం. 113

అత్ర ప్రథమార్ధే స్వస్థత్వాస్వస్థత్వగుణయో స్తృతీయే చ పాదే ఉగ్రః కాల ఇతి ద్రవ్యగుణయో శ్చతుర్థే చ తాపనో జిష్ణు రితి ద్రవ్యయో శ్చ విరోధః। ఇత్థం దశాపి విరోధాభాసా ఉదాహృతాః। విరోధప్రస్తావా ద్విరోధగర్భాలంకారా నిరూప్యంతే.

—♦ విశేషాలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦అనాధారం యదాధేయ మేక స్యానేకసంశ్రయః
అశక్యకార్యకరణం విశేషాలంక్రియా త్రిధా. 114

యత్రాధారంవినా ఆధేయవర్ణనం ఏక స్యానేకత్ర యుగపద్వృత్తిత్వకల్పనం అశక్యవస్తుకరణకల్పనం వా క్రియతే తత్ర విశేషాలంకారో త్రివిధో భవ తీత్యర్థః

♦ తత్ర ప్రథమో. యథా

శ్లో. వాల్మీకిప్రభృతికవీంద్రవాక్యజాతం
పీయూషప్రతిభటతావకీనవాక్యైః
నిత్యం సత్సురభిత మీశ వేంకటాద్రే
జాతం కిం కృత మిహ తై ర్మహాత్సుకర్మ. 115

అత్ర వాల్మీకిప్రభృతీనాం కవీనా మాధారాణా మభావేపి తద్వాక్యానా మాధేయానాం ప్రకాశవర్ణనం.

♦ ద్వితీయో. యథా

శ్లో. కథంకారం స్తుత్యో న భవతి భవా న్వేంకటవిభో
ప్రబంధారంభాదౌ కవిభి రభిదృష్ట స్సమజని
అమాత్యై ర్మంత్రాదౌ యుగప దరిబృందై ర్గిరిషు చ
విభుత్వం దేవేత్థం ప్రకటయసి కస్మా దిహ విభో. 116

అత్ర ఏకస్యైవ వేంకటాద్రివిభో ర్యుగపదేవ అనేకత్ర అవస్థితత్వేన అవభాసనం

♦ అశక్యవస్తుకరణం. యథా

శ్లో. వదాన్యజగతీరుహాం స్తృణయతిస్మ సర్వోజన
స్సువర్ణధరణీధరా నపి సహస్రి ముల్లంఘతే
శచీపతి మపి ప్రభుం నగణయ త్యహో కించి ద
ప్య ద స్త్ర దిహ వేంకటప్రభుమణేః కృపాలంబనం. 117

అత్రకల్పతరుప్రభృతీనాం తృణీకరణా ద్యశక్యకరణం

—♦ అధికాలంకారః. ♦—

♦ ఆశ్రయాశ్రయిణో రానురూప్యాభావో ధికా ద్విధా.

ఆశ్రయ స్యాల్పత్వమహత్వాభ్యాం ద్వివిధో య మలంకారః

♦ తత్రాద్యో. యథా

శ్లో. బ్రహ్మాండాని పరశ్శతాని వివిధా న్యాత్మ న్యజస్రం హరే
ర్యస్యాస్సః స హి వేంకటాద్రిధరణీనాథస్య చిత్తే యతః
నిష్పందం నివస త్యతో హి మనసా మణ్యాత్మతాదా ద్వరం
స్యా త్సంకోచవికాసశాలి మన ఇత్యాద్యం వచో నిశ్చితం 118

అత్రాధేయభగవదపేక్షయా ఆధారస్య ప్రభుచిత్తస్యాల్పతా.

యథావా :—

శ్లో. పంచాశదక్షరనియంత్రితవాగ్విలాసే
కావ్యే కవి ర్యది నివేశయతే విమోహాత్

సంఖ్యావిహీనగుణరాశిమతో విచిత్రం
శ్రీవేంకటాద్రినృపతే ర్గుణసాగరస్య. 119

అత్ర ఆధారస్య కావ్యస్య ఆధేయగుణాపేక్షయా అల్పత్వం.

♦ ద్వితీయో. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే శ్శత్రవో మశకా ఇవ
లీనా విపులతాం ధ్యేషు గిరిసానుషు కుత్రవా. 120

అత్రాధారస్య మహత్త్వం.

—♦ విభావనాలంకారః. ♦—

♦ ప్రసిద్ధకారణాభావే కార్యోత్పత్తి ర్విభావనా.

యత్ర ప్రసిద్ధకారణం వినా కార్య ముదేతి సా విభావనాలంకృతిః. యథా.

శ్లో. తారానాయకజేతృతా మురుయశస్స్ఫూర్త్యా తు సంక్రామయన్
ద్వేష్యస్త్రీషు చ చిత్రకూటవసతిం నిత్యం గుహాసక్తతాం
విశ్వామిత్ర విభీషణప్రకటితద్వేషోప్యసీతాదర
స్త్వం రామో విదిత స్తథాపి జగతి శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 121

తారానాయకేతి। హే వేంకటాద్రిప్రభో త్వం తారానాయకజేతృతాం చంద్రజేతృత్వం వాలిజేతృత్వంచ, ఉరుయశస్స్ఫూర్త్యాసంక్రామయన్, రామపక్షే స్వస్మిన్ సంక్రామయన్, ద్వేష్యస్త్రీషు చిత్రకూటస్థితిం గుహాసక్తతాంకందరాసక్తతాం నావికాసక్తతాం చ సంక్రామయన్, రామపక్షే, స్వస్మిన్ సంక్రామయన్, విశ్వామిత్రవిభీషణప్రకటితద్వేషోపి సమస్తశత్రుషు విషయే విభీషణో భయంకరః ప్రకటితః ప్రకాశితః ద్వేషోయస్యసః, రామస్తు విశ్వామిత్రవిభీషణయోః ప్రకటితస్నేహః, అసీతాదరః అసిం ఖడ్గం ఇతః ప్రాప్తః ఆదరోయస్య సః తథోక్తః, రామ స్తు సీతాదరః, తథాపి జగతి రామో విదిత ఇత్యర్థః అత్ర శ్రీరామత్వజ్ఞానజనకప్రసిద్ధతారాపతిజేతృత్వాద్యభావేపి రామత్వేన జ్ఞాత ఇతి భవతి విభావనా, సా చ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితేత్యనయోస్సంకర ఇతి త్వభుచ్ఛయః.

—♦ అథవిశేషాలంకారః. ♦—

♦ కార్యాసిద్ధి ర్విశేషోక్తిః కారణే పుష్కలే సతి। యథా

శ్లో. యశఃకుముదినీపతౌ విలసతి స్ఫుటం సర్వత
స్సమస్తకకుభాం ముఖే ష్వనుదినం ప్రవృద్ధిం గతే

అరాతివనితాదృశః కువలయాని కించిత్క్వా
స్ఫుటంతి న హి మేదినీరమణ వేంకటాద్రే రహో. 121

అత్ర యశశ్చంద్రసాన్నిధ్యేపి దృక్కువలయానా మస్ఫుటవ మితి లక్షణసంగతిః కార్యకారణవిరోధప్రసక్త్యా అసంగత్యలంకార ఉచ్యతే.

—♦ అసంగత్యలంకారః. ♦—

♦ హేతుహేతుమతో ర్భిన్నదేశత్వే స త్యసంగతిః.

యత్ర కార్యకారణయో ర్భిన్నదేశత్వం వర్ణ్యతే తత్ర అసంగత్యలంకారః. యథా

శ్లో. సించ త్యజస్రం విదుషాం పయోభిః కరాలవాలాని తు వేంకటాద్రిః
రోహంతి ముక్తాలతికా స్తు చిత్రం తదీయనారీకుచకుంభసీమ్ని.

అత్ర కరాలవాలేషు పయస్సేచనం కుచదేశే లతోత్పాదన మితి కార్యకారణయో ర్భిన్నదేశత్వం. అథ విచిత్రం లక్ష్యతే.

—♦ విచిత్రాలంకారః. ♦—

♦ స్వవిరుద్ధఫలాప్త్యర్థ ముద్యోగ శ్చిత్ర మిష్యతే.

స్వప్రయత్నవిరుద్ధఫలసిద్ధ్యర్థం ప్రయత్న ఇతి యత్ర చిత్రాలంకారః. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుశేఖరస్య ప్రసాదలక్ష్మీ మధిగంతు మగ్రే
ఆకాంక్షితారో ఽవనిపాః ప్రతీపాః పరంనివృత్తా స్సమరాత్ప్రపశ్చాత్.

అత్రాగ్రే గంతుం పశ్చా న్నివృత్తా ఇతి విరుద్ధఫలాప్త్యర్థప్రయత్న ఇతి లక్షణసంగతిః

—♦ అన్యోన్యాలంకారః. ♦—

♦ మిథః క్రియోపజననం యత్ర తదన్యోన్య మిష్యతే.

యత్ర పరస్పరం క్రియాజనకత్వం తత్రాన్యోన్యాలంకారః, పరస్పర క్రియాజనకత్వస్య విరుద్ధత్వాద్విరోధపేటికానిరూపణం యుజ్యత యేవ అస్యాలంకారస్య. యథా

శ్లో. పృథ్వీభారావనతశిఖర శ్రీభుజస్తంభశుంభ
న్మూర్తే రస్య ప్రథితయశసో వేంకటాద్రీశ్వరస్య
భవ్యా నిత్యం సమజని సభా భాసితా పండితేంద్రై
స్తేచాప్యాసం స్త్వపది సభయా శోభితాః పండితేంద్రాః. 124

అత్ర పండితసభయోః పరస్పరశోభాజనకత్వం

అథ విరోధమూలకత్వా ద్విషమాలంకృతి రుచ్యతే.

—♦ విషమాలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦విరూపఘటనా యత్ర విరుద్ధార్థానభీష్టయోః
జననం వా యది తదావిషమాలంకృతి స్త్రిధా. 125

యత్ర హి విరూపయో ర్ఘటనా విరుద్ధకార్యోత్పత్తి రనర్థోత్పత్తి ర్వా భవతి తత్ర విషమాలంకారః.

♦ ఆద్యో. యథా

శ్లో. గుణాలంకారాద్యాః పరిమితివపుః కావ్యవపుషః
పరిచ్ఛిన్నా దోషప్రికరసహచారాః క్వ ను పరం
అసంఖ్యాతా శ్శుద్ధాః క్వ ను గుణగణాః వేంకటవిభో
రహో మోహాః కావ్యే ఘటయతి కథం తా న్కవయితా. 126

అత్ర సర్వథా ననుగుణయోః కావ్యప్రభుగుణయో ర్ఘటనా.

♦ ద్వితీయో. యథా

శ్లో. గర్వగ్రంథిలశశ్వదుచ్ఛ్వసదురుస్వచ్ఛప్రభామంజరీ
సంశోభత్పకలాంగపార్శ్వకవిధుక్షేమంకరప్రక్రమాత్
స్ఫారా త్సంస్ఫురణా చ్ఛ కీర్తిమహసాం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
ర్జాతా స్వర్ణమయీ లతా బుధసతీకంఠే ష్వకుంఠప్రభాః. 127

అత్ర ధవళయా కీర్త్యా పిశంగస్వర్ణ లతోత్పాదన మితి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిః.

♦ తృతీయో. యథా

శ్లో. జేతుం సంప్రతి వేంకటాద్రినృపతే స్ఫారం యశోమండలం
వ్యోమాభోగసమస్థలం గతవతో మా భూ జ్జయాశా విధోః
కిం త్వేవం బుధసద్మభర్మగిరిషు ప్రభ్రంశతో బాష్పము
గ్దుఃఖా త్షోడశధా విభిన్నకిరణ శ్శ్వభ్రద్వయపూర్ణిలిమా. 128

అత్ర జేతుం ప్రవృత్తస్య విధో ర్జయాశా కేవలం మాభూ దపి తూత్తరార్థో క్తానర్థో త్పత్తి ర ప్య భవ దితి భవతి తృతీయో విషమభేదః.

విరూపఘటనాత్మక విషమప్రభేదవైధర్మ్యసంగత్యా సమాలంకారఉచ్యతే.

—♦ సమాలంకారః. ♦—

◆ యత్రానురూపయో ర్యోగో వస్తునో స్సమతా మతః.

అనురూపపదార్థసంబంధే సమాలంకార ఇత్యర్థః. యథా

శ్లో. కల్పద్రుమం మాధవనీవనీవ కళానిధిం పార్వతిశర్వరీవ
శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపాలరత్నం విభాతి లబ్ధ్వానుదినం ధరిత్రీ 129

అత్ర కల్పద్రుమాదీనాం వందనవన్యాదీనాం చ పరస్పరానురూపాణాం సంబంధ ఇతి భవతి సమః.

అథ గమ్యౌపమ్యాలంకారః.

—◆ తుల్యయోగితాలంకారః ◆—

శ్లో. ◆ ఔపమ్యగమ్యతాయాం తు తుల్యధర్మవశా న్మిథః
ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం విజ్ఞేయా తుల్యయోగితా. 130

కేవలప్రాకరణికానాం కేవలాప్రాకరణికానాం వా సమానధర్మవశా దౌపమ్యం గమ్యత ఇతి య త్సా తుల్యయోగితేత్యర్థః.

◆ తత్ర కేవలప్రాకరణికగోచరా తుల్యయోగితా. యథా

శ్లో. వితరణగుణదీక్షా లబ్ధవర్ణైకపీక్షా
సకలభువనరక్షా దుష్టపృథ్వీంద్రశిక్షా
గుణమణిగణసాంద్రే సర్వలోకైకభద్రే
జయతి సహ మిలేందే వేంకటాద్రీశచంద్రే. 131

అత్ర వితరణాదీనాం కేవలం వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తుతానాం జయతీతి సర్వోత్కర్షవృత్తిత్వరూపధర్మసామ్యా దౌపమ్యం గమ్యత ఇతి ప్రస్తుతైకగోచరో యమలంకారః.

◆ అప్రస్తుతైకగోచరో. యథా

శ్లో. త్యాగేనాస్య వినిర్జితా విభుమణే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
ర్దివ్యస్త్రీపదతాడితాః ప్రతిదినం గండూషమద్యాప్లుతాః
ఆక్రాంతా మధుపై ర్మదావిలమహామాతంగహస్తావృతా
వర్తంతే మరపాదపా స్సురవనే పంచాపి కుంజోల్బణే. 132

అత్ర పంచానా మపి కల్పద్రుమాణాం వినిర్జితానా మప్రస్తుతానా మేవోక్తతత్తద్ధర్మసామ్యా దౌపమ్యం గమ్యత ఇతి ప్రకారద్వయే వ్యస్తిక గమ్యమౌపమ్యం వైపక్షికం నవాస్తవ మితిజ్ఞేయం.

—♦ దీపకాలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦యత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతయో స్సామస్త్యేన తు ధర్మతః
ఔపమ్యం గమ్యతే తత్తు దీపకం త్రివిధం స్మృతం. 133

యత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతయో స్సమస్తయో రేవ। న తు తుల్యయోగితాయా మివ కేవలప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాం వా వ్యస్తానాం। తుల్యధర్మవశా దౌపమ్యం గమ్యతే తద్దీపకం। తచ్చ త్రివిధం ధర్మస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేనేతి లక్షణార్థః. యథా

శ్లో. ఆమోదం తే దిగంతే ష్వనుదిన మభిత స్తేషు తేషు స్ఫుటంతే
జ్యోత్స్నా చక్రత్సాబ్జమాలాస్సకలకువలయశ్రేణయో నీపగుచ్ఛాః
మల్లీవల్లీమతల్లీవికసితకుసుమస్ఫూర్తయః కీర్తయశ్చ
శ్రీమ న్నుద్ధామదామ్న స్సతతవిజయినో వేంకటాద్రీశ్వరస్య 134

అత్రాప్రస్తుతానాం జ్యోత్స్నాదీనాం ప్రస్తుతానాం కీర్తీనాం చామోదాది ధర్మవశా దౌపమ్యం గమ్యతే। స చ ధర్మ ఆదా వుపదిష్టః।ఇత్యాదిదీపకం.

♦ మధ్యదీపకం. యథా

శ్లో. సరోజినీ హంసకులేన భాతి రసాలవల్లీ పరభృత్కులేన
శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపాలకేన సభాత్వియం మేరుధరేణ చోర్వీ. 135

అత్ర భాతీతి సమానధర్మో మధ్యే నివిష్టః.

♦ అంతదీపకం. యథా

శ్లో. సుధారస శ్చందన మిందుబింబం పికస్వరాంభోరుహమండలం చ
శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపాలకస్య సాన్నిధ్య మంతః కురుతే ప్రమోదం.

అత్ర ప్రమోదం కురుత ఇతి ధర్మో అంతే నిర్దిష్టః.

ఏవం పదార్థగతాలంకారనిరూపణానంతరం వాక్యార్థగతాలంకారనిరూపణా యావసర ఇతి తన్నిరూపణం క్రియతే.

—♦ ప్రతివస్తూపమాలంకారః. ♦—

♦ ప్రతివస్తూపమా యత్ర ప్రతివస్తూపమా మతా.

యత్ర ప్రతివస్తు ప్రతివాక్యార్థం ఉపమానోపమేయవాక్యద్వయ ఇతి యావత్ ఉపమానధర్మః పృథఙ్నిర్దిశ్యతే తత్ర ప్రతివస్తూపమాలంకార ఇత్యర్థః। అయం చ సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ద్వేధా ప్రవర్తతే. యథా

శ్లో. కే వా వసంతి భువనేషు వదాన్యభావాః
కేనాపి నాగమి తులా విభు వేంకటాద్రేః
నాప్నోతి ధేనుసమతా మపరా చ ధేను
రన్యో గిరిః కనకభూధరవర్యలీలాం. 137

అత్ర అప్రాప్తిరూప ఏక ఏవ ధర్మః ప్రత్యేక ముపమానోపమేయవాక్యయో ర్నాగమి నప్రాప్నోతీతి చ పర్యాయపదాభ్యాం నిబద్ధ ఇతి లక్షణసత్త్వం। ఇయం చ సాధర్మ్యేణ ప్రవృత్తా.

♦ వైధర్మ్యప్రవృత్తా. యథా

శ్లో. విద్వద్దారిద్ర్యదళనే వేంకటాద్రిప్రభుః ప్రభుః
కావ్యలక్ష్మీసముత్పత్తౌ వృదన్యో నోర్క విনా కవేః 138

వ్యతిరేకముఖేన ప్రవృత్తత్వాద్వైధర్మ్యప్రవృత్తికత్వ మస్యా ఇతి.

—♦ దృష్టాంతాలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦స్యాద్బింబప్రతిబింబత్వ ముపమానోపమేయయోః
ధర్మస్యాపి తదా జ్ఞేయా దృష్టాంతాలంకృతి ర్ద్విధా. 139

యత్ర హ్యుపమానోపమేయయో స్తద్ధర్మయో శ్చ బింబప్రతిబింబభావే నౌపమ్యం గమ్యతే తత్ర సాధర్మ్యవైధర్మ్యభేదేన ద్వివిధో దృష్టాంతాలంకారః। భిన్నయో రేవ వస్తునో రత్యంతసదృశయో రుభయత్ర పృథఙ్నిర్దేశో బింబప్రతిబింబభావ ఇత్యర్థః.

♦ తత్ర। సాధర్మ్యేణ. యథా

శ్లో. నానానేకహమందరాచలముఖానేకక్షమాభృత్కుల
వ్యాకీర్ణక్షితిపాలనే ప్రభు రయం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః
కల్లోలప్రకరోల్లసత్తిమిమహాగ్రాహాదిపర్యాకుల
స్వస్సింధూత్కటతుంగభంగనివహాన్ ధర్తుం క్షమ శ్శంకరః 140

అత్ర వేంకటాద్రిప్రభుశంకరయో స్తద్ధర్మయోః తాదృశక్షితిపాలనతాదృగ్గంగాధరణయో శ్చ బింబప్రతిబింబభావే నౌపమ్యం గమ్యతే.

♦ వైధర్మ్యేణ. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిభూపాలకృపాణాద్రిపవాహతాః
తావ ద్గ్రసిష్యంతి వృత్రాద్యా యావ న్నస్ఫురణం పవేః. 141

అత్ర వజ్రాయుధేన సముజ్జృంభమాణేన యథా వృత్రాద్యాః రాక్షసా నిహతాః తథా వేంకటాద్రికృపాణా త్సర్వేపి రిపవో నిహతా ఇ త్యౌపమ్యం వైధర్మ్యేణ గమ్యత ఇతి.

గమ్యౌపమ్యప్రస్తావా న్నిదర్శనోచ్యతే.

—♦ నిదర్శనాలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦అసంభవద్ధర్మ యోగాదుపమానోపమేయయోః
ప్రతిబింబక్రియాక్షేపో యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనా. 142

ఉపమానోపమేయయో రేకధర్మాన్వయాసంభవా త్తత్సంభవార్థం ప్రతిబింబక్రియాక్షేపో యత్ర తత్ర నిదర్శనేత్యర్థః । ఇయం చ ద్విధా ఉపమానధర్మస్య ఉపమేయాసంభవమూలా ఉపమేయధర్మస్య ఉపమానాసంభవమూలా చేతి.

♦ శ్రౌతాద్యా. యథా

శ్లో. బలరిపుమణిభూషాభూషితో వేంకటాద్రే
ర్ఘనఘనకరమయూఖశ్రీసఖః పంచశాఖః
ఉదవహ దిహ కామం లీననిశ్శబ్దభృంగా
ఫలకిసలయచంచత్కల్పవల్లీవిలాసాన్. 143

అత్ర కల్పవల్లీవిలాసానాం కరే అసంభవా త్తత్సాదృశ్యాక్షేపః.

♦ ద్వితీయా. యథా

శ్లో. మాధుర్యం నిరవధి వేంకటాద్రిభూమీ
నాథస్య ప్రచురవచస్సు యత్ప్రసిద్ధం
జానీమ స్త దిహ విశుభ్రశర్కరాయాం
మృద్వీకా స్వపి చ ఫలే రసాలజన్యే. 144

అత్ర ఉపమేయధర్మస్య వచోమాధుర్య స్యోపమానభూతేషు శర్కరాదిష్వసంభవ ఇతి తత్సాదృశ్యప్రతిబింబన మాక్షిప్యతే । క్వచిన్నిషేధా దాక్షిప్తయా ప్రాప్త్యా ప్రతిబింబకరణాక్షేపేపి ఇయం సంభవతి.

♦ సా. యథా

శ్లో. కాంతారమధ్యే సతతం చరంత్యః ప్రతీపనార్యో విభు వేంకటాద్రేః
ఆమోదమున్నిద్రసరోరుహాణాంముఖాంబుజేభ్యః స్ఫుటముత్సృజంతి

అత్రోత్సృజంతీతి నిషేధా త్పూర్వం సరోజామోదప్రాప్తి ర్భ్రమరాణా మాక్షిప్యతే।

—♦ వ్యతిరేకాలంకారః. ♦—

♦ వ్యతిరేక స్తూపమానా దుపమేయేభిదా యది.

యత్రోపమానా దుపమేయేభిదా భేదో వైలక్షణ్యమాధిక్య మితియావత్। తత్కల్ప్యతే తత్ర వ్యతిరేకాలంకారఇతిలక్షణార్థః. యథా

శ్లో. కల్పక్ష్మారుహకామధేనుమణయో లోకాంతరేర్థప్రదా
యత్రైక్వాపి ధనాధిపో గిరిదరీదేశే తు లీనోర్థదః
విశ్వైకస్పృహణీయదానమహిమా దాక్షిణ్యపణ్యాపణ
స్తత్తద్దానభరై ర్ధినోతి సకలాన్ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 146

అత్రోపమానకల్పవృక్షాద్యపేక్షయా లోకోత్తరదానశాలినో వేంకటాద్రినాయక స్యాధిక్యం.

—♦ అథశ్లేషాలంకారః. ♦—

♦ అనేకార్థస్య శబ్దస్యవిన్యాస శ్శ్లేష ఉచ్యతే.

స చ శ్లేష స్త్రివిధః కేవలప్రస్తుతగోచరః కేవలాప్రస్తుతగోచరః ప్రస్తుతాప్రస్తుతగోచరశ్చేతి।తదుక్తం।"ప్రకృతాప్రకృతోభయగాముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వం సర్వాంగే ద్వ్యద్వయే నాంత్యే ఇతి," అస్య చార్థ మాహుః। యత్ర కేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయో శ్శ్లేషః కథ్యతే తత్ర ప్రకారద్వయే విశేషణవిశేష్యశ్లిష్టతా। ప్రకృతాప్రకృతవిషయే అంత్యభేదే విశేషణమాత్రశ్లిష్టతా।విశేషణవిశేష్యశ్లిష్టత్వే శబ్దశక్తిమూల ధ్వనిప్రసంగాత్।కేవలప్రస్తుతయోః కేవలాప్రస్తుతయో శ్చైకశబ్దగోచరత్వేన ధ్వనిశంకా।తత్ర అర్థద్వయప్రతిపాదనే ప్రస్తుతత్వేనాప్రస్తుతత్వేన వా వైషమ్యాభావా దభిధైవ మతా। ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయే త్వభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వా దప్రస్తుతార్థప్రతిపత్తి ర్వ్యంజనవ్యాపారాయత్తైవేతి। దీక్షితా స్తు ఉభయశ్లేషేపి విశేష్యశ్లిష్టతా మసాధయన్। ధర్మభట్టాదయ స్తు తృతీయశ్లేషం నిషిద్ధ్యైవ తత్ స్థానే ధ్వని మేవ మూర్ధాభిషేకయాం చక్రుః। తాదృశప్రకారా స్తదీయగ్రంథేషు ద్రష్టవ్యాః। తదేవం శ్లేష స్త్రివిధ ఇతి స్థితం.

♦ తత్ర కేవలప్రస్తుతశ్లేషో. యథా

శ్లో. అచలవసతయో మహావనాంతాః పరమధనా జితసైనికా విమానాః
నిరవధికసదాదరాస్సమంతాత్పరమహితాశ్శమితాహి వేంకటాద్రేః

అత్ర హితపక్షే అచలవసతయః స్థిరవసతయః। అహితపక్షే అచలాః పర్వతాః వసతయః యేషామితి। మహత్ అవనం రక్షణం యేషాం తే మహావనాః తే చ తే అంతాః రమ్యా ఇతి మిత్రపక్షే । అన్యత్ర ఘోరవగాహవనప్రాంతాః । మిత్రపక్షే పరమధనాజితసైనికా ఇత్యేకంపదం । పరమధనాః ఉత్కృష్టధనవంతః తే చ తే అజితసైనికాః ఇతి సమానాధికరణసమాసః । శత్రుపక్షే పరం అత్యంతం అధనాః నిర్ధనాః జితసైనికాశ్చేతి భిన్నపదం । విమానా ఇతి మిత్రపక్షే విశేషేణ అభిమానవంతః । శత్రుపక్షే విగతాభిమానా ఇత్యర్థః। నిరవధికః సత్స్వాదరో యేషా మితి మిత్రేషు । అహితేషు తు నిరవధికః సదా దరో భయం యేషా మిత్యర్థః । ఏవంవిధాః పరమహితాః ఉత్కృష్టమిత్రాణి। పరమత్యంతం అహితా శ్శత్రవ శ్చ। శం సుఖం ఇతాః ప్రాప్తా ఇతి మిత్రపక్షే । శత్రుపక్షే తు శమితాశ్శాంతిం ప్రాపితాః నాశితా ఇత్యర్థః। అత్రవర్ణనీయతయా దానశత్రయోః ప్రస్తుతత్వేన తద్విషయాణాం మిత్రశత్రూణామపి ప్రస్తుతత్వ మితి కేవలప్రస్తుతగోచరోయం శ్లేషః

♦ అప్రస్తుతశ్లేషో. యథా

శ్లో. సదారంభోత్కటమతేరహీనక్రమపద్ధతేః
హరే స్సముద్ధృతగిరే ర్వేంకటాద్రిప్రభు స్సమః. 148

అత్రోపమానత్వేన అప్రాకరణికయోః హరిశబ్దవాచ్యయోః శక్రకృష్ణయోః శ్లేషః

♦ ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషో. యథా

శ్లో. సదధికరణా నిత్యా నిచ్చా బుధోత్తమవిగ్రహా
వివిధవిలసత్కార్యారంభా హ్యపూర్వవిచారణాః
విధివశకృతోత్సాహాః మంత్రివ్యవస్థితయః ప్రభుం
గురునయపరా స్సంసేవంతే బుధా ఇవమంత్రిణః. 149

అత్ర వర్ణ్యత్వేన ప్రస్తుతానాం మంత్రిణా మప్రస్తుతానాం విదుషాం చ విశేషణమాత్రశ్లిష్టతా.

విశేషణవైచిత్ర్యప్రవృత్తత్వా దిహైవ అవసర ఇతి పరికరో నిరూప్యతే.

—♦ పరికరాలంకారః. ♦—

♦ విశేషణం యదా కూతగర్భం పరికర స్తదా.

యత్ర విశేషణాని సాభిప్రాయాణి నిబధ్యంతే తత్ర పరికరాలంకార ఇత్యర్థః
యథా

శ్లో. సంగ్రామఖడ్గవినికృత్తసమస్తగాత్రా
మాభైష్ట భూమిపతయ శ్శరణార్థినాం నః
వాచా సుధారసముచా ధరణీమహేంద్ర
శ్రీవేంకటాద్రినృపతి స్స్మర తేను తాపం. 149

అత్ర సంగ్రామేత్యాది భూపతివిశేషణం సంతప్తత్వాభిప్రాయం। సుధారసముచేతి వాగ్విశేషణం। వాచ స్తాపహారకత్వాభిప్రాయగర్భం.

—• అథాక్షేపః. •—

శ్లో. • ఉక్తస్య వక్ష్యమాణస్య ప్రస్తుతస్య చ యో భవేత్
నిషేధాభాస ఆక్షేపో విశేషస్య విధిత్సయా. 150

ఇహహి ప్రస్తుతస్య ప్రస్తుతత్వాదేవ అభిధానయోగ్యస్య క్రియమాణో నిషేధో బాధితో భవ న్నాభాసీ పర్యవస్య న్ విధి మాక్షిపతి। స చాభాసమాననిషేధ ఉక్తవక్ష్యమాణప్రాకరణికవిషయత్వేన ద్వివిధ స్స న్నాక్షేప మపి ద్వివిధ ముత్థాపయతి। తత్ర చోక్తవిషయే క్వచి ద్వస్తునో నిషేధః, క్వచి చ్చ కథనస్యేతి ద్వివిధః। వక్ష్యమాణవిషయే చ సామాన్యతః కథనం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషత స్తస్య నిషేధః, క్వచి త్కియంత మంశ మభ్యుపగమ్య కియతోంశస్య నిషేధ ఇతి చ ద్వివిధః। ఇత్థం చ చతుర్విధో య మాక్షేపాలంకారో భవతి.

• తత్రోక్తవిషయే వస్తునిషేధో యథా

శ్లో. మా భూ న్నామ వదాన్య ఏవ మహితః శ్రీవేంకటాద్రిప్రభు
ర్యద్దానోదకపూరపూరణమహాకూలంకషాభి ర్యతః
కుల్యాభిః ఫలితా కృతేయ మవనీ నిత్యం నదీమాతృకా
రూఢత్వం ఖలు దేవమాతృకపద స్యావిష్కరోతీవ చ. 151

అత్రచాయం దాతా న భవతీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే మా భూన్నామవదాన్య ఇతిదాతృత్వాభావవస్తునః క్రియమాణో నిషేధో యద్దానోదకేత్యాద్యుత్తరసందర్భేణ సమస్తేనాభాసీకృతో లోకోత్తరదానమహిమాచాయమితి విశేషవిధిమాక్షిపతీత్యాక్షేపో యమన్వర్థ ఇతి.

• ఉక్తవిషయే కథననిషేధో యథా

శ్లో. కిం తే శౌర్యం వదామో యదరినృపతయో దివ్యకాంతావలంబాః
కిం సర్వం రక్షితం వా రిపుమణిసదనా న్యద్య కుంభీనసేంద్రాః
ఆసేవం తే చ శీలం కిము యదధిగుణగ్రామసౌరభ్యలేశాః
ప్రాజ్ఞానా మాహరం తే హృదయ మపి పరం వేంకటాద్రిక్షితీంద్ర.

అత్ర కిం తే శౌర్యం వదామస్సర్వం త్వయా రక్షితమితి కిం వదామః తే శీలం కిమితి వదామః ఇతి సర్వత్ర కథనం నిషిధ్యమానం సత్ సర్వేపి శత్రవో నిహతా స్స్వర్గం గతా ఇత్యాద్యుక్త్యా ఆభాసీభవల్లోకోత్తరశౌర్యశాలిత్వరూపం విశేషం సర్వేపి ప్రాజ్ఞా భవంత మేవ సర్వదా శ్రయంత ఇతి చ విశేష మాక్షిపతీతి కథననిషేధస్యోదాహరణమిదం.

♦ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యప్రతిజ్ఞాయాం విశేషరూపతో నిషేధో యథా

శ్లో. విజ్ఞాప్యతేద్య తే కించి ద్వేంకటాద్రిప్రభూత్తమ
విజ్ఞాప్య మథవా కిం వా దానశౌండే త్వయి స్థితే. 153

అత్ర విజ్ఞాప్యత ఇతి సామాన్యతః ప్రతిజ్ఞాయ విజ్ఞాపనా మనంతరం విజ్ఞాప్యం కిమస్తీతి క్రియమాణో నిషేధ ఆభాసీభవన్ తత్తన్నిస్తులాన్నదానేన పరితోషణీయా వయ మితి విశేష మాక్షిపతి.

♦ అంశోక్త్యా వంశాంతరనిషేధో యథా

శ్లో. కామః కి మేష న శివే న కరోతి చిత్తం
షాణ్మాతురః కిము న తారకహానికర్తా
దేవః శివః కిము న వా సమవర్తిహంతా
శ్రీవేంకటాద్రి మితి తం మనుతే చరిత్రైః. 154

అత్ర మన్మథాదీనా మపి భవత్సామ్యం నాభవత్, ఇతరేషాం తు దుర్లభ మేవ। అతః కి మభిధాస్యామ ఇతి మన్మథాదిరూపతయా కమ ప్యంశ మంగీకృత్యాంశాంతరనిషేధ ఆభాసీభవన్ లోకోత్తరసౌందర్యాదిరూపవిశేషే పర్యవస్యతీతి.

గమ్యప్రస్తావా ద్వ్యాజస్తుతి రుదాహ్రియతే.

—♦ వ్యాజస్తుత్యలంకారః ♦—

శ్లో. ♦ ప్రస్తుతాయాం స్తుతౌ నిందా నిందాయా మథవా స్తుతిః
కథంచి ద్గమ్యతే యత్ర సేయం వ్యాజస్తుతి ర్ద్వి‍ధా. 155

యత్ర నిందాకథనముఖేన స్తుతిర్గమ్యతే సా వ్యాజస్తుతి రేకా। యత్ర హి స్తుతి కథనముఖేన నిందాభివ్యక్తి స్తత్రవ్యా । తత్ర

◆ నిందయా స్తుతిగమ్యతా. యథా

శ్లో. భక్తైః కా విభువేంకటాద్రినృపతే ర్దేవేషు కేషు స్ఫుటం
కీర్త్యా పూర్ణసుధాకరం నవరుచా కందర్పదర్పం యతః
వాచా వాగధిపం శ్రియా సుపమయా సంక్రందనం చాజయ
త్సర్వాత్మాపి రవిః కృతో యదరిభి ర్విచ్ఛిన్నబింబో హతైః. 156

◆ స్తుత్యా నిందాభివ్యక్తిః. యథా

శ్లో. హాలాహలోతిశిశిలోభవ దేక ఏవ
శ్రీవేంకటాద్రిధరణీంద్రవచస్సుధాభిః
యస్మా దయం శిశిర తేపి సమస్తలోకే
సంతాపకత్వ మవికారి న ముంచతి స్వం. 157

అత్ర హాలాహలస్తుతి రనుపపన్నా సతీ తస్య నిందాయాం పర్యవస్యతి.
గమ్యప్రస్తావేన అప్రస్తుతప్రశంసోచ్యతే.

—◆ అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః. ◆—

శ్లో.◆అప్రస్తుతా త్ప్రస్తుతస్య గమ్యతా యది చేత్తదా
అప్రస్తుతప్రశంసా స్యా త్సారూప్యాది నిబంధనా. 158

యత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతే వర్ణ్యమానే ప్రస్తుతం గమ్యతే తత్ర అప్రస్తుతప్రశంసా అప్రస్తుతస్య ప్రస్తుతగమకత్వం హి సంబంధంవినా న సంభవతీతి కశ్చన సంబంధ ఏష్టవ్యః। స చ సంబంధ స్సారూప్యం సామాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావశ్చేతి త్రివిధో భవతి।తత్ర ప్రథమసంబంధ ఏకవిధ ఏవ । ద్వితీయ స్తు సామాన్యా ద్విశేషధీ ర్విశేషా త్సామాన్య ధీ రితిద్వివిధః । తృతీయోఽపి కార్యా త్కారణధీః కారణా త్కార్యధీ శ్చేతి ద్వివిధఇతి।ఏవంచసంబంధపాంచవిధ్యాదస్యాలంకారస్యాపిపంచధాప్రవృత్తిః.

◆ తత్ర సారూప్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసా. యథా

శ్లో. వ్యాప్తం సమస్తధరణీతల మద్య నానా
భూమీరుహై స్తదపి తేషు రసాల ఏకః
సార స్సమస్తజనతాం నవగంధభారై
రావర్జయ త్యనుదినం ప్రసవైః ఫలై ర్యత్. 159

అత్ర అప్రస్తుతరసాలవృత్తాంతే వర్ణితే తత్సారూప్యాత్ ప్రస్తుత మిదం ప్రతీయతే। యద్యపి చతుస్సముద్ర పరిఖాపర్యంత మఖండభూమండలం మండితం తైస్తై ర్భూమిపతిభిః స్తథాపి తన్మధ్యే ఏక ఏవ శ్రీవేంకటాద్రినాయకో జయతితరాం। యస్తు నిజనిఖిలనిస్తులగుణమణిస్తోమై ర్విరాజమాన స్సన్ సర్వమనీషితప్రదానేన సర్వానపి మనీషిణో ధినోతీతి.

♦ సామాన్యా ద్విశేషధీః యథా

శ్లో. రమాయై వక్షోబ్జం సరసతరవాణ్యై చ రసనా
వ్యాశాపాశ్చాద్దానాంభఃప్రచురతరపూరాయ చ కరః
సదా ముక్తాదామ్నే గళ ఇతి సుదత్తా అవయవాః
ప్రదేయం కిం కస్మై స తవ స్పృహతే వేంకటపతే. 160

అత్ర కింకస్మైప్రదేయమితిసామాన్యా త్సామాన్యా దప్రస్తుతవృత్తాంతా ద్వదాన్యాకాంక్షితం యోగ్యం వస్తు తత్తత్స్వామ్యం దత్తమేవ సర్వేషాం। అతోస్మాక మపి తత్తదభీష్టవితరణేన సంభావనా కర్తవ్యేతి విశేషో వ్యజ్యతే.

♦ విశేషా త్సామాన్యధీః యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రివసుధాధిపతే వదాన్య
చింతామణిం నవసుధాం కనకాచలం చ
చింతాపదం మృతపదం చ శిలోచ్చయత్వం
నిత్యం రరక్ష పశుతాపి మహేంద్రధేనుం. 161

అత్ర శ్రీవేంకటాద్రినాయకే దానశౌండే సతి చింతామణ్యాదిపదార్థాః చింతాపదాదిక మరక్షన్నితి విశేషోక్త్యా దుష్టత్వా ద్దానే కేవల మపహాయ యద్యద్యోగ్య మదుష్టం వస్తు తత్తదీయానయేవార్పితార్థేష్వేవేతి సామాన్యం ప్రతీయతే.

♦ కార్యా త్కారణధీ ర్యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రివసుధాధిపకీర్తిభీత్యా
నైల్యం సమస్త మగమ చ్ఛరణం మురారేః
మన్యే వపు ర్యది న చే దతసీప్రసూన
గుచ్ఛప్రభా కథ మజాయత తత్ర నిత్యం. 162

అత్ర కీర్తిభీత్యా నైల్యం శరణం గత మితి కార్యా దప్రస్తుతా త్ప్రస్తుతం

తత్కారణం భగవచ్ఛరీరగతనైల్యం కేవలమపహాయ సమస్తభువనాని శ్రీవేంకటాద్రినాయకయశోనైశద్యేన ధవళితానీత్యేతద్రూపం గమ్యతే.

♦ కారణాత్కార్యధీః. యథా

శ్లో. యథాపురా వింధ్యవనే నాభవత్ఫలసంతతిః
ఇతి విస్మయసే కిం వా కుపితో వేంకటప్రభుః. 163

అత్ర కేనచిద్వ్యానేచరేణ వింధ్యాటవ్యాం ఫలాని పూర్వమివ న సంతి కిమితి సాశ్చర్యం పృష్టస్సన్నపరో వనచరస్తస్మై సమాచష్టే వేంకటాద్రిప్రభుః కుపితఇతి। తేన అప్రస్తుతేన వేంకటాద్రిప్రభుకోపరూపప్రస్తుతేన కారణేన తత్కార్యభూతం వేంకటాద్రినాయకేన నిహతానా మరాతీనాం నారీభి ర్వింధ్యాటవ్యాం సంచరంతీభిస్సర్వాణి ఫలాని సర్వదా భక్షితాని తతో వింధ్యవనే ఫలాని నసంతీత్యేవం రూపంప్రస్తుతం గమ్యతే.

ప్రతీయమానప్రస్తావ ఏవ సంగతి రితి పర్యాయోక్తి ముచ్యతే.

—♦ పర్యాయోక్తాలంకారః ♦—

శ్లో. ♦ప్రస్తుతా ద్వర్ణితా త్కార్యా త్కారణం ప్రస్తుతం యది
గమ్యతే తత్ర విజ్ఞేయం పర్యాయోక్తం మహాజనైః. యథా

శ్లో. అహితమహితనారీస్థూలవక్షోరుహాద్రౌ
విలసిత ముకుముక్తాహారనీహారజాలం
తవ కలితకృపాణః పద్మినీ ప్రాణనాథ
స్సకలగుణమహాబ్ధేశోషయ ద్వేంకటాద్రే. 165

అత్ర కృపాణూర్యో రిపుకామినీకుచకలశసంగతహారనీహార మశోషయ దిత్యుక్త్యా శత్రునాశో నిరలంకృతా ఇత్యర్థో హికార్యరూపః పర్యవస్యన్ కారణం ప్రస్తుతమేవ సర్వారాతివినాశలక్షణం గమయతీతి.

—♦ ప్రతీపాలంకారః ♦—

శ్లో. ♦కైమర్థక్యే నోపమాన మాక్షిప్యేతాథవా భవేత్
ఉపమేయత్వ మేతస్య ప్రతీపం ద్వివిధం స్మృతం. 166

యత్ర లోకోత్తరోపమేయలాభా దుపమాన స్యాక్షేపః క్రియతే కైమర్థ్యేన తత్తావదేకం ప్రతీపం।ఉపమాన స్యోపమేయత్వపరికల్పనం చాపరం ప్రతీపమిత్యర్థః.

◆ ప్రథమం. యథా

శ్లో. దాతారం సముదీక్ష్యమాణ మనిశం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం
జ్ఞాత్వేవ భ్రమరచ్ఛలేన విధినా కైమర్థ్యసంసూచకాః
పంచస్వ ప్యమరద్రుమేషు నిహితాహ్యూర్ధ్వం మషీబిందవః
పాతాళేపి నియంత్రితో బలిరభూ దూర్ధ్వం తు కర్ణాదయః. 167

అత్ర కల్పతరుప్రభృతివదాన్యానాం కైమర్థ్యం వర్ణితం.

◆ ద్వితీయం ప్రతీపం. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రేరిహ ధైర్యలక్ష్మీ మవాప్తుకామా హిమశైలముఖ్యాః
సత్యస్థితం ప్రార్థితు మేవనూనంవిరించిముఖ్యాయమఖండమాపుః.

అత్ర హిమాచలాదీనా ముపమానానా ముపమేయత్వకల్పనం.

అథ తర్కమూలాలంకారాః కథ్యంతే.

—◆ అనుమానాలంకారః ◆—

◆ సాధ్యసాధననిర్దేశ మనుమానం ప్రచక్షతే.

యత్ర సాధ్యసాధననిర్దేశః క్రియతే తత్ర అనుమానాలంకారః.

శ్లో. శ్రీరామ స్సమభూ దయం నరపతి శ్శ్రీవేంకటాద్రి ర్యతో
విశ్వామిత్రమనోహరః ఖరముఖప్రధ్వంసకౌతూహలః
శశ్వద్భారతసత్కథాశ్రవణసంజాతస్పృహో లక్ష్మణో
ల్లాసో భద్రగిరి స్ఫుటాదరమతి స్సుగ్రీవలోకప్రియః, 169

అత్ర శ్రీవేంకటాద్రిరూపే పక్షే శ్రీరామత్వం సాధ్యం। యతఇత్యాది హేతుః.

—◆ కావ్యలింగాలంకారః. ◆—

◆ కావ్యలింగం పదార్థస్యవాక్యార్థస్యచ హేతుతా.

యత్ర వాక్యార్థో వాక్యార్థంప్రతి హేతుః,పదార్థో వా పదార్థంప్రతి హేతుః తత్ర కావ్యలింగంద్వివిధేత్యర్థః.

◆ తత్రపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. యథా

శ్లో. కరకలితకృపాణో రోషతామ్రాక్షికోణో
నిరవధిచరబాణ శ్చాపటంకారరాణః
వదనవిజితచంద్ర స్సర్వవైచిత్ర్యసాంద్రో
జయతి హతమహీంద్రో వేంకటాద్రిక్షితీంద్రః. 170

అత్ర కరకలితేత్యాదిపదార్థానాం విశేషణగత్యా జయతీతి జయరూపపదార్థం
ప్రతి హేతుతా.

♦ వాక్యార్థహేతుకం. యథా

శ్లో. శైలసంవాసజనితం దుఃఖం తత్యాజ మేదినీ
యా వేంకటాద్రినృపతిభుజశయ్యా ముపాగమత్. 171

అత్ర విశిష్టపూర్వవాక్యార్థంప్రత్యుత్తరవాక్యార్థో హేతుః.

—♦ అర్థాంతరన్యాసాలంకారః ♦—

శ్లో. ♦సామాన్యతో విశేషస్య సామాన్యస్య విశేషతః
సమర్థనం యత్ర తత్రార్థాంతరన్యాస ఈరితః 172

యత్ర సామాన్యేన విశేష స్సమర్థ్యతే విశేషేణ సామాన్యం వా తత్రాయమ
లంకారః. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిధరణీశ్వరసత్కటాక్ష
ద్భ్యామీ సుధారసభుజః కథమప్యసాధ్యం
ఆసింధురా దనుభవంతి సమస్త లక్ష్మీం
సర్వం హి సాధ్య మిహ దైవకృతాదరాణాం. 173

అత్ర సామాన్యేన విశేష స్సమర్థితః.

♦ విశేషేణసామాన్యసమర్థం. యథా

శ్లో. మహా త్స్వవినయః కృతః ఫలతి సద్య ఏవ స్ఫుటం
తథాహి మహత స్సతః ప్రథితవేంకటాద్రిప్రభోః
విరోధ ముపకల్ప్య యది పృథరాధరా స్సాంప్రతం
జహు స్స్వభవనం మహా ద్వివిధసౌఖ్యసామ్రాజ్యదం. 174

అథవాక్యన్యాయమూలాలంకారప్రస్తావః

—♦ యథాసంఖ్యాలంకారః. ♦—

♦ యథాసంఖ్యాలంకృతి స్స్యా త్క్రమికాణాం క్రమాన్వయే.

యత్ర క్రమేణోద్దిష్టానా ముద్దేశక్రమేణై వాన్వయ స్తత్ర యథాసంఖ్యాలం
కారః. యథా

శ్లో. సదాగురుకృపాం హరేః పదయుగం సుధామాధురీ
మశేషధరణీతలం నవమనోజకాంతిశ్రియం
బిభర్తి నయనాంచలే హృదయపుండరీకాంతరే
వచస్స్వపి మహాభుజే వపుషి వేంకటాద్రిప్రభుః. 175

—• అర్థాపత్త్యలంకారః. •—

శ్లో. •ఏకస్యార్థస్య సిద్ధ్యర్థా వితరాపతనం యది
దండాపూపికయా సైషా హ్యర్థాపత్తి రలంక్రియా. 176

ఏకస్మిన్నర్థేనిష్పన్నే సతి తత్సమానన్యాయేన దండాపూపికాన్యాయేనార్థాంతర మాపతే ద్యది సైషా అర్థాపత్తి రలంక్రియేత్యర్థః. యథా

శ్లో. శేషాశేషఫణాసు సప్తసు ధరే ష్వష్ట స్వహో దంతిషు
సంస్థాప్య స్వయ మప్యనాహ ధరణీం నానావతారై ర్హరిః
బాహౌ తా మపి లీలయైవ దధత శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
రేతాదృగ్జనరక్షణం కిము దిదం నానావిధై ర్యత్నైః. 177

అత్రైతాదృశభూమండలం పాలయతో వేంకటాద్రిప్రభో రేతాదృశజనరక్షణం కియన్మాత్ర మితి దండాపూపికాన్యాయేనా పతతీతి.

—• అథపరిసంఖ్యాలంకారః. •—

శ్లో. •ప్రాప్త మేక మనేకత్ర హ్యేకత్రైవ నియమ్యతే
యత్ర నేయం ద్విధాఖ్యాతా పరిసంఖ్యేతి పండితైః. 178

ఏకస్యానేకత్ర యుగపత్ప్రాప్తావేకత్ర పరివర్జనేన ఏకత్ర నియమనం క్రియతే యత్రసా పరివర్జనేన సంఖ్యానా త్పరిసంఖ్యేత్యర్థః । పరిపూర్వకఖ్యాధాతో ర్వర్జనార్థకత్వాత్ । ఇయంచ ప్రశ్నపూర్వా తదన్యా చేతి ప్రథమం ద్విధా । పునర్వర్జనీయస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్విధా । మిళిత్వా చతుర్విధోయ మలంకారః। తత్రప్రశ్నపూర్వకశాబ్దవర్జనీయా. యథా

శ్లో. కో దద్యా ద్వాంఛితా నర్థా న్వేంకటాద్రిధరాపతిః
న కల్పద్రు ర్మహో నోర్వా న ఏవాన్యో న భూపతిః. 179

• ప్రశ్నపూర్వకార్థవర్జనీయా. యథా

శ్లో. కో వాధీర స్సమస్తేషు వేంకటాద్రిక్షమాపతిః
కో గంభీరతరో లోకే స ఏవ నృపశేఖరః. 180

♦ అప్రశ్నపూర్వకశాబ్దవర్జనీయా, యథా

శ్లో. ధర్మే మతి ర్న విషయేషు మహాత్మవర్గే
ప్రీతి ర్న వా ఖలజనేషు మహత్కథాయాం
కౌతూహలం న హి నిరర్థకథాసు తస్య
శ్రీ వేంకటాద్రినృపతే ర్గుణసింధుబంధోః. 181

♦ ఆర్థికవర్జనీయా అప్రశ్నపూర్వికా. యథా

శ్లో. దయైవ దారిద్ర్యనిరాసికా స్య గుణాః పరం సర్వమనోరమా శ్చ
అశేషవిద్వజ్జనవర్ణనీయః ప్రభుః పరం వేంకటనాయకో సౌ. 182

అస్యాలంకారస్య శ్లేషేణ చారుత్వాతిశయ ఇతి శ్లేషేణా ప్యుదాహ్రియతే
యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతౌ రక్షతి క్ష్మా మశేషతః
ద్విజిహ్వానాం కథాధస్తాత్తారకద్వేషిణో దివి. 183

—♦ అథోత్తరాలంకారః. ♦— 1

♦ తల్లక్షణమాహుః.

శ్లో. "యత్ర ప్రశ్నపురస్సర మేవాసంభావ్య ముత్తరం కిమపి।
అసకృ ద్భవతి నిబద్ధం తదుత్తరం తావ దత్రైకం."

యత్ర ప్రశ్నపూర్వక మసంభావ్య ముత్తర మసకృ న్నిబధ్యతే తదేక ముత్తరం ఇత్యర్థః। సకృన్నిబంధే చమత్కారాభావా దసకృద్గ్రహణం। ఉత్తరస్య గూఢత్వా దసంభావనీయత్వ మితి జ్ఞేయం। వ్యవచ్ఛేదకం వినైవ ప్రవృత్త మిద మితి న పరిసంఖ్యాంతర్భావో స్య. యథా

శ్లో. ఉపాస్యః కో వా ద్య క్షితిపతిర యం వేంకటవిభు
ర్దీనోత్తుంగైశ్చైః కం వా సకల మపి విద్వజ్జనగణం
కి మగ్ర్యం సందద్యా ద్యదపి నహి దద్యా త్తదిహ నో
గుణాః కే సం త్యస్మి న్క ఇవ కుశలో వర్ణితు మమూన్. 184

—♦ ఉత్తరాలంకారః ♦— 2

♦ ప్రశ్నస్యాస్య దుత్తరోన్నయో ద్వితీయం స్యాత్తదుత్తరం.

యత్రవ్యాసనునిబద్ధోపి ప్రశ్న ఉత్తరా దున్నీయతే తత్రి ద్వితీయ ఉత్తరాలంకారః. యథా

శ్లో. గంతుం యదిచ్ఛసి తదా వ్రజ భూసురేంద్ర
శ్రీవేంకటాద్రిధరణీపతి రత్యుదారః
కుర్వ న్స్వధ న్సంతరుపక్రమా నజస్రం
లోకస్త్రై కదానవిభవై స్సంలోభ ధినోతి. 185

అత్రిగంతు మిచ్ఛసి చే ద్వ్రజ శ్రీవేంకటాద్రినాయకసమీప ఇతి నిబద్ధా దుత్తరా త్కో వా ప్రభుమణి గస్మాన్ పాలయితా కుత్రి ప్రజామ ఇతి ప్రశ్నః కేనచి ద్విదుషా కృత ఉన్నీయతే.

—♦ అథవికల్పాలంకారః ♦—

శ్లో.♦యుగపత్ప్రాప్తయో స్తుల్యబలయో స్తు ప్రమాణయోః
విరుద్ధయోః పాక్షికత్వే వికల్పాలంకృతి స్స్మృతా. 186

యత్రి హి ప్రమాణయో స్తుల్యబలయో స్స్వతో విరుద్ధయో రేకత్ర యుగపత్ప్రాప్తౌ పాక్షికత్వం వికల్పఇత్యర్థః। సర్వత్ర అవిరుద్ధయో స్సమబలయో స్సముచ్చయః। విరోధే విషమబలత్వే జౌదుంబరీసర్వవేష్టనస్పర్శయో రివ బాధ్యబాధకభావః। తుల్యబలత్వే తు వ్రీహియవయోరివ వికల్పఇతిలక్షణేబాధనిరాసాయో క్తంతుల్యబలయోరితి। తుల్యబలత్వే హేతుః ప్రమాణత ఇతి । సముచ్చయపరిహారాయవిరుద్ధయోరిత్యుక్తం. యథా

శ్లో. వేంకటాద్రిక్షమాజానిపదపంకేరుహద్వయే
స్వర్గనారీముఖాబ్జేవా భృంగా భవత భూమిపాః. 187

అత్రివేంకటాద్రినృపతిభజనస్య తేనసహ యుద్ధస్య చ విరుద్ధత్వాత్ తుల్యబలత్వా ద్యుగపత్ప్రాప్తత్వా ద్వికల్పః.

—♦ సముచ్చయాలంకారః. —

శ్లో.♦క్రియాణాం వా యౌగపద్యం గుణానాం వా యదా భవేత్
వికల్పప్రతిపక్షో యమలంకార స్సముచ్చయః. 188

గుణసముచ్చయః క్రియాసముచ్చయ శ్చేతి ద్వివిధోయమలంకార ఇత్యర్థః.

◆ తత్ర గుణసముచ్చయో. యథా

శ్లో. ప్రభవతి మహనీయే వేంకటాద్రిక్షితీంద్రే
సతత మపి దిగంతా స్సుప్రసన్నా బభూవుః
హితజనభవనాని స్వచ్ఛకాంతీని నిత్యం
ప్రతినృపతిగృహా వా గాఢతామిస్రమలినాః. 189

అత్ర ప్రసాదాదిగుణసముచ్చయః

◆ ద్వితీయో, యథా

శ్లో. యో వేంకటాద్రివసుధాధిపతిః స పశ్య
దేవ భ్రమ త్యరుతరం న చ వాంఛితాని
ఆప్నోతి దైన్య మపి చానుభవత్యసహ్యం
యాచ్ఞాం కరోతి సకలా నపి దుఃఖ మేతి. 190

అత్ర క్రియాణాం యౌగపద్యం.

—◆ తత్కారాలంకారః ◆—

శ్లో. ◆ బహూనాం కారణానాం చే త్కార్యం సాధయితుం యది
ఖలేకపోతన్యాయేన ప్రయత్న స్స తు తత్కరః. 191

యథా ఖలే కపోతా స్సర్వే యుగపదేవ పతంతి తద్వద్బహూనాం కారణానా మేకం కార్యం సాధయితు ముద్యోగో యత్ర తత్సముచ్చయావాంతరభేద ఏవ తత్కరాఖ్యోలంకార ఇత్యర్థః. యథా

శ్లో. ధైర్యం గాంభీర్యం మహౌదార్యం వీర్యం సౌందర్య ముల్బణం
శ్రీవేంకటాద్రినృపతిం భాసయంతి సమంతతః. 192

అత్ర ధైర్యాదీనాం ప్రత్యేకం భాసకత్వేపి సర్వేషాం యౌగపద్యసంబంధః

—◆ సమాధ్యలంకారః ◆—

శ్లో. ◆ హేత్వంతరారబ్ధకార్యం కాకతాళసయోగతాత్
హేతోః క్రియేత సుకరం సా సమాధి రలంకృతిః. 193

యత్ర కారణాంతరేణైవ యత్కార్యం కర్తు మారబ్ధం తదంతరా కాకతాళన్యాయేన ఆగతాత్ కారణాంతరాత్సుకరం భవతి తత్ర సమాధిః. యథా

శ్లో. దుఃఖేన మర్తుం వ్యవసాయవంతం ప్రతీపభూపం విభువేంకటాద్రేః
ఆగత్య శార్దూలవర స్తదానీ మభక్షయ ద్దైవగతి ర్విచింత్యా. 194

అత్ర విద్విషతో మరణరూపకార్యం ప్రతి దుఃఖరూపకారణే సత్యేవ కాకతాళన్యాయేన సమాగతేన శార్దూలేన సుకరంకృతం తదితి భవతి సమాధిః.

భావికాలంకారః.

శ్లో. భూతస్య భావినో వా స్యా ద్యా ప్రత్యక్షాయమాణతా
అర్థస్యాత్యద్భుతార్థైకకల్పనా ద్భావికం మతం. 195

అత్యద్భుతార్థవర్ణనా ద్భూతస్య భావినో వార్థస్య ప్రత్యక్షాయమాణతా యా స్యా త్తద్భావిక మిత్యర్థః. యథా

శ్లో. సిద్ధం జన్మప్రభృతి మహితై ర్బ్రహ్మరుద్రాదిదేవై
స్సంభూతై ర్వా కి మపి న హాతం లబ్ధవర్ణైకనిష్ఠం
దారిద్ర్యం హి స్వమహితతరాపాంగమాత్రేణ హేలా
మాత్రేణైవాచ్ఛిన ద్దయయా మహో వేంకటాద్రిక్షితీంద్రః. 196

అత్ర తథావిధం దారిద్ర్యం దళిత మిత్యద్భుతవర్ణనయా తస్య ప్రత్యక్షాయమాణతా సంభవతీతి.

ప్రత్యనీకాలంకారః

శ్లో. విజేతుం ప్రబలం శత్రు మక్షమేణ క్రియేత చేత్
తదీయాల్పజయ స్తత్ర ప్రత్యనీక ముదాహృతం. యథా 197

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపసంగరభిన్నవైరి
నిర్భిన్నబింబపరిణాహభరో వివస్వాన్
సంబాధతే విపినపద్ధతిధావమాన
తత్పక్ష్మలాక్ష్యమలదృక్కుముదాని నిత్యం. 198

అత్ర వేంకటాద్రిహతైశ్శత్రుభి రాహతో దినమణిః తాన్ కిమపి కర్తు మక్షమ స్తదీయవనితానాం పీడాం కురుత ఇతి.

—♦ వ్యాఘాతాలంకారః ♦—

శ్లో. ♦యేనయత్క్రియతే యేన కార్యం తేనైవ తద్యది
తదన్యోన్యథయే త్తత్ర వ్యాఘాతాలంకృతి స్మృతా. 199

యేనకర్త్రా యత్కార్యం యేన సాధనేన యథా క్రియతే తదేన కార్యం తేనైవసాధనేన తదన్యః కర్తా అన్యథయే త్ప్రకారాంతరేణక్రియాత్ తత్ర వ్యాఘాతాలంకారః. యథా

శ్లో. వివస్వతా కృతం తాపం భువన స్యాస్య తేజసా
శ్రీవేంకటాద్రినృపతి స్తేజ సైవ నిరస్యతి. 200

అత్ర వివస్వాన్ యేన తేజసా జగతః తాపం కురుతే తేనైవ తేజసా వేంకటాద్రినృపతి స్తత్తాపం శమయతీతి. తథాచ

శ్లో. పత్నీం కుంభజనే స్తు యేన రజసా శక్రేణ దుష్టాం కృతాం
పుణ్యాం తద్రజసైవ యత్పదసరోజాతం చకా రైవసః
శ్రీరామో వసుధాసుతాకుచతటీకస్తూరికాపత్రికా
నిర్మాణైకధురంధరోవతు సదా శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం. 201

అత్రా హల్యా శక్రేణ రజసైవ దూషితా శ్రీరామపాదేన తు తేనైవ రజసా భూషితేతి వ్యాఖ్యాతః। అత్ర యద్యపి దోషే రజో గుణస్య నిమిత్తతా। పుణ్యేతు పాద రజసః పరాగస్యేతి సాధనభేదఏవ పరిగల్భ్యతే। నతుసాధనైక్యం । తథాపి రజఏవ రజఇతి అభేదాధ్యవసాయేనైక్యం సాధనయో రవగంతవ్యం.

—♦ పర్యాయాలంకారః ♦—

శ్లో. ♦ఏకస్మిన్ యద్యనేకం స్యా దనేకత్రైక మేవ వా
పర్యాయేణ తదాప్రాహుః పర్యాయాలంకృతిం బుధాః. యథా 202

శ్లో. పాటీరపంకపటుహీరపటీరసీర
హారస్రగుజ్జ్వలపటీసుకుటీర మాస్తాం
వక్షః పురా కి మధునా తు వనే త్వదేవ
శ్రీవేంకటాద్రినృపవైరివరాంగనానాం. 203

అత్ర పాటీరపంకాదీనా మనేకేషా మేకత్ర రిపుకామినీవక్షసి క్రియా ద్వై
త్రిత్వం.

యథా వా —

శ్లో. క్షీరాంభోధే ర్జఠరపీఠరే ప్రాక్సుధాపిచ్ఛిలే భూ
త్వశ్చా ద్విష్ణోః పరిమళమిళ ద్వైజయంతీవిలాసే
వక్షస్యాసీ దిహ తు వసుధాచక్రశక్రక్రమస్య
లక్ష్మీః కామం మృగమదకలే వేంకటాద్రే ర్ముఖాబ్జే. 204

అత్రైకస్యా లక్ష్మ్యాః క్రమా త్సముద్రాధారతా.

—♦ సూక్ష్మాలంకారః ♦—

♦ విదగ్ధమాత్రవేద్యార్థప్రకాశే సూక్ష్మ ముచ్యతే. యథా

శ్లో. అలీసమక్షమభివీక్ష్య భుజంగమేకా సంకేతదేశమభికాంక్షిణ మబ్జనేత్రా
శ్రీవేంకటాద్రినృపవైరిగృహాణి సద్యస్సుష్టావమంజుతరహాసనమంచితాస్యా

అత్ర రంతుం సంకేతభూమిః క్వేతి సంకేతదేశ ముద్దిశ్య సంకేతం కుర్వాణం విటంప్రతి కాచన ప్రగల్భనాయికా పురోదృశ్యమానాని వేంకటాద్రిప్రభుణా హతానాం ద్విషతాం గృహాణి విజనాని తత్ర రంతుమావయో ర్యుక్త మితి సఖీజనావిదితం తద్గృహస్తోత్రిముఖేన సంకేతదేశం అప్రకాశయ దితిభవతి సూక్ష్మం.

లోకన్యాయమూలత్వాదేవ ఉదాత్తాలంకారో నిరూప్యతే.

—♦ ఉదాత్తాలంకారః ♦—

♦ సమృద్ధిమద్వస్తు యత్ర తత్రోదాత్తం హి వర్ణ్యతే.

యత్ర సమృద్ధిమద్వస్తు వర్ణ్యతే తత్రోదాత్తాలంకారః. యథా

శ్లో. గంధాకృష్టభ్రమరపటలీఘుంకృతోద్భాసిగండ
చ్యోతద్ధారావహమదజలై ర్మత్తమాతంగజాలైః
తత్తత్ప్రాజ్ఞాంగణతల మరం వాసితం పంకిలం య
త్త్రైసా లీలా వితరణగుణ స్యేశితు ర్వేంకటాద్రేః. 206

—♦ పరివృత్త్యలంకారః. ♦—

శ్లో. ♦న్యూనందత్త్వాధికాదానం న్యూనాదాన మథాధికం
దత్త్వాసమం సమాదానం పరివృత్తి ర్నిగద్యతే. 207

న్యూనవస్తుదానేన అధికవస్తుస్వీకారో అధికపరివృత్తిః అధికవస్తుదానేన న్యూనవస్తుస్వీకారో న్యూనపరివృత్తిః। సమదానేన సమస్వీకారస్సమపరివృత్తిః। ఇతిపరివృత్త్యలంకారస్త్రివిధః క్రమేణ. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే శ్చాతురీ మహతీ బభౌ
యదీశ్వరాత్ప్రణామేన సమవాప మహోన్నతిం. 208

అత్ర న్యూనేన ప్రణామేన అధికాయా మహోన్నతే రాదానం.

♦ ద్వితీయో. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతేః కరవాలవల్ల్యై
దత్వాప్రియం ప్రతినృపాలమృగీదృశ స్స్వం
నానాప్రసూనఫలభాగవిశ్రమశాఖాః
కాంతా వనాంతధరణీ రలభంత నిత్యం. 209

అత్ర అధికం స్వప్రియం దత్వా న్యూనకాంతారదేశస్వీకారః.

♦ సమపరివృత్తి ర్యథా

శ్లో. దత్వా సామ్రాజ్య ముర్వీగజరథతురగగ్రామనానాసిధారా
ద్వారా శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపతివిభవే స్వర్గసామ్రాజ్య మాపుః
భూపాలా దుర్వినీతా స్తదుచిత మపి తు ద్వ్యం ప్రతిద్వారతోక్త్వా
పూర్వస్యైవేతి యా సా భ్రమయతి రథవా ఖడ్గధారా హ్యపూర్వా

అత్రైహికాముష్మికయో స్సామ్రాజ్యయో స్సమయోః పరివృత్తిః.
అథశృంఖలాకారాలంకారా నిరూప్యంతే.

—♦ కారణమాలాలంకారః ♦—

శ్లో. ♦ఉత్తరోత్తరహేతుత్వం పూర్వపూర్వస్యయద్భవేత్
తత్ర కారణమాలాఖ్య మలంకారం ప్రచక్షతే. యథా 211

శ్లో. సద్విద్యాభి రమీ ద్విజా ద్విజవరై శ్శ్రీవేంకటాద్రిక్షమా
నాథ స్తత్ప్రభుతేజసా సకల మప్యుర్వీతలం సర్వదా
తేనేజ్యాప్రముఖాః క్రియా స్సుకృతినాం తత్తత్ఫలప్రాపకా
స్తాభి శ్శక్రపురోగమా స్సుమనస స్తైశ్శోభతే ద్యౌ రపి. 212

అత్ర శోభతఇతి విభక్తిపరిణామేన సర్వత్రాన్వేతి । తథాచ పూర్వపూర్వస్య ఉత్తరోత్తరప్రకాశం ప్రతిహేతుత్వాభిధానాత్కారణమాలా.

—♦ ఏకావళ్యలంకారః ♦—

శ్లో. ♦విశేషణత్వం భవతి పూర్వపూర్వంప్రతి క్రమాత్
యత్రోత్తరోత్తరస్యాహుః స్త్రైకావళ్యలంకృతిః. యథా 213

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతి ర్దయాద్యఖిలసద్గుణః
గుణాస్సుధారసశ్లాఘ్యా స్సుధా లోకైకవిశ్రుతా. 214

—♦ మాలాదీపకాలంకారః ♦—

శ్లో. ♦యదా తు పూర్వపూర్వస్య సంభవే దుత్తరోత్తరం
ప్రత్యుత్కర్షావహత్వం త న్మాలాదీపక మిష్యతే. 215

యత్ర పూర్వపూర్వ స్యోత్తరోత్తరగుణావహత్వం సః మాలాదీపకాలంకారః

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే భవతః కటాక్షా
న్నిశ్చింతతా హి తత ఏవ కళాస్సమస్తాః
జ్ఞానం చ తాభి రకళంక ముదేతి తస్మా
ద్బ్రహ్మాపరోక్ష మితి సత్కవయో వదంతి. 216

—♦ సారాలంకారః ♦—

♦ ఉత్తరోత్తర ముత్కర్ష స్సారాలంకార ఇష్యతే. యథా

శ్లో. లావణ్యం యది విద్యతే స హి గుణా ద్వావ ప్యభూతా వివహా
సద్వంశే జననం హి దుర్లభతరం య ద్యేత దాలభ్యతే
సత్కీర్తి ర్న హి విద్యతే యది చ సా విద్వత్కృపా దుర్లభా
తత్సర్వం జగదీశ్వరస్య కృపయా శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 217

యథా వా :—

శ్లో. మానుష్యం భువనేషు సార మభవ త్తత్ర ద్విజాతిః పర
స్తస్మి న్నపి కులీనతా హి మహతీ తత్రాపి విద్యావతీ
తస్మిన్నపి సరసార్భటీ చ కవితా సా చే త్తవాలంకృతా
ఖ్యాతా సారతరా మహీశతమఖ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 218

అథరసవదాద్యలంకారనిరూప్యంతే।

—♦ రసవదలంకారః ♦—

శ్లో. ♦రసోభావం రసంవాపి భజతేయత్ర చాంగతాం
కవయ స్తత్ర రసవదలంకారం ప్రచక్షతే. 219

శ్లో. సోయం విశ్వధురంధరో విజయతే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభు
ర్యం దృష్ట్వా మగధాంధ్రమాళవమహారాష్ట్రాదిదేశాధిపాః
సర్వే స్స్యుః కరహాటకాఞ్చితిపరం నై తద్విచిత్రావహం
కిం త్వార్యాః కరహాటకా స్స్యు రితి య త్తద్విస్మయాధాయకం.

అత్ర కవేః ప్రభువిషయరతిభావస్య అద్భుతరసాంగం భవతి.

శ్లో. వక్షోరుహవ్యతికరేణ కరేణ యేన
స్మారజ్వరః ప్రశమిత స్సకథం నికృత్తః
ఇత్థం ప్రతీపలలనా యుధి వేంకటాద్రేః
కాంతం సమీక్ష్య రురుదు ర్నిశితాస్త్రభిన్నం. 221

అత్ర ప్రతీపనారీగతకరుణారసస్య శృంగారరసాంగం.

—♦ ప్రేయోలంకారః ♦—

♦ భావో భావాంగతాం గచ్ఛే త్ప్రేయోలంకార ఇష్యతే

శ్లో. ధీర శ్రీవేంకటాద్రిక్షితితిలకమహాయుద్ధసన్నాహకాలే
ప్రహత్యా నిస్సాణరాణాం ఝుడితి ఘనఘటాటోపనాదః కి మేషః
కుప్యత్కల్పాంతకాలాంతకడమరురవః కిన్ను సంక్షుబ్ధవార్ధి
స్ఫీతోద్రావో భవే ద్వేత్యసకృదరినృపాః క్షోభమీయుర్భయార్తాః.

అత్ర త్రాసవితర్కయోః వ్యభిచారిభావయో రంగాంగిభావః.

—♦ ఊర్జస్వ్యలంకారః. ♦—

శ్లో.♦ఊర్జస్వ్యలంక్రియా తత్ర రసాభాసో రసం ప్రతి
భావాభాసోపి భావం వా యత్రాంగత్వ ముపైతి హి, యథా 223

శ్లో. కామం వ్రీయణా కామ మిందువదనే కుంజే విశాలే బలే
శ్రీఖండద్రుమమంజరీపరిమళాద్వైతప్రధానాత్మకః
కాసారోదరనీరపూరితవపుర్మందం మరుద్వాత్యసా
విద్ధం వేంకటనాయకారినృపసత్కాంతాం కిరాతో గ్రహీత్ 224

అత్ర కిరాతగతో రసాభాస శ్శృంగారరసస్యాంగం.

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతిహతవైరివరాంగనాః
క్రీడంతం కరిణం దృష్ట్వా వనే రోమాంచచిహ్నితాః. 225

అత్ర కరిక్రీడాదర్శనజన్యభావాభాసోఽంగమాసా మాత్సుక్యభావంప్రత్యంగం॥

—♦ సమాహితాలంకారః ♦—

♦ సమాహితాలంకృతి స్స్యా ద్భావాంగే భావసంక్షయే.

భావసంక్షయో భావశాంతిః ।

శ్లో. ముంచమానమనిదాన మిదానీం ప్రేషితం సుపరికర్మ గృహాణ
ప్రేయసీతి చ సఖీహితవాక్యా న్మందహాస మతనో త్తనుమధ్యా.

అత్ర రతిభావస్య కోపశాంతి రంగం.

భావోదయ భావసంధిభావశబలతాఖ్యా స్త్రయో లంకారాః । తత్ర భావ స్యోద్గమావస్థా భావోదయః, తస్య అపరాంగత్వే భావోదయాఖ్యోఽలంకారః. యథా

శ్లో. కిం ధ్యాయసీందువదనే న కించి దపి విద్యతే
కాంతం కిం వేత్సి గదితా లలనాభూ న్నతాననా. 227

అత్ర లజ్జారూపభావస్య ఉదయ శ్శృంగారరసస్యాంగం.

♦ ద్వయో ర్విరుద్ధయోః పరస్పరస్పర్ధిభావో భావసంధిః । తస్య అపరాంగత్వే భావసంధి ర్నామాలంకారః. యథా

శ్లో. టంకారై ర్ధనుషో మృధే విజయినః శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
స్స్వస్త్రీణా మపి దైన్యపాదపతనైః ప్రత్యర్థినాం భూభృతాం
ఏకస్మి న్నయనే తిశోణిమపరా త్వన్యత్ర బాష్పో ప్యభూ
దేకస్మి న్నధరేతి వేపథు రహో నైశ్చల్య మన్యాధరే. 228

అత్ర స్వకాంతా దైన్యదర్శనజన్యచింతారణౌత్సుక్యయో స్సంధిః ప్రభువిషయ రతిభావస్యాంగం॥

♦ బహూనాం భావానాం పూర్వపూర్వోపమర్దే నోత్పత్తి ర్భావశబలతా। తస్య అపరాంగత్వే భావశబలతాఖ్యోఽలంకారః. యథా

శ్లో. కిం మానేన సఖీజనః కిము వదే దాస్తాం తదాలీవచ
శ్శప్తో ప్యేష కి మర్థ మద్య మలయా దాయాతి మందానిలః

హా మామా స్పృశ చంద్రికావకర్ణైస్స్వపేషయా మ్యంతికం
కాంత స్యాళిజనం సమేష్యతి పతి ర్యాస్యామి వా తం ప్రతి. 229

అత్ర చింతాశంకాధైర్యాసూయాదైన్యమతిర్గ్లానిహర్షౌత్సుక్యానాం శబలతా। విప్రలంభశృంగారరసస్యాంగం.

అథ నిరూపితానా మేవ ఉభయేషా మలంకారాణా మన్యోన్యమేళనమాత్రా ల్లబ్ధస్వరూపౌ సంసృష్టిసంకరాఖ్యా వలంకారౌ నిరూప్యేతే.

—♦ సంసృష్టిః ♦—

శ్లో. తిలతండులసంయోగన్యాయా ద్యత్ర పరస్పరం
ఘటనాలంకృతీనాం సా తత్ర సంసృష్టి ర్నిగద్యతే.

యత్ర తిలతండులన్యాయేన అలంకారాణాం మేళనం తత్ర సంసృష్టి ర్నామాలంకారః। స చ శబ్దార్థోభయాలంకారగతత్వేన త్రివిధా। తత్ర

♦ శబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా

శ్లో. అఖర్వగర్వదుర్వారసర్వసర్వంసహాభృతాం
దుష్పక్షతక్షణః క్షోణ్యాం శక్ర స్సాక్షా ద్వేంకటప్రభుః. 231

అత్ర సర్వసర్వ మితి వ్యంజనయుగ్మావృత్తౌ ఛేకానుప్రాసః। ఇతరత్ర సర్వత్ర వృత్త్యనుప్రాసః। ఉభయో ర్నైరపేక్ష్య త్సంసృష్టిః.

♦ అర్థాలంకారసంసృష్టిః యథా

శ్లో. కందర్పకోటయే నూన ముస్పృద ద్వేంకటప్రభుం
ఖలవాయులయాయేవ కృపాణోస్య భుజంగతి. 232

అత్ర పూర్వోత్తరార్ధయో రుత్ప్రేక్షయో స్సంసృష్టిః.

♦ ఉభయాలంకారసంసృష్టిః. యథా

శ్లో. వితరణగుణదీక్షా లబ్ధవర్ణైకవీక్షా
సకలభువనరక్షా దుష్టపృథ్వీంద్రశిక్షా
గుణమణిగణసాంద్రే సర్వలోకైకభద్రే
జయతి నమమిలేంద్రే వేంకటాద్రీశచంద్రే. 233

అత్ర వితరణాదీనాం వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తుతానాం జయతీతి సమానధర్మసామ్యా దౌపమ్యం గమ్యత ఇతి తుల్యయోగితాలంకారః। తేన సహ వృత్త్యనుప్రాసస్య శబ్దాలంకారస్య సంసృష్టిః.

—• సంకరః •—

• క్షీరనీరవయోర్యోగ స్సంకర స్సముదీర్యతే.

అయం చాంగాంగిభావేన సందేహైకవాచకానుప్రవేశేన చేతి త్రివిధః।

• తత్రాంగాంగిభావసంకరః. యథా

శ్లో. సన్మార్గప్రవణ స్సదా సుమనసా మాప్యాయనాధాయక
స్తారాలంకృతిశారదోద్విలసనో భాస్వద్గవా వాదరః
కల్యాణప్రదపంకజన్మదమన స్సర్వజ్ఞచూడామణి
ర్విశ్వం రక్షతి చంద్రమా ఇవ ముదా శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 234

వ్యాఖ్యాస్యతేయఃంగుణనిరూపణే।

అత్ర సన్మార్గాదిపదేషు సర్వత్ర శ్లేషాలంకారః। తేన చ సన్మార్గాదయఏవ సన్మార్గాదయఇత్యభేదాతిశయోక్తి రుజ్జీవ్యత ఇ త్యనయో రంగాంగిభావేన సంకరః। అతిశయోక్త్యా చ చంద్రమా ఇవేత్యుపమానుప్రాణితేత్యనయో రంగాంగిభావేన సంకరః.

• సందేహసంకరః, యథా

శ్లో. విష్ణుః పుణ్యజనార్తికృ న్న హి భవే ద్దాక్షాయణీవల్లభో
బ్రహ్మా ఘోర్నో న భవే చ్చ తారకరిపు స్స్కందోపి న స్యాద్యది
ఇందు స్స్యా న్న నిశాచరో యది తదా త్వాం దేవభాగ్యోదయ
త్వత్కల్పా స్స్యు రమీ సురా గుణనిధే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 235

అత్ర విష్ణ్వాదీనాం పుణ్యజనార్తికరణాదికం న స్యా త్తదా ప్రభుసామ్యం స్యా దిత్యర్థే కవిసంరంభ శ్చే త్తదా ఉపాత్తసామ్యసిద్ధ్యర్థం ఊహా ఇతి సంభావనాలంకారః।।సంభావనం యదీత్థం స్యా దిత్యూహోన్యస్య సిద్ధయ ఇతి తల్లక్షణాత్ "విష్ణ్వాదీనాంపుణ్యజనార్తికగుణాద్యభావః కదాపి న సంభవత్యేవ। అతః తేషాం వేంకటాద్రినాయకసామ్యం గగనకుసుమాయమాన మిత్యర్థే సంరంభ శ్చే త్తదోపాత్తసిద్ధ్యర్థం మిథ్యార్థాంతరకల్పనారూపామిథ్యాధ్యవసితి రితి ఉభయథా సంభవా త్సందేహసంకరః.

ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతి స్సత్త్వవాన్ శుచిభాస్వరః
అశేషభువనాధారో మహాంబుధి రివాబభౌ. 236

అత్రోపమాశ్లేషయో రేకస్మి న్నివశబ్దే సమావేశా దేకవాచకానుప్రవేశ ఇతి.

ఇతి శ్రీచర్ల వేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాసిరెడ్డ్యన్వవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభో ర్గుణరత్నావళీనామ న్యలంకారశాస్త్రే అర్థాలంకారనిరూపణం నామ చతుర్థం రత్నం.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిధబుధ శ్రీసూరమాంబా చ యం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే తస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణా విహ వేంకటాద్రిగుణసద్రత్నావళీనామకే
అర్థాలంకృతిరూపణాం విజయతాం రత్నం తురీయంత్విదం.

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళీ.

పంచమరత్నమ్.

అథ కావ్యసామాన్యలక్షణే,

"సాలంకారౌ గుణోపేతౌ" విత్యాదౌ సాలంకారా వితి విశేషణ ప్రతిపాద్యే ష్వలంకారేషు నిరూపితేషు గుణోపేతా వితి విశేషణప్రతిపాద్యా గుణాః ప్రతిపాద్యంతే। గుణసామాన్యలక్షణం త్వాహుః,

శ్లో. యే రసస్యాంగినో ధర్మా శ్శౌర్యాదయ ఇవాత్మనః
ఉత్కర్షహేతవ స్తే స్యు రచలస్థితయో గుణాః. ఇతి 1

అచలస్థితయ స్సమవాయవృత్త్యా వర్తమానా ఇత్యర్థః। తత్ర కేచి ద్గుణా స్త్రయ ఇతి పరే చ దశేతి అన్యే తు చతుర్దశేతి చ వదంతి। విద్యానాథ స్తు చతుర్వింశతి గుణా న్పర్యగణత్। తన్మతేన చతుర్వింశతిగుణానాం లక్ష్యలక్షణే ప్రతిపాదయామః. తథాహి

శ్లో. శ్లేషః ప్రసాద స్సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా
అర్థవ్యక్తి రుదాత్తత్వం తథా కాంతి రుదారతా
ఓజ స్సుశబ్దతా ప్రేయ ఔర్జిత్య మథ విస్తరః
సమాధి స్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యే సంక్షేపో భావికం తథా
సమ్మితత్వం తథా ప్రౌఢి రీతి రుక్తి స్తథా గతిః. 2

ఇతి చతుర్వింశతిగుణాః। —తత్ర శ్లేషః—

శ్లో. యత్రైకపదవ ద్భాంతి సుబహూని పదాని చ
అనావేచితసంధీని స శ్లేషః పరమో గుణః ।యథా 3

శ్లో. సేవాప్రహ్వనరేంద్రమౌళివిలసద్వజ్రప్రణాలీగళ
త్కాంత్యంబుస్నపితాంఘ్రి మక్షయగుణాలంకార మగ్ర్యాకృతిం

పృథ్వీభారవిభుగ్నబాహుమమరీవిఖ్యాతకీర్తిశ్రియం
స్తోతుం కే న భవంతి వేంకటవిభుం కండూలజిహ్వా బుధాః. 4

అత్ర పాఠసమయే బహూనామపి పదానా మేకపదవత్ప్రతీతే శ్లేషో నామ గుణః.

—♦ అథ ప్రసాదః. ♦—

శ్లో. ♦యశ్చిత్త మశ్నుతేఽర్థ్యయ శుష్కేంధనమివానలః
స ప్రసాదో మత స్సర్వగసాధారణస్థితిః. 5

ఏతస్య ప్రసిద్ధార్థకపదవత్త్వం వ్యంజకం । ఏతదభిప్రాయేణైవవిద్యానాథేన లక్షణ ముక్తం "ప్రసిద్ధార్థకపదత్వం యత్స ప్రసాదో నిగద్యతఇతి" యథా

శ్లో. స మ్యక్పూరుషవర్యమార్గణపర స్యాహీనజీవస్య చ
క్షోణీభృద్ద్రఢధర్మ సంకులమతేః కందర్పసంహారిణః
ఆరాత్పానందవిధాయినస్సహృదశ్ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
స్తుల్య స్స్యాత్క ఇవా వహాయ సుహితం దాక్షాయణీవల్లభం. 6

అత్రాహీనజీవస్యేత్యత్ర అహీనో వాసుకి ర్జీవా ధనుర్గుణో యస్యేతస్యేతీశ్వర పక్షే । ప్రభుపక్షేతు అహీనానా ముత్కృష్టానాం జీవస్య జీవనప్రదస్యేత్యర్థః । ఇతరత్స్పష్టం.

—♦ అథ సమతా ♦—

♦ సమతా తుల్యకథనం యత్ర పాదచతుష్టయే. యథా

శ్లో. మందారద్రుమమంజరీపరిమళన్యక్కారకృత్సద్గుణో
వందారుప్రసరద్ధనాగసరఘురోద్వేల్లత్కటాక్షాంచలః
ఆశాంతస్థలసీమభూమవిహారత్సాన్ద్రద్యశోమండలః
క్షోణ్యాం ఖేలతి వేంకటాద్రిన్నపతి స్తత్తాదృశై రుత్సవైః. 7

అత్ర పాదచతుష్టయేపి తుల్యవత్కథనా త్సమతా.

—♦ అథ మాధుర్యం. ♦—

♦ ఆనందస్యందితా తద్జ్ఞై ర్మాధుర్య మభిధీయతే.

శ్లో. "సంభోగే కరుణే విప్రలంభే శాంతే చ తత్క్రమాత్
కాష్ఠాం పుష్య చ్ఛ చిత్తస్య విలీనత్వ మివార్పయేత్. 8

♦యా పృథక్పదదా వాక్యే త న్మాధుర్య మితీర్యతే
ఇత్యపిలక్షణంవదంతి. యథా

శ్లో. ఇయం చ జగతీ సతీ నిరుపమానదీవ్యద్భవ
ద్యశఃకుసుమమంజరీకృతకచాళికామాళికా
భవద్వరగుణోరుముక్తికఫలస్రగంచత్కచా
విరాజతితరాం సదా విజయవేంకటాద్రిప్రభో. 9

అత్రైవాతసమయే పృథక్పృథక్పదత్వప్రతీతేర్ద్వితీయ మపి లక్షణం సంగతమేవ.

—♦ అథసుకుమారతా ♦—

♦ సుకుమారాక్షరప్రాయంసౌకుమార్యంనిగద్యతే.

సుకుమారత్వం చ సానుస్వారకోమలవర్ణత్వం. యథా

శ్లో. ఇందుం చందనచర్చనం చ సజలాం కాదంబినీం దేవతాం
స్పష్టాం పంకజదివ్యగంధకలితా మిందీవరాఢ్యాం పరాం
స్వర్గంగాం కలి వేంకటాద్రినృపతే ర్వాంఛంతి సందర్శనం
సానందం సదయం సగౌరవ మథా ప్యేత ద్భవే త్కస్యచిత్. 10

—♦ అథ అర్థవ్యక్తిః ♦—

శ్లో.♦నిరాకాంక్షతయా వాక్యం పూర్ణార్థప్రతిపాదకం
భవే ద్యత్ర చ తత్ర స్యా దర్థవ్యక్తి ర్గుణో మతః. యథా 11

శ్లో. ఆశామండలమండనద్విపఘటాగండభ్రమద్భ్రమర
స్థానస్థాగతవాక్యకీర్తి విభవ స్స్ఫారప్రతాపోదయః
లోకైకస్పృహణీయదానమహిమస్వల్పీకృతస్వర్ద్రుమ
త్యాగశ్రీ ర్విలస త్యహేతుకకృప శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 12

భ్రమరో భ్రమసంభుః॥అత్రేతరానపేక్షతయాశాబ్దబోధోదయేనవాక్యపరిపూర్తే ర్భవత్యర్థవ్యక్తిః.

—♦ అథోదాత్తతా ♦—

♦ శ్లాఘ్యైర్విశేషణై ర్యోగఉదాత్తత్వం ప్రకీర్తితం. యథా

శ్లో. నిశాలత్వక్ఫుల్లప్రసవసముదంచత్పరిమళై
ర్గళంతాయాతోర్వీపతికరికరాణాం మదజలైః
సమంతా జ్జంబాలీకృతసురభితా యత్ర*విశిఖాః
పురీ సేయం నిత్యం జయతి జయినో వేంకటవిభోః. 13

* రాజవీధయః.

—♦ అథకాంతిః ♦—

♦ బంధోజ్జ్వలత్వం కావ్యజ్ఞైః కాంతి రిత్యభిధీయతే. యథా

శ్లో. సంధ్యాసంభ్రమనృత్యదీశ్వరజటాజూటోచ్ఛలన్నిమ్నగా
నిర్త్రర్యాదవిసర్పిభంగపటలీకల్యాణదప్రక్రియా
కీర్తి ర్యస్య సమస్తరాజశిరసాం హారావళీవాస్ఫుర
త్సోయం న్యక్కృతకామధుగ్విజయతే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 14

—♦ అథోదారతా. ♦—

♦ వికటత్వం చ బంధస్య కథయంతే హ్యుదారతాం.
వికటత్వంనామపదపాతురత్వం. యథా

శ్లో. యుద్ధశ్రద్ధాళుతోద్ధోద్ధతతరదురహంకారవహ్న్యైకదగ్ధా
న్ధారాపాతేషు వృష్టిప్రశమితఖరసంతాపదుఃఖానరీణాం
జగ్ధ్వా కాయాన్క్రూరాళాన్పరుషతరరవా భైరవాభూతసంఘా
మోదంతే వేంకటాద్రిక్షితితిలకజయశ్రీలసద్యుద్ధరంగే. 15

—♦ అథౌజః. ♦—

♦ ఓజో దీప్త్యాత్మవిస్తారకారణంపరికీర్తితం.
ఏతస్య చ సమాసభూయస్త్వం వ్యంజక మిత్యాహుః యథా

శ్లో. సుధాకైలాసేంద్రద్విరదహిమశైలామరసరి
త్పయఃపూరప్రౌఢామృతకిరణబింబాయితయశాః
ద్విజన్మప్రాగ్జన్మార్జితసుకృతసంభత్పరిణతి
ద్విరుక్తి స్సక ఖేల త్యధికగుణభూ ర్వేంకటవిభుః. 16

—♦ అథసుశబ్దతా. ♦—

♦ సౌశబ్ద్యం శబ్దసాధుతా. యథా

శ్లో. కండూనోదనతత్పరోన్మదమహాశుండాలగండస్థలీ
శుండాదండనిరంతరోత్కషణసంతాపం వినేతుం ధ్రువం
రాకాపూర్ణసుధాకరప్రతినిధే శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభోః
క్షోణ్యాం కల్పలతాభవద్భుజలతా శ్రీచందనాద్యుత్సవా. 17

— అథప్రేయః. —

ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానం చాటూక్త్యాయద్విధీయతే. యథా

శ్లో. దుష్టానాం పరితర్జనం సుకృతినాం సంరక్షణం శిక్షణం
దోషాణాం కరణీయకార్యకరణే శక్తిశ్చ తేత్యద్భుతా
సర్వం త్వత్పరికల్పితం సుమనసాం దారిద్ర్యమేకం వినా
స్తోతుం కిం ప్రభవంతి కే తవ గుణాన్ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 18

— అథోర్జిత్వం. —

గాఢబంధత్వ మూర్జిత్వం కవిభిః పరికీర్తితం. యథా

శ్లో. గాఢప్రౌఢిమగూఢపాత్రప్రభుముఖై ర్నిర్వ్యాఢగూఢక్రమం
వాగ్భి స్సంభ్రమదజృంభితాభి రభితో భావోద్ధురాభి స్స్ఫుటం
వర్ణ్యా యస్య గుణా స్స్యురేవ సుమహాః శ్రీవేంకటాద్రిప్రభు
స్స్ఫూర్జత్స్ఫారఖరాంశుమండలకృతిచణప్రౌఢప్రతాపో బభౌ. 19

— అథవిస్తరః. —

విస్తర స్సగుణోక్షేపో య దుక్తార్థసమర్థనం. యథా

శ్లో. వదాన్యో రాజన్యో జయనియతజన్యోపి స పరం
జగత్యేకో మాన్యో యదధికగుణం వేంకటవిభుం
య మేనం ద్రష్టారో మణిమయగృహే రంజయతి యః
ప్రజా నిర్నిద్రం యో రణశిరసి సాక్షా త్స్మరహరః. 20

అత్ర వదాన్యేత్యాద్యుక్తత్రయస్యోత్తరార్ధేన సమర్థనా ద్విస్తరః.

— సమాధిః. —

సమాధి రన్యధర్మస్య య దన్యత్రాధిరోపణం. యథా

శ్లో. రసాలం పృచ్ఛంతీ కుశల మమృతాయా భయకరం
ప్రదాత్రీ కుర్వంతీ సురసరిదపాం మోద మధికం
హసంతీ దుగ్ధాని ప్రచుర మితరేషాం కిము కథా
జయ త్యేషా వాచా మిహ మధురతా వేంకటవిభోః. 21

అత్ర రసాలాదిమాధుర్యం వచస్స్వారోప్యత ఇతి భవతి సమాధిః.

— అథసౌక్ష్మ్యం —

అనేకార్థపదోక్తి ర్యా సౌక్ష్మ్యం తత్పరికీర్త్యతే. యథా

శ్లో. సన్మార్గప్రవణ స్సదా సుమనసా మాప్యాయనాధాయక
స్తారాలంకృతి శారదోద్విలసనో భాస్వద్గతా వాదరః
కల్యాణప్రదపంకజన్మదమన స్సర్వజ్ఞచూడామణి
ర్విశ్వం రక్షతి చంద్రమా ఇవ ముదా శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 22

అత్ర తారాలంకృతిశారదోద్విలసన ఇత్యత్ర తారాలంకృతి శ్చాసౌ శారదోద్విలసన ఇతి సమానాధికరణసమాసః। తత్ర చ శారదోద్విలసన ఇత్యత్ర శారదం శరత్కాల సంబంధి ఉద్విలసనం ఉత్కృష్టప్రకాశో యస్యేతి చంద్రపక్షే। ప్రభుపక్షే శారదాయా స్సరస్వత్యా ఉద్విలసనం అస్మి న్నిత్యర్థః। భాస్వద్గతా ప్రకాశమానగమనఇతి ప్రభువిషయే। చంద్రవిషయే తు భాస్వంతం సూర్యం ప్రతి గతిర్గమనం తస్యామిత్యర్థః। అమావాస్యాయా మిందో స్సూర్యప్రవేశా దిత్యుక్తేః। కల్యాణప్రదపంకజన్మదమనఇత్యత్రాపి కల్యాణప్రద శ్చాసౌ పంకజన్మదమన ఇతి కర్మధారయః। అత్ర ప్రభుపక్షే కల్యాణ ప్రద స్సువర్ణప్రదః। చంద్రపక్షే మంగళప్రదఇతి। పంకజన్మనాం పాపాత్మనాం దమన శ్శిక్షక ఇతి ప్రభౌ। చంద్రే తు పద్మనాశక ఇతి.

—♦ అథ గాంభీర్యం. ♦—

♦ గూఢార్థత్వం తు గాంభీర్య మితి తల్లక్షణం విదుః. యథా

శ్లో. భవత్సమరసంభ్రమ్రభ్రమదమేయ ఘోటీఖుర
క్షతావనితలోత్థితప్రచురధూళిజాలై ర్దిశాం
తటేషు వితతే ష్వహో విజయ వేంకటాద్రిప్రభో
ముమోద చ ముమోహ సంప్రతి సుధాబ్ధికన్యా పరం. 23

అత్ర స్వపుత్రాన్నిత్యర్థః శ్లోకాన్యాః వాజిఖురఘట్టనేన సంతాపో భవతీతి ఏవం స్వజనక స్సముద్రో ధూళీజాలైః గాధీభవతీతి మోహామోదౌ లక్ష్మ్యా భవత ఇత్య స్యార్థస్య గూఢత్వా ద్భవతి గాంభీర్యం.

—♦ అథసంక్షేపః. ♦—

♦ సంక్షేపో బహువర్ణార్థసంక్షేపోక్తి ర్గుణో మతః.యథా

శ్లో. అంభోజినీరమణభాస్వరరశ్మిజాలం
యావ త్ప్రరంస్త సకలాండకటాహగర్భే
తావత్యపి క్షితిధరా శ్శతశో వసంతు
తత్రాధికం విలసతి ప్రభువేంకటాద్రిః. 24

—◆ అథభావికం. ◆—

◆ భావాఢ్యా వాక్ప్రవృత్తి ర్యా భావికం త దుదాహృతం. యథా

శ్లో. జనా న్యాచ్ఞాముద్రాకలితమనసో మా ముపగతా
న్వితీర్య స్వర్ణాద్రిప్రభృతిమహితం వాప్రతిహతం
ధినోమిత్యత్యుచ్చ్యైః ప్రకృతిసుభగే వేంకటవిభౌ
స్థితే చింతా కిం తే సుత భవ మన స్త్వాత ధృతిమత్. 25

అత్రదారిద్ర్యఖిన్నం స్వమనః ప్రతి కస్యచి త్కవే ర్ధైర్యోక్త్యా ప్రేమరూపభావ
వశా ద్భూత తాతేతి చ మనసస్సంబోధనం కృత మితి భవతి భావికం.

—◆ అథసమ్మితత్వం. ◆—

◆ యావదర్థపదత్వం య త్సమ్మితత్వ ముదాహృతం.

అయం చ గుణో న్యూనాధికపదనిరాసాధకా మిత్యాహుః.

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిన్నృపతిపూర్ణేందౌ సతి జృంభితే
చిత్రం విద్వన్మనోబ్జాని వ్యాకోచంతి సమంతతః. 26

—◆ అథప్రౌఢిః. ◆—

◆ పరిపాకవత్యుక్తిః ప్రౌఢిః, యథా

శ్లో. ఆదేశః ఫణిరాట్పురస్య కమలాజానిస్థల స్యాగమ
న్స్ఫూర్తి స్స్వర్గపురస్య చ ప్రతినిధిః కౌబేరపుర్యాః పరం
సాక్షాన్మూర్తిమతీవ పద్మజమహాశిల్పోజ్జ్వలచ్చాతురీ
సారా కేవల ముల్లలాస నృప తే శ్రీవేంకటాద్రేః పురీ. 27

—◆ అథరీతిః. ◆—

◆ ప్రక్రాంతస్య తు నిర్వాహం రీతినామ గుణం విదుః. యథా

శ్లో. కంఠీవశ్శత్రుషు కంబుకంఠః కందర్పరమ్యః శ్శితికంఠరోచిః
కంజాతపత్రాయతకమ్రదృష్టిః కంసారి రన్యో భువి వేంకటాద్రిః. 28

అత్ర ప్రక్రాంతస్య బిందువిశిష్టకకారస్య పాదచతుష్టయే పునఃపున ర్నిర్వాహణాత్ తకార
స్యచ పాదద్వయే నిర్వాహణా చ్చ భవతి రీతిః.

—◆ అథోక్తిః. ◆—

◆ ఉక్తి ర్విదగ్ధభణితిః. యథా

శ్లో. కౌసల్యోదరశుక్తికా ఫలవతీ జాతా యదుత్పత్తితో
నిష్పత్తిర్వ్యాహ మకారి కౌశికమహాసత్కర్మ యస్యాదరాత్
తత్తాదృక్ష్మిటలాక్షకార్ముక మభూ ద్భగ్నం చ యేనాద్భుతం
సోయం దేవవరో భిరక్షితు సదా శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం. 29

అత్ర నామగ్రహణం వినాపి శ్రీరామప్రతీతి ర్యథా స్యాత్ తథా వైదగ్ధ్యప్రకటనా ద్భవ త్యుక్తిః.

—♦ అథగతిః ♦—

♦ గతి ర్నామ సురమ్యత్వం స్వరారోహావరోహయోః. యథా

శ్లో. కవీంద్రాణాం భూతేః పరిణతి రనంతోత్సవకళా
జగద్రక్షాదీక్షా ప్రతినృపతిశిక్షావిధిధురా
మరందప్రస్యంద ప్రచురమధురాలాపరచనో
జయ త్యద్య ప్రోద్యద్గుణనిధి రయం వేంకటవిభుః. 30

అత్ర పూర్వార్ధస్య దీర్ఘాక్షరప్రాయత్వాత్ స్వరస్యారోహః । ఉత్తరార్ధే హ్రస్వాక్షరప్రాయత్వాత్ స్వరస్య అవరోహఇతి భవతి గతిః.

శ్లో. విద్యానాథమతేనైవం గుణాశ్శ్లేషాదయో మయా
చతుర్వింశతిసంఖ్యాకా లక్షితోద్యాహృతాః పరం.

ఇతి శ్రీచర్ల వేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాసిష్ఠాన్వవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభో ర్గుణరత్నావళీనామ న్యలంకారశాస్త్రే గుణనిర్ణయో నామ పంచమంరత్నం.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిధబుధ శ్రీసూరమాంబా చ యం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే తస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణా విహ వేంకటాద్రిగుణసద్రత్నావళీనామకే
సద్రత్నంగుణనిర్ణయాభిధమిదంజీయాత్పరంపంచమం.

*

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళ్యామ్.

షష్ఠం రత్నం.

అథ కావ్యసామాన్యలక్షణే దోషవర్జితా ఇతి విశేషణవ్యావర్త్యాః దోషా నిరూప్యంతే। కావ్యాపకర్షహేతుత్వం దోషసామాన్యలక్షణం। తదుక్తం।

"శ్లో. దోషః కావ్యాపకర్షస్య హేతుశ్శబ్దార్థగోచర ఇతి"

తే చ దోషాః పదగతత్వేన వాక్యగతత్వేన అర్థగతత్వేన చ త్రివిధాః। తత్ర పదగతాస్తావత్ప్రథమం నిరూప్యంతే.

శ్లో. ♦అప్రయుక్తమపుష్టార్థమసమర్థం నిరర్థకం
నేయార్థం చ్యుతసంస్కారం సందిగ్ధం చాప్రయోజనం
క్లిష్టం గూఢార్థకం గ్రామ్యమనాన్వర్థం చాప్రతీతకం
అవిమృష్టవిధేయాంశం విరుద్ధమతికృత్తథా
అశ్లీలం పరుషం చేతి దోషాస్సప్తదశస్మృతాః. 1

అథ క్రమేణ స్వరూపోదాహరణే।

—♦ అప్రయుక్తం ♦—

♦ యదప్రయుక్తం కవిభిరప్రయుక్తం తదుచ్యతే. యథా

శ్లో. ఆచక్రవాళమవనీపతిభిర్వసద్భిస్సర్వేష్టదైవత ఇవ ప్రతిపూజ్యమానః
తత్తజ్జనేష్టపరిపూరణబద్ధదీక్షః శ్రీవేంకటాద్రినృపతిర్జయతి ప్రకామం.

అత్ర యద్యపి బృందారకా దైవతాని పుంసి వేతి వచనా ద్దైవతశబ్దస్య పుంలింగతాప్యస్త్యేవ। తథాపి పుంలింగత్వేన కవిభిః కుత్రాప్యప్రయుక్తత్వాత్పుల్లింగప్రయోగే దోషస్స్యాదేవ। దైవతమివేతి తు సమీచీనః పాఠోత్ర.

—♦ అపుష్టార్థం. ♦—

♦ ప్రకృతానుపయోగ్యర్థమపుష్టార్థం ప్రచక్షతే.

శ్లో. గౌరీకపోలఫలకమకరీరచనోత్సుకః
ద్వాదశార్థార్ధనయనో వేంకటాద్రిం సదావతు. ౩

అత్ర త్రినయ ఇతి వక్తవ్యే ద్వాదశార్ధేత్యాద్యనుపయుక్తం। త్రిలోచనో దేవదేవ ఇతి తు సమీచీనః పాఠః.

—♦ అసమర్థం ♦—

♦ యోగమాత్రప్రయుక్తం యదసమర్థం ప్రచక్షతే.

—♦ నిరర్థకం ♦—

♦ పాదపూరణమాత్రం యత్తన్నిరర్థకముచ్యతే। ద్వయం యథా

శ్లో. పాథోవాహాగభీరో వై ద్వితీయమదనో యథా
అరుదన్యాసి కాంతేతి వేంకటాద్రిరిపుస్త్రియః. 4

అత్ర పాథోవాహపదం సముద్రపరత్వేన యోగమాత్రేణ ప్రయుక్త మిత్యసమర్థం। ఏవం వై ఇతి నిరర్థకం పదం। ద్వితీయమదన ఇత్యత్ర చ విధేయస్య ద్వితీయత్వస్య సమాసోపసర్జనతయా అవిమృష్టవిధేయాంశస్యాపి ఇదమేవోదాహరణం, తల్లక్షణంతు.

—♦ అవిమృష్టవిధేయాంశం ♦—

♦ అవిమృష్టవిధేయాంశం గుణీభూతవిధేయకమితి.

—♦ నేయార్థం. ♦—

స్వసంకేతప్రసిద్ధార్థం నేయార్థం పరికీర్త్యతే

—♦ చ్యుతసంస్కారం ♦—

♦ శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధం యచ్చ్యుతసంస్కారముద్యతే.

—♦ సందిగ్ధార్థప్రతీతిః ♦—

♦ సందిగ్ధం తన్మతం యత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృత్. త్రయం యథా

శ్లో. ప్రియ సాదిమర స్తేద్య న యుక్త స్త్వాం స బాధతి
యో రుద్రో వేంకటాద్రీశ స్త త్వం భూభృత మాశ్రయే. 5

ఇదం రిపునార్యా వచనం స్వప్రియం ప్రతి। అత్ర సాదిమర ఇత్యత్ర మరశబ్దస్య వకారః ఆదివర్ణశ్చేత్ సమరో భవతీతి నేయార్థం। బాధతే రాత్మనేపదత్వాత్ బాధతీతి పరస్మైపదత్వం శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధం। భూభృతమితి రాజానం పర్వతం వేతి సందిగ్ధం.

—♦ అథక్లిష్టం ♦—

♦ క్లిష్టం తదర్థావగతి ర్దూరదూరాయితా భవేత్. యథా

శ్లో. అనూరుసోదరరిపుప్రభుతల్పకశార్ఙ్గవత్
ధను ర్యస్య కరే భాతి స వంద్యో వేంకటప్రభుః. 6

ఇదంచ సమరోత్సుకం స్వప్రియం ప్రతి నారీవచనం। అత్ర చానూరుసోదరో గరుడః తస్య రిపూణాం కాద్రవేయాణాం ప్రభుర్వాసుకి స్తల్పం యస్యవిష్ణో స్తస్య శార్ఙ్గవ దిత్యర్థప్రతీతి ర్దూరాయితేతి భవతి క్లిష్టం.

—♦ అప్రయోజనం ♦—

♦ తదప్రయోజనం యత్స్యాదవిశేషవిధాయకం.

—♦ గూఢార్థం ♦—

♦ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థం తన్నిగద్యతే.

—♦ గ్రామ్యం ♦—

♦ పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యతే.

—♦ అన్యార్థం ♦—

♦ యద్రూఢిప్రచ్యుతం హిస్యాత్తదన్యార్థం ప్రకీర్త్యతే. చతుష్టయం యథా.

శ్లో. ప్రతినృపతివరేణ్యా స్స్విన్నగల్లా భవంతః
కిమితి సమరభూమౌ శోణితాక్షా భ్రమంతి
నహి భవథ మహీంద్రా ద్వేంకటాద్రే ర్విదగ్ధా
శ్శతమఖహతపక్షా న్నాశ్రియధ్వం గిరీంద్రాన్. 7

ఇదం వేంకటాద్రిభూనాయకభటవచనం। అత్ర శతమఖహతపక్షానితి పర్వతవిశేషణం నవిశేషాధాయకమిత్యప్రయోజనం। శోణితాక్షా ఇతి రుధిరే ప్రసిద్ధం శోణితపదమారుణ్యరూపార్థే అప్రసిద్ధమితి గూఢార్థం। స్విన్నగల్లా ఇతి గల్లపదం కపోలే పామరైః ప్రయుక్తమితి గ్రామ్యం। విదగ్ధా ఇతి పదం రూఢిప్రచ్యుత మిత్యన్యార్థం.

—♦ అప్రతీతం ♦—

♦ శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధం య దప్రతీతం తదుచ్యతే. యథా

శ్లో. మహద్భి ర్మనుభిః పూర్వం న ప్రసన్నః కృతో హరిః
యత శ్శ్రీవేంకటాద్రీశబాణై ర్భిన్నా విరోధినః. 8

అత్ర మనుశబ్దో మంత్రపరతయా మంత్రశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధ ఇత్యప్రతీతం.

—♦ విరుద్ధమతికృత్ ♦—

♦ విపరీతార్థధీ ర్యస్మా ద్విరుద్ధమతికృన్మతం.

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతివిరోధాసక్తి ముత్సృజ
అథవా శరణం సాక్షా దంబికారమణో మమ. 9

ఇదం రిపునారీవచనంప్రియంప్రతి । అత్రచాంబికారమణపదేన మాతృసంభోగకారీతి ప్రతీతే ర్విరుద్ధమతికృత్.

—♦ అశ్లీలం ♦—

♦ అశ్లీలం త దమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడదాకరం. యథా

శ్లో. గుహ్యాకేశసమాః పూర్వ మభిప్రేతపదానుగాః
అద్యారయో వేంకటాద్రేః పరోత్సర్గైకజీవనాః. 10

అత్ర గుహ్యాకేశపదేన గుహ్యస్థలీరోమప్రతీతే ర్వ్రీడా । అభిప్రేతపదేన యమలోకప్రాప్తేః ప్రతీతే రమాంగళ్యం । పరోత్సర్గేత్యాదినా అన్యోపాయప్రతీతే ర్జుగుప్సా.

—♦ పరుషం. ♦—

♦ పరుషంనామ త ద్యత్స్యా ద్విహితం పరుషాక్షరైః. యథా

శ్లో. అస్మాక మీదృశావస్థా దుఃఖసంభిన్నచేతసాం
కాంతారమార్గచరతాం కార్తార్థ్యం జాయతే కథం. 11

అత్ర కార్తార్థ్య మితి పరుషం॥ అథవాక్యదోషాః కథ్యంతే.

శ్లో. శబ్దహీనం క్రమభ్రష్టం విసంధిః పునరుక్తిమత్
వ్యాకీర్ణం వాక్యసంకీర్ణ మపూర్ణం వాక్యగర్భితం
ద్వే భిన్నలింగవచనే ద్వే చ న్యూనాధికోపమే
భగ్నచ్ఛందో యతిభ్రష్ట మశరీర మరీతికం
విసర్గలుప్త మస్థానసమాసం వాచ్యవర్జితం
సమాప్తపునరాదానం తథా సంబంధవర్జితం
పతత్ప్రకర్ష మధికపదం ప్రక్రమభంగవత్
చతుర్వింశతి రుచ్యంతే దోషా వాక్య సమాశ్రితాః.

అత్ర వాక్యమితి సర్వత్ర సంబంధ్యతే । తత్ర

—♦ శబ్దహీనం. ♦—

♦ శబ్దశాస్త్రవిహతం వాక్యం శబ్దహీనం ప్రకీర్త్యతే.

—♦ క్రమభ్రష్టం. ♦—

♦ క్రమభ్రష్టంభవేదార్థశాబ్దోవాయత్రవక్రమః.

—♦ విసంధిః. ♦—

♦ విసంహితోవిరూపోవాయస్యసంధిర్విసంధిమత్.

—♦ పునరుక్తిమత్. ♦—

♦ శబ్దార్థపౌనరుక్త్యయుతద్వాక్యంపునరుక్తిమత్.

—♦ వ్యాకీర్ణం. ♦—

♦ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తానాంవ్యాకీర్ణత్వమిథోన్వయే.

ఏతత్పంచకం యథా

శ్లో. సంగచ్ఛంతే రిపుకవిభటా వాజిశైలద్విపేంద్రైః
పృథ్వ్యైశ్వర్యా దిభఇభలసత్సంపదో వేంకటాద్రేః
కేచి త్కించ ప్రియసృపతయో మస్తకే హారమాలాం
కంఠే మాళిం వలయయుగళం లేభిరే హస్తమూలే. 12

అత్రి చ వాజిశైలద్విపేంద్రాన్ సంగచ్ఛంతఇతి పదద్వయప్రయోగే గోపస్ఫు
రణా ద్వాక్యమేవ దుష్టమితి । వపదదోషః । సంపూర్వస్య గమిధాతో రాత్మనేపదత్వే
కర్మానుపాదానం నియతం । అకర్మాధికారాత్ । ఏవం రిపుకవిభటానాం యథాక్రమం
శైలద్విపేంద్రవాజిభిస్సమం సంబంధే వక్తవ్యే భిన్నక్రమేణోక్తమితి శబ్దక్రమభంగః ।
తథాభ్యర్హితం పూర్వమితి న్యాయేన కవిభటరిపవ ఇత్యర్థక్రమే వక్తవ్యే నోక్తఇత్యర్థ
క్రమభంగోపి । పృథ్వ్యైశ్వర్యాదితి విరూపసంధిః । ఇభఇభఇతివిసంధిశ్చ । ఏవం ఇభ
ఇభ ఇతి శబ్దపౌనరుక్త్యం । పృథ్వ్యైశ్వర్యా దిభఇభలసత్సంపద ఇత్యర్థపౌనరుక్త్యం
చ। మస్తకేహారమాలామిత్యాదౌ చ మస్తకాద్యవయవానాం మాల్యాద్యాభరణాదీ
నాంచసంబంధోవ్యాకీర్ణ ఇతివ్యాకీర్ణం.

—♦ వాక్యసంకీర్ణం. ♦—

♦ వాక్యాంతరపదైః కీర్ణం వాక్యసంకీర్ణ మిష్యతే. యథా

శ్లో. మానం వ్యాఘ్రాదిదుర్గర్శం త్యజ్యధ్వం ప్రతిభూమిపాః
దుర్మంత్రజాతం కాంతారం విశధ్వం సహబాంధవాః. 13

ఇదం రిపూ నుద్దిశ్య వేంకటాద్రిభటవచనం । అత్ర దుర్గర్శమితి పూర్వవాక్యస్థ
పద ముత్తరవాక్యస్థకాంతారపదేనాన్వేతి । తథా దుర్మంత్రజాతమిత్యుత్తరవాక్యస్థ

పదం పూర్వవాక్యగతేవ మానమితిపదే వాస్త్వేతీతి వాక్యద్వయగతపదయో స్సంకీర్ణ త్వాత్ సంకీర్ణం.

—♦ అపూర్ణం. ♦—

♦ అపూర్ణం త ద్భవే ద్యత్ర నసంపూర్ణం క్రియాన్వయః. యథా

శ్లో. పాదాభ్యాం సంచరామోద్య స్థితి శ్శైలే సబాంధవాః
భిల్లైః పశ్య న్విధాతాస్మాన్నాను కంపాకులో భవత్. 14

ఇదం చ దుఃఖితరిపువచనం । అత్రి పాదసంచారాః శైలస్థితాః భిల్లబంధు కా నస్మా న్పశ్యన్నితి వివక్షితక్రియాసంబంధో నసంపూర్ణ ఇత్యసంపూర్ణం.

—♦ వాక్యగర్భితం. ♦—

♦ తద్వాక్యగర్భితం యస్య మధ్యేవాక్యాంతరం భవేత్. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే రిపవ స్త్వదీయా
హిత్వా పురా ణ్యపి భయా ద్భవత స్సమంతాత్
దైవప్రతీపగతి రత్ర విచారణీయా
నాపు స్సుఖం గిరిదరీ ష్వపి సంచరంతః. 15

అత్ర చైకవాక్యేభవతో పూర్వార్ధచతుర్థపాదయో ర్మధ్యే తృతీయపాదప్రతి పాద్యం వాక్యాంతరం గర్భీకృతమితి భవతి వాక్య గర్భితం.

—♦ భిన్నవచనభిన్నలింగే ♦—

♦ యత్రోపమా భవే ద్భిన్నవచనాభిన్నలింగికా। తద్భిన్నవచనంభిన్నలింగంచాహుర్మనీషిణః.

—♦ న్యూనాధికోపమే ♦—

♦ యత్రోపమానమధికంన్యూనంవాస్యాద్విశేషణైః।తత్రోపమాధికంపూర్వంన్యూనోపమమతఃపరం.

—♦ భగ్నచ్ఛందః. ♦—

♦ ఛందోభగ్నం వచోయత్ర త ద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే.

—♦ యతిభ్రష్టం. ♦—

♦ యత్ర స్థానే యతిభ్రంశ స్తద్యతి భ్రష్ట ముచ్యతే.

—♦ అశరీరం. ♦—

♦ క్రియావిరహితంవాక్యమశరీరంతదుచ్యతే.

ఏతేషాం సప్తానా ముదాహరణం.

శ్లో. సంవర్తాగ్ని మివ తృతీయవిశిఖా నుద్వీక్షమాణా భియా
దిఙ్మోహాన్తమనేవ కీర్ణరథకుంభీందే బలే ద్ధావివ

వ్యాప్తస్థూలతిమింగిలే రిపుధరాపాలా స్తవ ప్రాయశో
భూమందార లసత్ప్రతాపతపన శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 16

అత్ర సంవర్తాగ్నిమివ విశిఖానితిభిన్నవచనం। భియాతమసేవేతిభిన్నలింగం। ఏవం వ్యాకీర్ణరథకుంభీంద్రవిశిష్టబలస్య ఉపమానభూతే వ్యాప్తస్థూలతిమింగిలవిశిష్టే సముద్రే విషయే ఉపమేయవిశేషణరథస్థానే తిమింగిలో నిర్దిష్టః, కుంభీంద్రస్థానే కిమపి నోక్తమితి న్యూనోపమం। తథా రథసామ్యార్థం శుద్ధతిమింగిలమేవ వక్తవ్యే తిమింగిలే స్థూలవిశేషణ మధిక మిత్యధికోపమం।అభ్రావివేత్యంత్యవర్ణస్య గురో ర్వక్తవ్యస్య లఘుత్వేనచ్ఛందోభంగః।అస్య శార్దూలవిక్రీడితవృత్తస్య ద్వాదశే కుంభీంద్రపదస్థే కు మితి వర్ణే యతిభంగః। ఏవం మమజ్జు రితి క్రియాపదాభావా దశరీరంచేతి సప్తానాం దోషాణామిద ముదాహరణం।అశరీరమేవానన్వయాఖ్యం దూషణ మితినతస్యపృథక్నిర్దేశః

—♦ అరీతికం ♦—

♦ రసానుగుణా రీతి ర్యత్రారీతికం ముచ్యతే. యథా

శ్లో. అఖండచండకోదండనిర్గళత్కాండమండలాః
క్షుద్రక్షత్రియపక్షీయా హా కష్టం ఖండితా మృధే. 17

అత్ర కరుణారసేనుచితః పరుషవర్ణబంధ ఇత్యరీతికం.

—♦ లుప్తవిసర్గం. ♦—

♦ఓత్వం లోపో విసర్గస్య యత్ర లుప్తవిసర్గకం. యథా

శ్లో. దేవో భవోద్భవో వాచో వాసో రణ్యే కృతో యతః
ప్రియా హతా మహావీరా మహాతా వేంకటాద్రిణా. 18

అత్ర పూర్వార్థే ఓత్వంవిసర్గస్య। ఉత్తరార్ధే తృతీయపాదే లోప ఇతివిసర్గలుప్తం।ఏవ మత్రైవ వాచ్యవర్జిత మపి।వనే వాసః కృతః, ప్రియా అపి నిహ తా ఇత్యపిశబ్దస్య వక్తవ్యస్య అనుక్తత్వాత్

—♦ వాచ్యవర్జితం ♦—

♦ నోక్తం స్యా ద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహు ర్వాచ్యవర్జిత మితిలక్షణాత్.

—♦ అపదస్థసమాసం ♦—

♦ అపదస్థసమాసం త త్సమాసో యత్ర నోచితః. యథా

శ్లో. కిం లబ్ధం బ్రహ్మణాస్మాకం సృజతా దుర్దశా మిమాం
ఇత్యుష్ణతరబాష్పాంభః కణాంధీకృతలోచనాః. 19

అత్ర వేధనే కృద్ధ్వతా మరాతీనా ముక్త్వా పుచిత స్సమాసో నోక్తః కింతు కవివాక్య ఇత్యపదస్థసమాసః.

—◆ సమాప్తపునరాత్తం. ◆—

◆ సమాప్తపునరాదానేసమాప్తపునరాత్తకం.

—◆ పతత్ప్రకర్షం. ◆—

◆ పతత్ప్రకర్షం తత్ప్రాహుః ప్రకర్షో యత్ర విశ్లథః. ఉభయం యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిధరణీశ్వర మత్యుదారం
హారా న్స్వయా న్మణిమయాభరణాని దత్వా
నిత్యం సమస్తధరణీరమణా భజంతి
చోద్యేతస్మదోత్కటకటస్థలకుంజరేంద్రాన్. 20

అత్ర దత్వా భజంతీతివాక్యం సమాప్య చోద్యేతన్మదేత్యాదినా పునరుపాదానా త్సమాప్తపునరాత్తకం। కుంజరేంద్రా న్మణిమయాభరణాని హారాం స్స్వయా నితివక్తవ్యే పతత్కోక్త మితిపతత్ప్రకర్షంచ.

—◆ సంబంధవర్జితం. ◆—

◆ సంబంధవర్జితం తత్స్యా ద్యత్రేష్టే నాన్వయో మతః. యథా

శ్లో. సరీసృపా ద్వారపాలా ఝిల్లికా స్సూతమాగధాః
శ్రీవేంకటాద్రిరిపవో వనశుద్ధాంతశాయినః. 21

అత్ర చ వనశుద్ధాంతే సరీసృపాః దౌవారికాః ఝిల్లికా స్సూతా ఇతి సంబంధో నోక్త ఇతి సంబంధవర్జితం.

—◆ అధికపదం. ◆—

◆ యత్రాధికపదోక్తి స్స్యాత్తత్రాధికపదంమతం. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతౌ క్రుద్ధే వైరివరాంగనాః
నీహారబిందుగ్లపితపద్మమాలాదృశో బభుః. 22

◆ అత్ర చ గ్లపితపద్మదృశ ఇత్యనేనైవ చారితార్థ్యాత్ మాలాపద మధికం.

—◆ ప్రక్రమభంగః. ◆—

◆ ప్రక్రాంతనియమత్యాగేభగ్నప్రక్రమఇష్యతే. యథా

శ్లో. వనే రిపూణాం చరతాం పాదయోః కంటకవ్యథా
కరే ఖనిత్రి మక్ష్ణో స్తు సమభూ దశ్రు తాపజం. 23

అత్ర పాదయోరితి ద్వివచనప్రక్రమస్య కరఇత్యేకవచననిర్దేశేన భంగఃకృత ఇతిప్రక్రమభంగః.

అథార్థదోషాః కథ్యంతే.

శ్లో. అపార్థం వ్యర్థ మేకార్థం ససంశయ మపక్రమం
భిన్నం చైవాతిమాత్రం చ పరుషం విరసం తథా
హీనాధికోపమే స్యాతా మసదృశోపమం తథా
అప్రసిద్ధోపమం హేతుశూన్యం చ నిరలంకృతి
అశ్లీలం చ విరుద్ధం చ తథా సహచరచ్యుతం
ఏవ మష్టాదశ ప్రోక్తా దోషా అర్థసమాశ్రయాః. తత్ర 24

— అపార్థం. —

సముదాయార్థశూన్యం య దపార్థం సకీర్త్యతే. యథా

శ్లో. శరచ్చంద్రప్రతీకాశవదనం దశదాడిమాః
షడపూపా శ్చంద్రసూర్యపదపంకజపూజనం. 25

అత్ర న కశ్చి ద్వాక్యార్థః ప్రతీయత ఇత్యపార్థం.

— వ్యర్థం. —

యత్రప్రయోజనశూన్యంస్యాత్తద్వ్యర్థంపరికీర్త్యతే. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే ర్న దాతా కల్పభూరుహః
కళ్యాణభూధరో ధీరః కథ మద్య భవిష్యతి. 26

అత్ర మేరో ర్ధైర్యాభావే కల్పద్రుమదాతృత్వాభావకథనం నోపయుజ్యత ఇతివ్యర్థం.

— ఏకార్థం. —

ఉక్తాభిన్నార్థకం య త్స్యాత్త దేకార్థం నిగద్యతే.

— ససంశయం —

వాక్యార్థసంశయో యత్రతత్సంశయపదిష్యతే. ద్వయం యథా

శ్లో. నిహతా శ్శత్రవో రాజ్ఞో విభిన్నా రిపవః ప్రభోః
కీర్తిప్రతాపౌ చంద్రార్కౌ జయేతాం భాస్వరౌ సదా. 27

అత్ర పూర్వార్థే ఏకార్థం। ఉత్తరార్ధే కీర్తిప్రతాపయో శ్చంద్రార్కయో ర్వా జయకర్తృత్వ మితివాక్యార్థసంశయః.

—◆ అపక్రమం. ◆—

◆ యత్రపూర్వాపరీభావవిహతిస్తదపక్రమం.

—◆ అసభిన్నం. ◆—

◆ సంబంధవర్జితం యత్స్యాత్తద్భిన్నం పరికీర్తితం. ఉభయం యథా

శ్లో. ఉద్ధృత్య బాణా నిషుధే స్సజ్యం కుర్వంతి కార్ముకం
కల్హారాణ్యస్ఫుటన్యస్మాత్ జాతాయుద్ధోత్సుకా భటాః. 28

అత్ర పూర్వార్ధే కార్ముకసజ్జీకరణానంతరభావినో బాణోద్ధరణస్యోద్ధృత్యేతి ల్యపా సజ్జీకరణపూర్వభావిత్వప్రతీతేరపక్రమం। ఉత్తరార్ధే కుముదవికాసస్య భటయుద్ధోత్సాహస్య చ సంబంధాభావాద్భిన్నం చ.

—◆ అతిమాత్రం ◆—

◆ యత్సర్వలోకాతీతం తదతిమాత్రం పరికీర్త్యతే. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రితురగక్షతభూపరాగై
స్సప్తాపి వారినిధయః స్థలతాం ప్రయాంతి
స్యాద్గాధతా మమ సకీంతి సురస్రవంతి
దేవీజగామ శరణం హరజూటకూటం. 29

అత్ర ధూళిభిస్సప్తానామపి సముద్రాణాం స్థలతేత్యుక్తే రతిమాత్రం.

—◆ పరుషం. —

◆ అతిక్రూరార్థఘటనా పరుషం పరికీర్త్యతే. యథా

శ్లో. పశ్యతాం రిపుభూపానాం మణిప్రాసాదపఙ్క్తయః
శ్రీవేంకటాద్రినృపతిభటై రున్మూలితా హఠాత్. 30

అత్రాతిక్రూరార్థత్వాత్ పరుషం

—◆ విరసం. ◆—

◆ అప్రస్తుతరసం యత్తద్విరసం పరికీర్త్యతే.

శ్లో. హానాథేతిరుదంతీనాం వైరిస్త్రీణాం ధరాపతే
కుచకుంభపరీరంభే సంరబ్ధాః శ్శబరా వనే. 31

అత్రాప్రస్తుతశృంగారరస ఇతి విరసం.

—◆ హీనోపమం ◆—

◆ హీనం యత్రోపమానం స్యాత్తద్ధి హీనోపమం మతం

—♦ అధికోపమం ♦—

♦ యత్రోపమాన మధికం త ద్భవే దధికోపమం. ద్వయం యథా

శ్లో. రాసభోపమమాతంగారూఢారాతిశిరోధరాః
వేంకటాద్రిభటాః ఖడ్గై రచ్ఛిన్దన్ పర్వతా నివ. 32

అత్ర పూర్వార్ధే రాసభోపమేతి న్యూనోపమం। ఉత్తరార్ధేపర్వతానివేత్య త్యధికోపమం.

—♦ అసదృశోపమం. ♦—

♦ యదతుల్యోపమానం త ద్భవే దసదృశోపమం.

—♦ అప్రసిద్ధోపమం. ♦—

♦ అప్రసిద్ధోపమానం య దప్రసిద్ధోపమంమతం. ద్వయం యథా

శ్లో. కుముదానీవ శోభంతే వైరిస్త్రీణాం ముఖాని తు
చలత్కచద్వయా మురస్సేతుబద్ధతటం యథా. 33

అత్రకుముదముఖయోరౌపమ్యస్యకవిప్రసిద్ధత్వాభావా దప్రసిద్ధోపమం। చలత్కచవక్షస్థలసేతుబద్ధతటయో రన్యోన్యౌపమ్యం. విసదృశం.

—♦ హేతుశూన్యం. ♦—

♦ హేతుం వినార్థకథనం హేతుశూన్యం ప్రచక్షతే.

—♦ నిరలంకారం ♦—

♦ అలంకారేణహీనం నిరలంకారముచ్యతే. ఉభయం యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతివైరిక్ష్మాపతయః పరం
విహాయ నిజసౌధాని సమంతా దాశ్రితా వనం. 34

అత్ర శత్రూణాం నిజసౌధత్యాగే హేతోరకథనా ద్ధేతుశూన్యం। అత్ర న కాప్యలంకృతి రితి నిరలంకృతిశ్చ

—♦ అశ్లీలం. ♦—

♦ అశ్లీలార్థస్య కథనమశ్లీలం పరికీర్త్యతే. యథా

శ్లో. వీక్ష్యోత్థితం కామదండం మాహింపం రిపుకామినీ
సంభోగం చకమే తేన నిస్త్రపా స్వజనాంతికే. 35

♦ అత్ర వ్రీడాకరత్వా దశ్లీలం.

—♦ విరుద్ధం. ♦—

♦ విరుద్ధం దేశకాలాదివిరుద్ధం బహుధోచ్యతే. యథా

శ్లో. చంద్రజ్యోత్స్నాం తు మధ్యాహ్నే వీక్ష్య వైరివధూజనః
శీతోపచారం చకమే కాసారోత్థదవాగ్నినా. 36

అత్ర మధ్యాహ్నే చంద్రజ్యోత్స్నేతి కాలవిరోధః। లక్షణే దేశకాలాదీత్యాదిపదేన వస్తుస్వభావవిరోధస్సంగృహ్యతే। సచాత్రైవోదాహరణే దవాగ్నినా శీతోపచార ఇత్యనేన స్ఫుటీకృతః.

—♦ సహచరచ్యుతం. ♦—

♦ ఉత్కృష్టసహచరభ్రష్టమతుల్యానాంనిబంధనే. యథా

శ్లో. కాచముక్తికమాణిక్యగుంజావిద్రుమనిర్మితైః
భూషణైశ్శాత్రవస్త్రీణాం కంఠాద్యాస్సమలంకృతాః. 37

అత్ర కాచాద్యపేక్షయా మౌక్తికాదీనా ముత్కృష్టతయా కాచాదిసహానిర్దేశే సహచరభ్రష్టం భవతి. ఏవమన్యోపాంతరాణ్యూహ్యాని.

ఇతి శ్రీచర్ల వేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాపిరెడ్డ్యన్వవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభోర్గుణరత్నావళీనామ న్యలంకారశాస్త్రే దోషనిర్ణయోనామ షష్ఠంరత్నం.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిధబుధ శ్రీసూరమాంబా చ యం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే తస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణా విహ వేంకటాద్రిగుణసద్రత్నావళీనామకే
రత్నందోషవినిర్ణయాభిధమిదంషష్ఠంచజీయాత్తరాం.

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళీ.

సప్తమరత్నం.

ఇత్థంకావ్యసామాన్యలక్షణే తత్స్వరూపే చ ప్రతిపాదితే ‘‘సామాన్యతో జ్ఞాతేఽర్థే విశేషతో జిజ్ఞాసే’’తిన్యాయేన కావ్యవిశేషజిజ్ఞాసాయాం తద్విశేషాః నిరూప్యంతే

శ్లో. గద్యాత్మకం పద్యమయం గద్యపద్యోభయాత్మకం
ఇతి ప్రథమతః కావ్యం త్రివిధం విబుధైస్స్మృతం
పాదబంధవిహీనం యత్తద్గద్యం పరికీర్త్యతే
పాదైశ్చతుర్భిర్యద్యుక్తం తత్పద్యం పరికీర్తితం
గద్యపద్యోభయయుతం కావ్యం చంపూరితి స్మృతం
త్రివిధం కావ్యమేతచ్చ పునస్త్రివిధమిష్యతే
ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి భేదతః
వ్యంగ్యప్రధానకం కావ్యముత్తమం ధ్వనిరిత్యపి
వ్యంగ్యస్య చాప్రధానత్వే మధ్యమం కావ్యముచ్యతే
తదేవ చ గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధీయతే
వ్యంగ్యస్య చాస్ఫుటత్వే తదధమం చిత్రమిత్యపి. 1

తత్రాదౌ ధ్వనిప్రధానముత్తమం కావ్యం నిరూప్యతే. తత్ర గూఢవ్యంగ్యప్రధానం ధ్వనిరితి సామాన్యలక్షణమాహుః। తత్ర గూఢేత్యగూఢవ్యంగ్యవ్యుదాసః। సోఽయం ధ్వనిః ప్రథమతో ద్వివిధః లక్షణామూలోఽభిధామూలశ్చేతి। తత్ర చ లక్షణామూలధ్వనిరేవ అవివక్షితమప్రధానీకృతం వాచ్యం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా వివక్షితవాచ్య ఇతి వ్యవహ్రియతే। వాచ్యార్థబాధాదేవ లక్షణాయాః ప్రవృత్త్యా వాచ్యార్థస్యావివక్షితత్వాత్। అభిధామూలోఽపి వివక్షితంఅన్యపరంవ్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యత్రేతి వ్యుత్పత్త్యా వివక్షితాన్యపరవాచ్య ఇత్యుచ్యతే। వాచ్యార్థస్యాబాధాత్। అవి

అత్రముద్రితా ఇతిపద మనుపపద్యమానార్థతయా స్వార్థతిరస్కారేణ స్వార్థకార్యప్రతిబధ్యత్వరూపార్థం లక్షయదస్యావతారస్య వస్తు మశక్యతాయాం పర్యవస్యతి. ◆ వాక్యే యథా.

శ్లో. స్వర్గస్త్రీకుచమండలాని కతివా త్వత్ఖడ్గకృత్తై ర్భటై
కస్తూరీమకరీకృతాం శ్రియ మహో సంప్రాపితాని స్ఫుటం
శాంతాః కిన్ను భవంత ఇ త్యరినృపా నాశ్వాసయం త్యాదరా
త్సంగ్రామాపసృతా నరాతివనితా శ్శ్రీవేంకటాద్రిప్రభోః. 5

అత్ర సంగ్రామమూర్ధ్ని పరిభవం ప్రాప్య పలాయ్యాగతాన్ నృపతీ నుద్దిశ్య ప్రవృత్తం స్వర్గస్త్రీకుచేత్యాది స్వస్త్రీకృతప్రశ్నవాక్యం స్వార్థబాధా త్తద్విరుద్ధనిజభటాదిశిరచ్ఛేదలక్షణయా స్వప్రార్థనోల్లంఘనఫలమనుభూతం భవద్భి రితి సోల్లుంఠనం ధ్వనయతి । త దేవ మవివక్షితవాచ్యః లక్షణామూలవ్యంగ్య శ్చతుర్విధోపి నిరూపితః। అభిధామూలకవివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనిరుచ్యతే । సతావద్ద్వివిధః । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్య స్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతి । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః । తదుక్తం। "రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నో రసాద్యలంకారాదలంకార్యతయాస్థిత ఇతి," అయంచోత్తరత్రోదాహరిష్యతే । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్య స్తు త్రివిధః శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యః అర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యః ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి । అనురణనరూపవ్యంగ్యత్వంచ ఘంటానాదానంతరభావి యో మస్వాన స్తదనురణనం తస్యేవరూపం యస్యవ్యంగ్యస్య తత్త్వమేవ। అతఏవనిరుక్తం కావ్యప్రకాశకృద్భిః । అనుస్వానాభసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్థితస్తుయః । శబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థ స్త్రిధాసకథితో ధ్వనిరితి," తత్రాద్యస్తావద్వస్తునోలంకారస్యవా వ్యజ్యమానత్వేన ద్విధాభవన్ పునః పదవాక్యగతత్వేన ద్వివిధ స్స్యాదితిచతుర్విధః । తత్ర.

◆ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తుధ్వనిఃపదే యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే భవదీయబాహౌ
తల్పే పటీరజలసేచనశీతలేస్మిన్
సౌఖ్యం గతా భగవతీ వ్యముచ చ్చిరాయ
క్షోణీ ద్విజిహ్వపతిభోగకృతానురాగం. 6

తత్ర ద్విజిహ్వపతిభోగపదశక్త్యా ఖలప్రియసంభోగప్రతీతే ర్భగవత్యాః మేదిన్యాః పూర్వంఖలజనసంభోగకృతాంతస్సంతాపరూపం వస్తు వజ్యతే.

◆ వాక్యేయథా.

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే తవ ఖడ్గవల్లీ
నిష్కాశతాకరణజాతపరిశ్రమః కిం
సంగ్రామమూర్ధ్ని నిభృతే త్వయి శత్రవో య
న్నిష్కాశతా ముపగతాః పురతో వసంతి. 7

అత్ర తవ రణభువి స్థితిమాత్రేణైవ సర్వేపి పరిపంథినో గజతురగాదిసమస్తకోశజాతం సమర్ప్య త్వాం శరణం వ్రజంతీతివస్తు నిష్కాశపదశక్త్యా వాక్యేన ధ్వన్యతే.

◆ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారధ్వనిః పదే యథా.

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతిత్యాగం స్తోతుం క ఈశతే
గురువిస్మయ ముత్పాద్య త్రైలోక్యే యో విజృంభతే. 8

అత్ర గురుపదేన శ్లేషజనరూపవిషయస్య ప్రస్తుతత్వే ఆరోప్యమాణస్య బృహస్పతేః పురుషమాత్రావర్ణ్యత్వరూపప్రస్తుతార్థోపయోగితయా ప్రతీతిః పరిణామాలంకారో వ్యజ్యతే ।

◆ అయం వాక్యే యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతి స్సత్త్వవాన్ శుచిభాస్వరః
అశేషభువనాధారో వేలానుల్లంఘనో బభౌ. 9

అత్ర వాక్యస్య సంబంధార్థాభిధాయకత్వం మా ప్రసజ్యేతేతి ప్రస్తుతస్య ప్రభో రప్రస్తుతస్య సముద్రస్య చోపమానోపమేయకల్పనయోపమాలంకారో వాక్యే వ్యజ్యతే॥ ఏవం శబ్దశక్తిమూల శ్చతుర్విధోపి నిరూపితః.

అథార్థశక్తిమూలానురణనరూప్యవ్యంగ్యో నిరూప్యతే । అయంచార్థత్రైవిధ్యాత్త్రివిధః । అర్థస్య హి స్వతస్సంభవిత్వ కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరత్వకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరత్వరూపేణత్రయో భేదాః । స్వతస్సంభవిత్వంనామ న ఘణతిమాత్రసిద్ధత్వ మపి తు లోకేపి సంభావ్యత్వం । అన్యయో స్తు ఘణతిమాత్రనిష్పన్నత్వం । ఉక్తేషు త్రిష్వపి భేదేషు ప్రత్యేకం వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వివిధేషు సత్సు అర్థోమిళిత్వా షడ్విధోభవతి । తేషాం షణ్ణాం వ్యంజకార్థానాం వ్యంగ్యార్థా అపి వస్త్వలంకారరూపేణ ద్వాదశధా భవంతి । తేపిద్వాదశభేదాః పదవాక్యప్రబంధగతత్వేన ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యే షట్త్రింశద్భేదా భవంతి । తత్ర.

♦ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తి మూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునావస్తుధ్వనిఃపదే, యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృప తేర్గుణసాగరస్య క్రీతే సమస్త భువనే పరదానలక్ష్మ్యా
రాజన్వతీహ వ్యభుగాదిశబ్దాస్సంప్రత్యవాపురిహ యౌగికతాం విచిత్రం

అత్ర యౌగికతా మవాపు రితి వస్తునా పూర్వం రూఢా ఇతివస్తు సంప్రతీతి పదేన వ్యజ్యతే. అయం వాక్యే. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతా విహ దానశౌండే
పంచాపి కల్పతరవో వన మాపు రైంద్రం
తత్రాపి భృంగపటలీ మధు యాచతే య
స్మంజుస్వనస్తుతివచోభి రిదం విచిత్రం. 10

అత్ర వనప్రవేశనరూపవస్తునా కల్పతరూణాం లజ్జా రూపం స్వానపి దద్యాత్కృవిత్యఇతి భయరూపం వా వస్తు వాక్యేన ధ్వన్యతే.

♦స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తి మూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునాలంకారధ్వనిఃపదేయథా

శ్లో. అంతరోన్మదనటన్మహానటజటాజూటాటవీవాటికా
రింగత్తుంగధునీనిరర్గళగళత్కల్లోలజాలశ్రియా
కీర్త్యా తే విశదీకృతే త్రిభువనే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
నైల్యం ప్రాప నిగూఢరూపలలనావక్షోరుహాగ్రస్థలీం. 12

ఇహ తావత్ప్రాప్తి రూపవస్తునా కుచాగ్రస్థలీమేవ నాన్యమితి పరిసంఖ్యాలంకారస్థలీమితిపదేన ద్యోత్యతే.

♦ పదైకవాక్యే యథా

శ్లో. కస్మైచి ద్విటనే పదాని తు బలి స్త్రీణ్యేవ యజ్ఞే దదౌ
రాధేయోపిచ చర్మవర్మ మహతే దేవాయ గోత్రారయే
దాతారం విబుధేప్సితాం శ్చ వివిధానంతాధివాసాదికా
త త్కే నోపమిమీమహే గుణనిధిం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం. 13

ఇహ తావ ప్రాస్తూయమాననిషేధేన వస్తు బలిచక్రవర్త్యాద్యతిశయితవితరణాసంబంధేపి సంబంధోక్తి రూపాతిశయోక్తి ర్వాక్యేన ధ్వన్యతే.

♦ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తి మూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదే.యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిపదసరసిజయోః కింజల్కతిప్రతిపదమహో
నమదవనిపముకుటలటఘటిత వివిధమణిరుచిరశ్రియాం మాలా. 14

• అత్ర కించిత్కృతీత్యుపమాలంకారేణ సర్వ్యాపి సరసతయా స్పర్ధా సమంతీతి వస్తు మాలాపదేన వ్యజ్యతే.

• అయంవాక్యే. యథా

శ్లో. సన్ముద్రాపరిశీలనాయ గగనశ్రీపణ్యవీథ్యాం సదా
తారానాథమణి స్స్వరోభువి సుధై ర్వ్యాప్తీకృతం పండితైః
య ద్దత్తం ద్రవిణం యథా లసతి ఖే తారాగణ స్సద్గుణ
స్సోఽయం విశ్వధురంధరో విజయతే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 15

అత్ర ద్రవిణో యథేత్యుత్ప్రేక్షయా నిరతిశయవితరణరూపం వస్తు వాక్యేన ధ్వన్యతే.

• స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽలంకారేణాలంకార ధ్వనిః పదే. యథా

శ్లో. మహాసామ్రాజ్యశ్రీలలితవపుషో వేంకటవిభోః
ప్రతాపే కీర్త్యా చోల్లసతి భువనేషు ప్రతిపదం
దివారాత్రౌ సర్వే రజనిదివసవ్యాకులధియో
జనా స్స్యుః పద్మేందీవరవిలసనై ర్నిశ్చితధియః. 16

అత్ర నిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః, తేన చ కీర్తిప్రతాపయో స్స్వపదాభ్యాం సూర్యచంద్రసాదృశ్యప్రతీతే రుపమాలంకారో ధ్వన్యతే

• అయం చ వాక్యే యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతే రాననం తిలకాంకితం
ఉద్వీక్ష్య రోహిణీ జాతా మోహాకులితమానసా. 17

అత్ర రోహిణ్యాః ప్రభుముఖనిరీక్షణేన మోహాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తిలక్షణాతిశయోక్త్యా ముఖచంద్రః ప్రసిద్ధచంద్ర ఇవేత్యుపమాలంకారో వ్యజ్యతే. ఏవం ప్రబంధగతా అప్యుదాహార్యాః

• అథకవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునా వస్తుధ్వనిః పదే. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతేజసి జృంభమాణే
ప్రాయ స్సహస్రకిరణ స్సముదస్తభారః
ప్రత్యఙ్నదీరమణపావనతీరదేశం
సాయంతనీం సముపసేవితు మాప సంధ్యాం. 18

అత్ర తీరదేశప్రదేశరూపవస్తునా వేంకటాద్రినాయక చరితాపభానునైవ సకల లోకతమస్తోమ స్సంక్షోభితఇతి వస్తు సముద్రస్తభారఇతి పదేన ధ్వన్యతే.

♦ అయంవాక్యే. యథా

శ్లో. యాంయాం దిశం గతవాన్విజేతుం శ్రీవేంకటాద్రిస్సదిక్పతీంద్రః
ఉపాయనీకృత్య కళాం స్వకీయాంసంక్రామయామాసతనావముష్య.

అత్ర సంక్రమణరూపవస్తునా ఉపాయనై రేనం దిక్పతయః ప్రార్థయంతీత్యేవం రూపం దిక్పతయోపి ప్రార్థయంతీతరేషాం రాజ్ఞాం కాకథేత్యేవం రూపంవా వస్తు వాక్యేన ధ్వన్యతే.

♦ అయమేవవస్తునాలంకారధ్వనిః పదే యథా

శ్లో. మృగయావిహారకుతుకం శ్రీవేంకటవిభు ముదీక్ష్య గజయానం
వికసంతి దీర్ఘికాతటరుహాణికువలయవనాని సర్వాణి. 20

ఇహ వికాసరూపవస్తునా కువలయానాం వేంకటాద్రిప్రభౌ చంద్రభ్రాంతి రితి భ్రాంతిమదలంకార ఉదీక్ష్యేతిపదేనవ్యజ్యతే.

♦ అయ మేవ వస్తునాలంకారధ్వనిర్వాక్యే యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రియశసా బ్రహ్మాండే ధవళీకృతే
క్షీరనీరవిభేత్తృత్వాత్ జానీతే స్వం హయం విధిః. 21

అత్ర వస్తునా తద్గుణాలంకారో వాక్యేన వ్యజ్యతే జగత స్స్వీయనీలపీతాదిగుణత్యాగేన యశోధవళిమగ్రహణాత్.

♦ అయమలంకారేణ వస్తు ధ్వనిః పదే యథా

శ్లో. బ్రహ్మాండభాండాంతరదేశపూర్ణ శ్రీవేంకటాద్రీశయశఃపయస్సు
రాకానిశానాయకమండలం తన్మండస్ఫురత్ఖండవ దీక్ష్యతేస్మ. 22

ఇహ ఖండవదిత్యుత్ప్రేక్షయా చంద్రాద్యపేక్షయా వ్యాపకత్వం వేంకటాద్రి యశసో మండపదేన వ్యజ్యతే.

♦ అయం చ వాక్యే. యథా

శ్లో. సోయం సర్వగుణాకరో విజయతే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభు
శ్శ్యామం కజ్జలబిందుసుందరతరం దృష్టం శశాంకే బుధాః
యద్విద్విడ్జననర్మహర్మ్యపటలీశృంగారవల్లీసంచర
ద్బాలోత్క్షిప్తనివిష్టనీలవిలసద్రత్నం విదుర్నో మృగం. 23

ఇహాపహ్నవాలంకారేణ సౌధానా మత్యంతోచ్ఛ్రాయో వాక్యేన ధ్వన్యతే.

♦ అయమలంకారేణాలంకారధ్వనిః. పదేయథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రియశసో మహిమా కిము యత్పురః
ఉవాహ రాజతగిరి శ్చంబూకశకలశ్రియం. 24

అత్ర శ్రియమివ శ్రియమితి నిదర్శనాలంకారః. తేన చ తాదృశః కైలాస ఏవ ఏవం భూతదశాపన్న శ్చంద్రాదీనాం మితరేషాం తు కిమువక్తవ్యమితి కైముతికన్యాయతో రాజతగిరిపదేన మహిమపదేనవార్థాపత్త్యలంకారో ధ్వన్యతే.

♦ అయమేవవాక్యే. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతౌ మృగయావిహార
లోలే మహోన్నతమదద్విరదాధిరూఢే
తత్తత్కటీవిటపికంపనకైతవేన
సర్వే చకంపిర ఇవోన్నతరా గిరీంద్రాః. 25

అత్రోత్ప్రేక్షయా గిరీణాం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభౌ మహేంద్రభ్రాంతిర్జాతేతి భ్రాంతిమదలంకారో వాక్యేన ధ్వన్యతే.

అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునావస్తుధ్వనిః పదే. యథా

శ్లో. భోభో నారద సంపుటీకృతముఖః కిం వాగణేశ శ్రుణు
శ్రీమద్వేంకటనాయకస్య యశసాద్వైతం గత శ్చంద్రమాః
చేత్కిం చంద్రకలాధరస్య నిటలే భూషా న భూయా త్తదా
తత్కీర్త్యిందుకలైవ భూషణతయా భూయో ద్యభవానీపతేః. 26

ఇహ వస్తునా చంద్రాదీనాం పృథక్స్వాస్థ్యాన్నాస్తీతి వస్త్వద్వైతపదేన ధ్వన్యతే.

♦ అయమేవవాక్యే. యథా

శ్లో. హేమాంతలే వాసన దేవ కిం వా మ్లానః కరీ సమ్యగయం కిమర్థం
శ్రీవేంకటాద్రీశలసద్యశోభి ర్జాతోసౌ సత్యం హృతగర్వభారం. 27

అత్రవస్తునాకీర్తేఃమహేంద్రగజాద్యతిశయిత్వైకత్వంవాక్యేనవ్యజ్యతే.

♦ అయంవస్తునాలంకారధ్వనిఃపదే. యథా

శ్లో. భోభోనారద కింపురందర విభో సర్వం త్విదం స్వర్నదీ
తోయం పంకిలతాముపాప కి ముహో వక్ష్యామి సర్వం శ్రుణు
నానాదిగ్విజయాయ వేంకటవిభో సేనాభరై ర్గచ్ఛతి
స్స్వయం త్వైరవ్యపిలోలవాలమరుతా ధూతాః పరాగోత్కరాః. 28

ఇహతావద్వస్తునా సురసద్మః పరాగోత్కరాసంబంధేపి సంబంధలక్షణాతిశయోక్తిస్స్పాఖయంతీతి పదేన ధ్వన్యతే.

• అయమేవవాక్యే. యథా

శ్లో. కేచిన్న వేతినిధయః కథయంతి కేచి
త్ప్రాకంద శేతిభవతామహతాంవదంతి
మందారగుచ్ఛవిలసద్గుణజాలమాల
శ్రీవేంకటాద్రినృప నేకథయస్త్వతత్త్వం. 29

అత్ర వస్తునా విశిష్టవాక్యేన నిధిగతసంఖ్యా సందేహాలక్షణం వస్తుధ్వనిః సందేహాలంకారో వా వేంకటాద్రిపతౌ నిధిత్వభ్రాంతిలక్షణభ్రాంతిమదలంకారో వా ధ్వన్యతే.

• అయమేవఅలంకారేణవస్తుధ్వనిః పదే. యథా

శ్లో. కే యూయం వేంకటాద్రిక్షితితిలకరిపూ న్విద్ధి నః పాకశత్రో
యూయం వా తర్హి శౌర్యం నిరవధికమహో యుష్మదీయంనవర్ణ్యం
య ద్యూయం భూమిభర్త్రా సమరభువి విగృహ్యాశు శూరేణ తేన
స్వర్గస్త్రీణాం సుదుర్గం కుచయుగమధికం సంశ్రయధ్వే మనోజ్ఞం.

ఇహ రిపువిషయకవ్యాజస్తుత్యాస్య వేంకటాద్రిప్రభో రనవధికశౌర్యరూపం వస్తుశూరేణేతి పదేన వ్యజ్యతే.

• అయంవాక్యే. యథా

శ్లో. తారారాజ త్వదుదరగతం నామ చిహ్నం కిమేత
ద్దేవాధీశప్రణుతయశసా వేంకటాద్రేర్జితోహం
యాతో దుర్గాసహచరజటారణ్యదేశం చ తస్మి
న్ధూమ శ్శంభో ర్నిటలమహసః కుక్షి మాపాస్మదీయం 31

అత్ర చిహ్నధూమయో ర్భేదే ప్యభేదకథనా ద్ధూమస్య కుక్షిప్రవేశాసంబంధేపి సంబంధకథనాచ్చ అతిశయోక్తిద్వయం। తాభ్యాం చ వేంకటాద్రియశసో భగవన్నిటలభూషాయితశశికలావిజయరూపం వస్తు వాక్యేన వ్యజ్యతే.

• అయమలంకారేణాలంకారధ్వనిః పదే. యథా

శ్లో. ధాతః కిం త్రిదివపతే సరోజపత్రం
నిశ్శంకం కిమిద మహో స్ఫుటేపి భానో

ఉజ్ఝిత్వా బకసహచారిపద్మషండం
భేజే శ్రీర్నరపతివేంకటాద్రివక్త్రం. 32

అత్ర పద్మానాం నిశ్శ్రీకత్వాసంబంధేపి సంబంధకథనా దతిశయోక్త్యా వేంకటాద్రివదనారవిందస్య ప్రసిద్ధారవిందవ్యతిరేకో బకసహచారిపదేనధ్వన్యతే.

• అయం వాక్యే యథా

శ్లో. కాస్తాః పశ్యత దేవరాజ భగన న్నాన్ధోరణా వేహితాః
శ్రీమద్వేంకటనాయకాశ్రితబుధశ్రీరమ్యహర్మ్యావళీః
ఆస్తాం తద్వచసా మభూమి రురగాధీశస్య చాప్యున్నతిః
కస్మాన్మేరుగిరీంద్రశృంగపటలీం జేతుం భవేత్ప్రాయశః. 33

అత్రోత్ప్రేక్షయా హర్మ్యాణాం తాదృగౌన్నత్యాసంబంధేపి సంబంధలక్షణాతిశయోక్తిర్వాక్యేన ధ్వన్యతే.

• ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వని స్తువాక్యఏవసంభావితత్వాదేకవిధ ఏవ. యథా

శ్లో. నిత్య మనంతామరవసతిః పదః క్ష్మాభృదింద్ర ఏష మహార్హ
మణికలితః కల్యాణాకరమూర్తి ర్భాతి వేంకటాద్రీశః. 34

అత్ర శ్రీవేంకటాద్రీంద్రసువర్ణాద్రీంద్రయో రుపమాలంకారో ధ్వన్యతే। మణికలితఇతిపదేర్థశక్తిమూలత్వ మితరత్ర సర్వత్ర శబ్దశక్తిమూలత్వ మితి వేదితవ్యం। ఇత్థం ధ్వనిభేదా దిఙ్మాత్ర ముదాహృతాః.

ఇతి శ్రీచర్లవేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాసిరసజ్ఞవ్యవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభో ర్గుణరత్నావళీనామ న్యలంకారశాస్త్రే ధ్వనినిర్ణయో నామ సప్తమం రత్నం.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిధబుధశ్రీసూరమాంబా చ యం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే తస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణా విహ వేంకటాద్రిగుణసద్రత్నావళీనామకే
జీయాచ్చధ్వనినిర్ణయాభిద మిదం రత్నం పరం సప్తమం. 35

---

*

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళ్యామ్.

అష్టమరత్నం.

ఇత్థం ధ్వనిప్రధాన ముత్తమం కావ్యం నిరూప్య గుణీభూతవ్యంగ్యం మధ్యమం కావ్యం నిరూప్యతే। తచ్చాగూఢాదిభేదేనాష్టవిధం। తదుక్తం.

శ్లో. ♦అగూఢ మపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగ మస్ఫుటం
సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్త మసుందరం
వ్యంగ్య మేవం గుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టౌ భిదా స్స్మృతా ఇతి

తత్రాగూఢత్వం నామ స్ఫుటతరప్రతీతివిషయత్వం.

‹‹సర్వమభ్యర్హి తంద్రవ్యంప్రచ్ఛాదనమపేక్షత›› ఇతిన్యాయేన వ్యంగ్య మంగనాస్తనమండలవ ద్గూఢ మేవ ప్రియంస చ్చమత్కురుతేతరా మితి గూఢ మేవ ప్రధానం ధ్వని రితి చ వ్యపదిశ్యతే। అగూఢం తు ప్రసిద్ధత్వా ద్వాచ్యవ త్ప్రకాశతయా న తథా చమత్కరోత ఇతి గుణీభూతవ్యంగ్యత్వ మస్య కావ్యస్యేతి ధ్యేయం। నను కే పున రిహ గూఢత్వాగూఢత్వేఇతిచే ద్ఘం। ఇహతావద్వ్యంగ్యంద్రుతవిలంబితమధ్యమభేదేన త్రిధా ప్రతీయతే। తత్ర యద్ద్రుతం ప్రతీయతే తదగూఢం। యద్విలంబితం ప్రతీయతే తదస్ఫుటం। యచ్చ మధ్యమం ప్రతీయతే తద్గూఢ మితి వివేకః.

♦ తత్రాగూఢం యథా

శ్లో. ముక్తామాలారచితవిలసత్కాయమానాంకమధ్యై
ర్మాతంగేంద్రై ర్మదజలమపి తుందిలేందిందిరాఢ్యైః
ఊచు స్తత్తత్కవివరమహాప్రాంగణాని త్వదీయాం
త్యాగక్రీడాం క్షితిసురతరో వేంకటాద్రిక్షితీంద్ర. 2

తత్రోచురితి పదేన అచేతనప్రాంగణానాం ముఖ్యార్థభాషణబాధాత్ స్వార్థతిరస్కారేణ జహల్లక్షణయా సూచనామాత్రం ప్రతిపాద్యతే। తేనచనిరతిశయవితరణ మస్యేతి వ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానతయా ద్రుతప్రతీతే రగూఢత్వ మస్యేతి ధ్యేయం.

◆ అపరాంగం. యథా

శ్లో. కింబ్రూమః శ్చక్రిపాణిం జగ దఖిల మిదం యస్య కుక్షౌ క్వవాస్తే
కిం వా నాగాధినాథం యదురుతరతనౌ సోపి శేతే మురారిః
కిం వా భోధిం యదంతః ప్లవతి స చ ఫణీ కుత్రచి ద్గర్త దేశే
కిం వా కీర్తిం త వైనం జలనిధి మపి యా లంఘతే వేంకటాద్రే.

అత్ర ప్రభుకీర్తి విషయకరతిభావస్యాద్భుతరసోంగమితీదమపరాంగం.

◆ వాచ్యసిద్ధ్యంగం. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతియశస్తారా వళీ పరా
గుంభితా గుణపుంజేన సముల్లసతి సర్వదా. 4

అత్రవేంకటాద్రిగుణసమూహస్య తంతుసమూహస్యరూపతా వ్యంగ్యా । సా చ యశసి తారావళిత్వరూపణస్య వాచ్యస్య సిద్ధ్యంగ మితి గుణీభూతవ్యంగ్య మిదం.

◆ అస్ఫుటవ్యంగ్యం. యథా

శ్లో. అసంఖ్యాతా గుణా శ్శ్రీమద్వేంకటాద్రిధరాభుజః
మితా చతుష్పద్రే రేవ వచసా మధిదేవతా. 5

అత్రాసంఖ్యానాం గుణానాం చతుష్పాదపరిమితానాం వచసాం చ సంబంధో న ఘటత ఇత్యస్తి విరూపఘటనాత్మకో విషమాలంకారః। స చ న ఝటితి ప్రతీయత ఇత్యస్ఫుటత్వం. ◆ సందిగ్ధప్రాధాన్యం. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపాల మేనం విద్యుల్లతాభాస్వరఖడ్గధారం
నమీక్ష్య వైరీ నృపతి ర్దదర్శ తుంగం తురంగం జితవాయువేగం.

అత్ర తుంగంతురంగందదర్శేత్యనేన తురంగ మధిరుహ్య పలాయితుం మన స్వచింతయ దితివ్యంగ్యం ప్రధానం।ఆహోస్విత్తురంగం దదర్శేతి భయానుభావరూపం వాచ్యం ప్రధానం వేతి సందిగ్ధ మిదం.

◆ తుల్యప్రాధాన్యం. యథా

శ్లో. జాతా మృగ్యకురంగనాభిమకరీనిర్మాణగండస్థలీ
స్వప్నవ్యాపృతికల్పకుంతలలసత్తారావళీగుంభనా
కాంచీవంచితసన్నితంబఫలకా లాక్షాదరిద్రాధరా
త్వచ్ఛత్రుత్యర్థివసుంధరేంద్రమహిషీ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 7

అత్ర ప్రత్యర్థిమహిషీజనానాం కస్తూరికామకరికాదినిర్మిత్యభావస్య వాచ్యస్య తత్కారణభూతస్వపతినాశరూపస్య వ్యంగ్యస్య చ తుల్యతయా ప్రాధాన్యం.

యథా వా :—

శ్లో. అహితమహితనారీస్థూలవక్షోరుహాద్రౌ
విలసిత మురుముక్తాహారనీహారజాలం
తవ కలితకృపాణః పద్మినీప్రాణనాథ
స్సకలగుణమహాబ్ధే శోషయ ద్వేంకటాద్రే. 8

అత్రారాతివనితానాం కుచమండలే ముక్తాహారాభావస్య వాచ్యస్య తత్కారణవేంకటాద్రిశౌర్యరూపవ్యంగ్యస్య చ సమం ప్రాధాన్యం.

• కాక్వాక్షిప్తం. యథా

శ్లో. అధరరుచివిరాజ ద్వేంకటాద్రీశవక్త్రం
మృగమదతిలకాంకం వాక్సుధాపూరపూర్ణం
దరహసితవిలాసశ్రీనిధిం వీక్ష్యతోషా
దుదయదుడుపబింబం సుభ్రువో న స్మరంతి. 9

అత్ర న స్మరంతీత్యత్ర కిమితి కాక్వనుసంధానేన స్మరంత్యేవేతి వ్యజ్యత ఇతీదం కాక్వాక్షిప్తం.

• అసుందరం. యథా

శ్లో. కామం ప్రీణయ కామ మిందువదనే కుంజే విశాలే బలే
శ్రీఖండద్రుమమంజరీపరిమళాద్వైతప్రధానాత్మకః
కాసారోదరనీరపూరితవపు ర్మందం మరు ద్వాత్యసా
విత్థం వేంకటనాయకారినృపసత్కాంతాం కిరాతోగ్రహీత్. 10

అత్ర వనే పలాయితా మరాతివనితాం ప్రతి మయా సహాత్రరమస్వేతి కిరాతప్రార్థనా వ్యంగ్యా। సా చ కామం ప్రీణయేత్యాది వాచ్యాపేక్షయా న సౌందర్య మావహతీతి । సతోఽపి వ్యంగ్యస్యా సౌందర్యాదసుందరత్వమస్యేతి । ఇత్థం గుణీభూతవ్యంగ్యాఖ్యం మధ్యమం కావ్య మష్టవిధ ముట్టంకితం ! తృతీయప్రకారమధమకావ్యం త్వస్ఫుటవ్యంగ్య మిష్యతే । తచ్చ త్రివిధం శబ్దచిత్ర మర్థచిత్ర ముభయచిత్రం చేతి। త్రివిధస్య చాస్యోదాహరణాని శబ్దాలంకారప్రస్తావే ద్రష్టవ్యాని.

అథాత్మన స్సద్వృత్తయ ఇవ కావ్యస్యాపి శోభాకరాః కైశిక్యాదివృత్తయో నిరూప్యంతే। తత్ర కైశిక్యారభటీసాత్వతీభారతీచేతి చతస్రో వృత్తయః। తథా చోక్తం.

శ్లో. కైశిక్యారభటీ చైవ సాత్వతీ భారతీ తథా
చతస్రో వృత్తయో జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకాః
రీతిభ్యః కేవలం శబ్దగుణస్థాభ్య స్త్వమూః పృథగితి. 11

అథలక్షణోదాహరణే.

— కైశికీ. —

శ్లో. శృంగారకరుణౌ యత్ర వర్ణ్యేతే హ్యతికోమలౌ
అత్యంతసుకుమారార్థసందర్భా దత్ర కైశికీ. యథా 12

శ్లో. కుసుమశరవిలాసం శారదేందూపమానా
నన మధిక మపాంగై రర్పయన్ వేంకటాద్రిం
నిజమనసి నితాంతం పంచబాణా ననంతా
నుదవహ దివ లోకః కామినీనాం తదానీం 13

అత్ర సందర్భస్యాత్యంతసుకుమారత్వం నామ సంయుక్తకోమలవర్ణబంధత్వమితి జ్ఞేయం.

— అథారభటీ. —

శ్లో. అత్యుద్ధతార్థసందర్భా వృత్తి రారభటీ స్మృతా
ప్రోద్ధతౌ రౌద్రభీభత్సౌ వ్యజ్యేతే హ్యనయా రసౌ. 14

సందర్భస్యాత్యుద్ధతత్వంనామ పరుషవర్ణవికటబంధత్వం. యథా

శ్లో. కల్పాంతక్షుబ్ధజంఝానిలపటలసముద్ధూతభీమాంతరాళ
వ్యాలోలత్స్థూలనీలక్షితిధరశిఖరభ్రాంతి మభ్రాంతశేషు
కుర్వంత్యాయోధనోగ్రాకృతివదనతట ప్రస్ఫురద్వేంకటాద్రి
క్షోణీభృత్ఖడ్గధారాహతకరిశిరసా ముత్పతంతో హి ఖండాః 15

— అథభారతీ. —

శ్లో. హాస్యశాంతాద్భుతాః కించి న్మృదవో యత్ర హి స్ఫుటాః
ఈషన్మృద్వర్థసందర్భా వృత్తి స్సా భారతీ మతా. 16

ఈషన్మృదుత్వంచ సంయుక్తమృదువర్ణబంధత్వం. యథా

శ్లో. ఆదేశః ప్రసవాయుధస్య ఫణినామీశస్య నామాంతరం
కర్ణాదేర్మదభంజనం సురతరోరద్వైతమిందోః ప్రభా
సర్వస్వం విదుషాం సమస్తజగతాం సౌభాగ్యపాళిః పరా
ఖేలత్యేష దిగంతవిశ్రుతయశాః శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుః. 17

—♦ అథసాత్త్వతీ. ♦—

శ్లో. వ్యజ్యతే యత్ర వా నాతిప్రౌఢా వీరభయానకౌ
ఈషత్ప్రౌఢోక్తిసందర్భా సాత్త్వతీ వృత్తిరిష్యతే. 18

సందర్భస్య ఈషత్ప్రౌఢత్వం చ అవికటపరుషవర్ణబంధత్వం. యథా

శ్లో. యత్ప్రత్యర్థివసుంధరాధిపతయో వింధ్యాటవీమధ్యగా
యత్సంస్పృష్టహుతాశనాస్త్రవిశయాదావానలా దుత్థితాత్
బిభ్యత్యత్వ మజాండలంఘనకళాజంఘాల తేజోనిధిః
క్షోణీదేవసురద్రుమో జయజయ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 19

ఏవం మధ్యమారభటీ మధ్యమకైశికీ చేతి సర్వరససాధారణం వృత్తిద్వయమస్తి। తదుక్తం విద్యానాథేన.

శ్లో. మధ్యమారభటీ త్వన్యా తథా మధ్యమకైశికీ
వృత్తీ ఇమే ఉభే సర్వరససాధారణే మతే ఇతి. 20

లక్షణమనయోస్తేనైవోక్తం.

శ్లో. మృద్వర్థేప్యనతిప్రౌఢబంధా మధ్యమకైశికీ
మధ్యమారభటీ ప్రౌఢేప్యర్థే నాతిమృదుక్రమేతి. 21

తత్ర మధ్యమకైశిక్యా మతిసుకుమారయో రపి శృంగారకరుణయో రల్పప్రౌఢబంధతా న దోషాయ, అతిప్రౌఢబంధతా తు ప్రతికూలవర్ణరూపదోషాపత్తే ర్నేష్యతే। తథా మధ్యమారభట్యామపి రౌద్రబీభత్సయో రతిప్రౌఢయో రీషన్మృదుసందర్భోఽదుష్టః। అపి త్వతిప్రౌఢసందర్భో నేష్టః। ప్రతికూలవర్ణరచనాత్మకదోషా దతిసుకుమారసందర్భస్తు విరుద్ధ ఏవ.

♦ తత్ర మధ్యమకైశికీ. యథా

శ్లో. కిం తత్త్వం తవ వేంకటాద్రినృపతే నాభౌ సరోజం హరేః
పాణౌ తత్తు త వేశ్వరస్య చ గళే శ్రీస్సా దృగంతే తవ

కల్యాణం కమలోద్భవస్య సమభూ ద్గర్భే కరే తే త్విదం
సర్వాంగేషు చ తే త్రయోపి నభవాన్ కం త్వాం విజానీమహే.

♦ మధ్యమారభటీ.యథా

శ్లో. ఉద్యద్బుద్బుదవీచయో గజఘటాస్తై వాలజాలాంకితా
ముక్తాసైకతవేదికా రిపుముఖాంభోజౌఘనిత్యాంకితాః
మస్తిష్కోత్కరకర్దమాంకిలాః పరితిచమూస్తై లోద్భవాసృగ్జలా
స్సంరేజు ర్దివి వేంకటాద్రినృపతే ర్నద్యో హి కూలంకషాః. 23

అథరీతయఃకథ్యంతే। రీతిర్నామగుణశ్లిష్టపదసంఘటనైవ।తథాచోక్తం

"రీతిర్నామగుణశ్లిష్టపదసంఘటనామతేతి" సారీతిస్త్రివిధా వైదర్భీ గౌడీపాంచాలిచేతి । తత్ర

—♦ వైదర్భీ ♦—

శ్లో. ♦బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా
నాతిదీర్ఘసమాసా చ వైదర్భీ రీతి రిష్యతే. యథా 24

శ్లో. మనుష్యధర్మా ధనదో మహేంద్ర స్త్రైలోక్యనేత్రాతిరిచర శ్శశాంకః
తద్వేంకటాద్రిక్షితిపాలమేనం కస్యావతారం భువి నిశ్చినోమి. 25

—♦ గౌడీ ♦—

♦ ఓజఃకాంతిగుణోపేతా గౌడీ యారీతి రిష్యతే.

ఓజస్సమాసభూయస్త్వం । కాంతిర్బంధోజ్జ్వలత్వం. యథా

శ్లో. ఉద్యద్దోర్దర్గళాంచత్త్రుటిదురురుచిభ్రాట్త్వడ్గధారాభిఘాత
ప్రోద్భిన్నే భేంద్రకుంభస్థలనిరవధికోద్యాతముక్తాఫలాని
భావిప్రత్యర్థిభూభృత్ప్రియసమయసంసూచకాహాస్సముద్య
న్నక్షత్రాణీవ రేజు ర్దివి చ యుధి సముజ్జృంభితే వేంకటాద్రౌ. 26

—♦ పాంచాలీ ♦—

♦ పాంచాలీగౌడవైదర్భ్యో శ్మిశ్రణం కథ్యతేబుధైః. యథా

శ్లో. ఖడ్గాఘాతవిభిన్నవైరిమకుటోద్గచ్ఛంతి రత్నా న్యహో
దృశ్యాదృశ్యతరప్రభా ణ్యభిదిశం యాతాని రేజు ర్యథా

అస్తంగచ్ఛదుడూని శోణితమహాసంధ్యారుణాంశూత్కరే
తేజశ్చండకరే హి వేంకటవిభూత్మోభ్యు త్యుదేష్యత్యలం. 27

అథశయ్యా ♦ యావదానాంపరాన్యోన్యామైత్రీశయ్యేతిగీయతే|మైత్రీ నామపదానాం వినిమయాసహిష్ణుత్వం. యథా

శ్లో. దరహాసవిలాస లాలితాస్య| శ్రీయదాశాస్యసుపూరణస్వభావః
తపనీయగిరీంద్రబాహుసారో |జయతి |శ్రీమదుదార వేంకటాద్రిః. 28

అథపాకః.

శ్లో. పాక స్స్యా దర్థగాంభీర్యం స ద్వేధా పరికీర్తితః
|ద్రాక్షాపాకో నారికేళపాక శ్చేతివిభేదతః.

—♦ ద్రాక్షాపాకః ♦—

♦ |ద్రాక్షాపాక స్స విజ్ఞేయో బహిరంత స్స్ఫురద్రసః. యథా

శ్లో. దరస్మేరజ్యోత్స్నా క్వచి దధరబింబారుణరుచిః
క్వచిన్నాసాభూషాసితమణిరుచి ర్గండయుగళే
యదీయే సంవ్యాప్నోల్యుణమకరపత్రశ్రియ మథా
|ద్రమా సేయం తుష్ట్యై భవతు భవతాం వేంకటవిభో. 29

—♦ నారికేళపాకః. ♦—

♦ పాకోంతర్గూఢరసో యస్తు నారికేళో బహిఃఖరః. యథా

శ్లో. కింవా ధార్ష్ట్య మహో స్మరస్య పురత శ్చాయం సమాకర్షతి
తద్ధైర్యం కియ దద్య కర్షతి భృశం పశ్చాత్తు యా చ త్రపా
వనాం నృత్తమిషేణ పద్మ ముకుళన్యకారివక్షోరుహం
చిత్రా మన్మథలజ్జయో ర్విజయధీ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో. 30

అత్ర న ద్రాగర్థః ప్రతీయతే.

యథా వా ♦—

శ్లో. విక్షిప్తా చ భుజౌ శ్రీమ శ్చ పులక శ్శ్వాస శ్చ నిద్రాభవ
ద్దీర్ఘ శ్శ్యేత దభూ త్సమం రణమహీసత్తల్పయో స్త్వద్రిపోః

ఆశ్లేషా దసిధారయా యుధి మహాన్ రాగ స్తు రాగాత్తయో
రాశ్లేషః ప్రియయేతి తల్పఫలకే శ్రీవేంకటాద్రి భిదా. 31

అత్రవ్రదాగర్భః ప్రతీయతఇతి.

ఇతి శ్రీచర్లవేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాసిష్ఠ్యాన్వవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభో ర్గుణరత్నావళీనామ న్యలంకారశాస్త్రే మధ్యమకావ్యనిర్ణయో నామాష్టమం రత్నం.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిధబుధ శ్శ్రీసూరమాంబా చ యం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే తస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణా విహ వేంకటాద్రిగుణసద్రత్నావళీనామకే
రత్నంమధ్యకావ్యరూపణమిదంఖ్యాతింభజేదష్టమం. 32

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమేధాదక్షిణామూర్తయేనమః.

వేంకటాద్రిగుణరత్నావళి.

నవమరత్నం.

అథశ్రీకృష్ణార్పితస్య కావ్యజాతస్య ప్రాణాయమానో రసో నిరూప్యతే। తత్ర విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీసముల్లసిత స్థాయిభావో రసఇతి రససామాన్యలక్షణం। తదుక్తంరసికలకోరాపకే

శ్లో. విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః
ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రస స్స్మృతఇతి.

భావస్య స్థాయిత్వం నామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయా యావదనుభవమవస్థానం। తదుక్తంతత్రైవ

శ్లో. సజాతీయై ర్విజాతీయై రతిరస్కృతమూర్తిమాన్
యావద్రసం వర్తమాన స్థాయీభావ ఉదాహృతఇతి.

తత్ర విభావోనామ రసాభివ్యక్తికారణం। సచద్వివిధః ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్। ఉక్తంచైతత్

శ్లో. విభావః కథ్యతే తత్ర రసోత్పాదనకారణం
ఆలంబనోద్దీపనాత్మా స ద్విధా పరికీర్తితఇతి.

ఆలంబనవిభావో రససమవాయి కారణం నాయికానాయకౌ। ఇతర త్కారణజాతం ముద్దీపనవిభావః। సచచతుర్విధః। ఉక్తంచశృంగారతిలకే

శ్లో. ఆలంబనగుణ శ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః
తటస్థా శ్చేతి విజ్ఞేయా శ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమాః

శ్లో. ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాది రుదాహృతః
తచ్చేష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాదికామతాః

శ్లో. నూపురాంగదహారాది త దలంకరణం మతం
మలయానిలచంద్రాద్యా స్తటస్థాః పరికీర్తితా ఇతి.

అత్ర తచ్ఛబ్దా ఆలంబనపరాః। అనుభావ స్తు కార్యభూతః కటాక్షభుజాక్షేపాది రవయవవికారవిశేషః । తదుక్తం రతిరహస్యే

శ్లో. రసతాం గచ్ఛతి స్థాసా యత్కార్య ముపలభ్యతే
అనుభావ స్స విజ్ఞేయో రసావస్థానసూచక ఇతి.

సాత్వికా స్తు, పరగతసుఖదుఃఖభావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్వం। తతో భవా భావా స్సాత్వికా ఇత్యుచ్యంతే । తే చాష్టధా । ఉక్తంహి రత్నాకరే

శ్లో. స్తంభప్రళయరోమాంచా స్స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ
అశ్రు వైస్వర్య మిత్యష్టౌ సాత్వికాః పరికీర్తితా. ఇతి.

వ్యభిచారిణ స్తు వివిధమభితశ్చరం తీతివ్యుత్పత్త్యా నిర్వేదాద్యాస్త్రయస్త్రింశ ద్భావాః। తథాచ పరిగణితం రత్నాకరే

శ్లో. నిర్వేదగ్లానిశంకాశ్రమధృతిజడతాహర్షదైన్యౌగ్ర్యచింతా
త్రాసేర్ష్యామర్షగర్వస్మృతిమరణమదా స్సుప్తినిద్రావబోధాః
వ్రీడాపస్మారమోహా స్సుమతి రలసతావేగతర్కావహిత్థా
వ్యాధ్యున్మాదావిషాదోత్సుకచపలయుతా స్త్రింశదేతే త్రయశ్చేతి.

స్థాయీభావా స్తు

శ్లో. రతి ర్హాస శ్చ శోక శ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా
జుగుప్సావిస్మయశమా స్స్థాయిభావా నవ స్మృతాః.

ఏవంచసతి నాయికానాయకరూపై రాలంబనకారణైరుత్పాదితస్సన్ చందనచంద్రికాదిభిరుద్దీపనకారణై స్సంవర్ధితః కటాక్షభుజాక్షేపాదిభి రనుభావైర్జ్ఞాపితో నిర్వేదాది భిర్వ్యభిచారిభిః పోషితః పరాం కాష్ఠామానీతో రత్యాదిస్థాయిభావో రస ఇత్యుచ్యతే।తత్ర రత్యాదిస్థాయిభావనవవిధత్వేన రసోపిశృంగారాదిభేదేన నవవిధః। ఉక్తంచైతత్పూర్వైః

శ్లో. శృంగారహాస్యకరుణా రౌద్రవీరభయానకాః
భీభత్సాద్భుతశాంతాఖ్యా రసా నవ సమీరితా ఇతి.

ఏతేషాం చ రసానాం పరస్పరమైత్రీస్పర్ధీభావౌ ప్రతిపాదితావేకావళ్యాం

శ్లో. వికాసవిస్తరక్షోభవిక్షేపాఖ్యాశ్చతుర్విధాః
జాయంతే చేతసో ధర్మా విభావాదిసమాగమే

శ్లో. వికాసః కుసుమస్యేవ పాదపస్యేవ విస్తరః
చేతసో ఽబ్ధేరివ క్షోభో విక్షేపో మరుతో యథా
వికాసమూల శ్శృంగారో వీరో విస్తరమూలకః
సంక్షోభోపాధికో రౌద్రో భీభత్సః క్షేపమూలకః
ఏతన్మూలా హాస్యచిత్రభయానకదయాః క్రమాత్
శృంగారహాస్యయో ర్వీరాద్భుతయో రౌద్రభీమయోః
భీభత్సకృపయో ర్మైత్రీ స్యాదేకోపాధికత్వతః
రసౌ శృంగారభీభత్సౌ తథావీరభయానకౌ
రౌద్రాద్భుతౌ తథా హాస్యకరుణౌ వైరిణౌ మిథ ఇతి.

శృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాం లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేన పరిపోషాతిశయః। అతఏవ శృంగారస్య మ్లేచ్ఛాదివిషయత్వేన ఆభాసత్వం। ఉక్తంచ శృంగారతిలకే

శ్లో. ఏకత్రైవానురాగ స్స్యా త్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతో ఽపివా
యోషితాం బహుసక్తి శ్చ రసాభాసస్త్రిధా మత ఇతి.

అథైతేషాం రసాదీనాం క్రమేణ లక్షణోదాహరణాని ప్రదర్శయామః। తత్ర ప్రథమోద్దిష్టస్య తావ త్స్వరూపం నిరూప్యతే.

— శృంగారః —

శ్లో. శంకాసూయాభయంగ్లానిర్వ్యాధిశ్చింతాధృతిస్స్మృతిః
ఔత్సుక్యవిస్మయావేగానిద్రోన్మాదామదస్తథా.
విషాదో జడతా వ్రీడావహిత్థాచాపలంధృతిః
ఇతిభావాః ప్రయోక్తవ్యా శ్శృంగారేవ్యభిచారిణః.

ఇతి శృంగారతిలకపరిగణితవ్యభిచారిభావా స్తంభస్వేదాద్యనుభావా స్త్రీపుంసమాల్యాదివిభావా సంభోగవిషయకేచ్ఛావిశేషాత్మికా రతి స్స్వాదుతాం నీతా శృంగారరస ఇత్యుచ్యతే.

శ్లో. శృంగారైకరసా స్సమగ్రవపుషః పుష్పేషవో భూరిశః
వర్తంతామకలంకమండలజుష శ్చ్యోతత్సుధాబిందవః
శ్రీమత్కార్తికశర్వరీసహచరా స్సిష్టంతు వానేకశ
శ్శ్రీమద్వేంకటనాయకః పతి రయం జన్మాంత రేష్వస్తు మే. 1

— హాస్యః —

శ్లో. శ్రమ శ్చపలతా నిద్రా హర్షో గ్లాని స్సథైవ చ
శంకానూయావహిత్థా శ్చ హాస్యే భావా భవంత్యమీ.

ఇత్యుక్తవ్యభిచారిభావో నయనవికాసనిస్రపాద్యనుభావో వికలాంగవిదూషకాదివిభావో వికృతివేషాదిదర్శనజన్యమనోవికారాత్మకో హాస స్స్వాదుతా మావహన్ హాస్యరస ఇత్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. ఏకాక్ష స్సితమస్మదివ్యనిర్మితలసన్ముద్రో జటాభృ న్నను
నమ్రధ్యో యష్ట్యవలంబనో నటవరో భిక్షాకృతిః కశ్చన
నిక్షిప్యస్వకరే పలాండు మయమిత్యగ్రే నృసింహాహ్వయం
మత్స్యం శ్చేతి చ వేంకటాద్రిసదసో హాసం తనోతిస్ఫుటం. 2

— కరుణారసః —

ఇష్టజననాశస్థానభ్రంశాదివిభావో వక్షశ్శిరోవదనతాడనమహీవిలుంఠనహాహాకారదైవోపాలంభాద్యనుభావ స్సకలసాత్త్వికభావో నిర్వేదదైన్యాలస్యోన్మాదవ్యాధిసుప్తిమోహాభ్రమగ్లానిచింతామరణచాపలవిషాదజాడ్యౌత్సుక్యశంకాస్మృత్యపస్మృతివ్యభిచారికో దుఃఖాత్మక శ్శోకః కరుణా రస ఇత్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. క్రుద్ధ శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిపతిమథిత ద్వేషిభూపాలనారో
వృందం తో దైవయోగం గహనమతిమహ త్సంవిశంత్యక్ష్యలంత్యః
నిర్మర్యాదాశ్రుపూరై స్సకల మపి వనం పూరయంత్యః ప్లవంత్య
స్తస్మి న్నుల్లోలభంగే శివశివ పరిత స్త్రాసభిన్నా మమజ్జుః 3

— రౌద్రరసః —

అనుహృద్దర్శనాద్యాలంబనో ధర్షణాధిక్షేపావధూననవంచనవాక్పారుష్యాభిద్రోహామాత్సర్యోద్దీపన స్స్వేదనిర్భర్త్సనభ్రుకుటీకపోలస్ఫురణముఖరాగభుజోద్యమనబాహుఘట్టనాద్యనుభావ స్స్తంభప్రళయాతిరిక్తసర్వసాత్త్వికో హర్షానూయాగర్వోత్సాహామదచాపలతోగ్రతావ్యభిచారిక శ్శత్రుకృతాపకారజనితమనఃప్రజ్వలనాత్మకః క్రోధో రౌద్రరస ఇత్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. కాళీకరాళవివృతాస్యచలద్రసజ్ఞా
వజ్ఞాసమజ్జకరవాళకరాళబాహుం
నిర్యత్స్ఫులింగకణదృగ్యుగదుర్నిరీక్షం
శ్రీవేంకటాద్రి మభివీక్ష్య రిపుర్గతాసుః. 4

యథా వా.

శ్లో. కల్పాంతక్షుబ్ధజంఝానిలపటలసముద్ధూతభీమాంతరాళ
వ్యాలోలస్థూలనీలక్షితిధరశిఖరభ్రాంతి మభ్రాంతి కేషు
కుర్వాం త్వాయోధనోగ్రాకృతివదనతటప్రస్ఫురద్వేంకటాద్రి
క్షోణీభృత్ఖడ్గధారాహతకరిశిరసా ముత్పతంతోఽపి ఖండాః. 5

—◆ వీరరసః ◆—

ప్రతిమల్లవిలోకనాదివిభావో రోమాంచకృపాణకంపాద్యనుభావో బోధవితర్కమతిధృతిక్రోధాసూయాసంవేగోపమర్దనగర్వమదోగ్రతావ్యభిచారికో లోకోత్తరకార్యవిషయకస్థిరప్రయత్నరూప ఉత్సాహో వీరరస ఇత్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. శిల్ప్యాదీని పురాణి సావనితలా న్యుద్ధృత్య ఖడ్గాగ్రతో
దేవైకోఽహ మయం పున స్తన పుర స్సంస్థాపయిష్యేతరాం
మా మాజ్ఞాపయ మేరుమందరగిరీ నేతి ధ్వనంత్యుద్భటం
యాత్రాయై స్పృహయాళు వేంకటవిభోరగ్రే హి తౌరంగికాః 6

—◆ భయానకః ◆—

శస్త్రాస్త్రప్రహారదృష్టితర్జనాదిభీషణాకారప్రతిభటవ్యాఘ్రాదివిభావకం త్రాసగ్లానిదైన్యమరణవ్యభిచారికం రౌద్రసందర్శనాదిభి రనర్థాశంకనాత్మకం భయం భయానకరస ఇత్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. సంగ్రామాంగణసీమ్ని వేంకటవిభో ర్దృష్ట్వా భటా నుద్భటాన్
గంతవ్యస్థలనిర్ణయైకవిధురా స్సంజాతరోమోద్గమాః
బాఢం వేపథునిర్భరా హయబృహత్పృష్ఠా త్పతంతః క్షితౌ
త్రాసవ్యాకులతత్తురంగమఖురక్షుణ్ణా ద్విషో నిష్క్రియాః. 7

—◆ బీభత్సరసః ◆—

రక్తమాంసాద్యాలంబనవిభావా నాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యాద్యనుభావా అపస్మారవిషాదభయరోగమతిమదమరణవ్యభిచారిణీ మాంసాస్రాదిదర్శనజన్యా జుగుప్సైవ బీభత్సరస ఇత్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. ఉద్యద్బుద్బుదవీచయో గజఘటాశైవాలజాలాంకితా
ముక్తాసైకతవేదికా రిపుముఖాంభోజైకనిత్యాంకితాః
మస్తిష్కోత్కరపంకిలాః ప్రతిచమూశైలోద్భవాస్సృగ్జలా
స్సంరేజు ర్యుధి వేంకటాద్రినృపతే ర్నద్యో హి కూలంకషాః.　8

—◆ అద్భుతరసః ◆—

విచిత్రవస్తుదర్శనాదివిభావ స్స్తంభస్ఫారనేత్రవిలోకనాద్యనుభావః ఆవేగజడతామోహహర్షణవిస్మయస్మృతివ్యభిచారీ అపూర్వార్థసందర్శనజన్యచిత్తవిస్తారాత్మకో విస్మయో ద్భుతరస ఇత్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. చక్రేణైకేన యుక్తే విషమహయయుతే సర్వదానూరునూతే
మార్గా దాధారశూన్యా చ్చరతి రథవరే వర్తమానోప్యనిత్యైః
వర్ణాఖ్యైః కల్పితాత్మా సకల మపి తమో భానుమా నచ్ఛినద్య
త్తచ్చిత్రం వేంకటాద్రిక్షితితిలకమహ స్తాదృశాం త్వాదృశానాం.9

—◆ శాంతరసః ◆—

భవభంగురతాదివిభావః పులకనయననిర్నిమేషతాద్యనుభావ స్స్తంభాదిసకలసాత్వికవాన్ జుగుప్సాధైర్యమతిస్మృతిశమహర్షవిబోధాదివ్యభిచారీ వైరాగ్యాదినానిర్వకారచిత్తత్వరూప శ్శమశ్శాంతో రస ఇత్యుచ్యతే. యథా

శ్లో. అధ్యారోప్యాఖిల మపి పరే బ్రహ్మణీమం ప్రపంచం
సన్నిత్యాద్యైః కి మపి త దిదం నేహనానా స్త్యనంతే
బ్రహ్మణ్యేవం సమపవదతాం ధీమతా మేష సంఘు
స్త్రాత ర్యాస్తే శమ ముపగతో వేంకటాద్రిక్షితీంద్రే.　10

ఇత్థం రసా నిరూపితాః। అథ విభావాదయః క్రమేణనిరూప్యంతే। విభావో రత్యాదిః నిర్వేదాదిశ్చ। విభావ్యతే వ్యక్తీక్రియతే యేన స విభావః। స చ ద్వివిధః ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్। ఉద్దీపనం చ చతుర్విధం ఆలంబనగుణాదిభేదాత్। తథాచోక్తం రత్నాకరే

శ్లో. శ్రుతేన వాథ దృష్టేన యేన భావో విభావ్యతే
స విభావో ద్విధాలంబనోద్దీపనవిభేదనాత్
ఆలంబనం తు రత్యాదే ర్విషయో నాయకాదికః

ఉద్దీపనం తదుత్కర్ష హేతు స్తచ్చ చతుర్విధః
ఆలంబనగుణ శ్చైత త్తచ్చేష్టా తదలంకృతిః
తటస్థా శ్చేతి విజ్ఞేయా శ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమాః
ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాది రుదాహృతః
తచ్చేష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాదికా మతాః
నూపురాంగదహారాది తదలంకరణం మతం
మలయానిలచంద్రాద్యా స్తటస్థాః పరికీర్తితా ఇతి.

తత్ర శృంగారస్య ఆలంబనవిభావో. యథా

శ్లో. లావణ్యాంబునిధి ర్విలాసవిపణి శ్శృంగారశృంగాటకా
కందర్పోత్సవనిర్మితా పరిమితా మాయేవ నారీమణిః
కాచి త్కాంచనకాంతికాయకలితా బాలాబలా లాలితా
కామం కామవధూ ర్యథా రమయతి శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం. 11

ఉద్దీపనవిభావ స్తద్గుణాది ర్యథా

శ్లో. ఓష్ఠపల్లవపుటానధిమంద స్మేరమందిరలసద్వదనేందుః
భావగర్భవచనా వనితాసీ ద్వేంకటాద్రినృపమానసతుష్ట్యై. 12

తచ్చేష్టా హావాదయ ఉపరిష్టా ద్వక్ష్యంతే । అథానుభావో నిరూప్యతే.

శ్లో. అనుభావో భవే త్సోయం భావో యేనానుభావ్యతే
కార్యభూతోనుభావ స్స్యా త్కటాక్షాది శ్శరీరజః॥ యథా. 13

శ్లో. శృంగారప్రకృతి ర్విలాససచివా న్మాధుర్యపర్యాకులా
న్నిర్మర్యాదవికీర్యమాణనిశితస్మారేషుపుంజోల్బణాన్
కామం కామనవీనకాయరచనాం కర్తుం ధ్రువం వ్యాపృతా
న్వామాక్షీ కిరతిస్మ వేంకటవిభుం స్మేరా నపాంగా న్ప్రియం.

అథసాత్త్వికభావాః.

శ్లో. సుఖదుఃఖసమావేశా దంతఃకరణవిప్లవః
సత్త్వ మిత్యుచ్యతే ప్రాజ్ఞై స్తద్భవా స్సాత్త్వికా మతాః.

తేచాష్టవిధాః.

శ్లో. స్తంభప్రళయరోమాంచాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ
అశ్రు వైస్వర్య మిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః॥ తత్ర

—♦ స్తంభః ♦—

♦స్తంభ స్స్యాన్నిష్క్రియాంగత్వం రాగ ద్వేషాదిసంభవం. యథా

శ్లో. అంతఃపుంజిత మోష్ఠరాగమిషతో రాగం బహిర్నిర్భరం
సాంద్రం సాధుసముద్గిరంత్య ఇవ సద్యో వారాంగనా స్సాదరం
దృష్ట్వా పంచశరస్య మోహన మముం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం
నాలం నృత్తవిధౌ బభూవు రఖిలా నిశ్చేష్టితాంగా ముహుః 15

—♦ ప్రళయరోమాంచౌ ♦—

శ్లో. ♦ప్రళయ స్సుఖదుఃఖాద్యై ర్బాధ ఇంద్రియమూర్ఛనం
సుఖాద్యతిశయా జ్జాతో రోమాంచో రోమవిక్రియా. యథా

శ్లో. పశ్యంతీనాం వనవిహరణా యాత్సుకం వేంకటాద్రిం
నాథం కామాకృతి ముపగతా స్సేంద్రియాణి స్మ మోహం
వామాక్షీణాం సకలలలితాంగేషు రాగాంకురశ్రీ
న్యూనం జాతా సపదిమహితా కించ రోమోద్గమశ్రీః. 16

అత్ర పూర్వార్థే ప్రళయః ఉత్తరార్థే రోమాంచ ఇతి జ్ఞేయం.

—♦ వేపథుస్వేదౌ ♦—

శ్లో. ♦రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథు ర్గాత్రకంపనం
వపుర్జలోద్గమ స్స్వేదో రతిఘర్మశ్రమాదిజః. యథా

శ్లో. లావణ్యాంబుధిసంప్లవత్స్మరకరక్షిప్తోదబిందూత్కర
భ్రాంత్యాధాయకసర్వగాత్రవిలసత్ప్రస్వేదబిందూజ్జ్వలా
యోషా కాచన రాగవేపథుచలద్గాత్రా పతిం కేవలం
కందర్పస్య సమీక్షతే సకుతుకం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం. 17

అత్ర పూర్వార్థే స్వేద ఉత్తరార్థే వేపథు రితి వేద్యం.

—♦ వైవర్ణ్యం. ♦—

♦విషాదమదహర్షాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా. యథా

శ్లో. శ్యామే కపోలయుగళం తవ పాండురం కిం
ఉత్తుంగకేతకరజస్ఫురితం తదాసీత్
కిం వా ప్రతారయసి మాం విభు వేంకటాద్రి
ధ్యానా దతీవ కుతుకాన్న హి పాండురం కిం. 18

—♦ అశ్రు ♦—

♦అశ్రు నేత్రోద్భవం వారి దుఃఖరోషప్రహర్షజం. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతిర్వైరికాంతాననాంబుజే
నీహారబిందువ ద్భాంతి నితరా మశ్రుబిందవః. 19

—♦ వైస్వర్యం ♦—

♦మతం గద్గదభాషిత్వం వైస్వర్యం ప్రమదాదిజం. యథా

శ్లో. కామస్తామాతురం వాచం ఘణంత్యా సహా కాంతయా
రేమే రమాపతి ర్లక్ష్మ్యా యథా శ్రీవేంకటప్రభుః. 20

అథనిర్వేదాదయో వ్యభిచారిభావా నిరూప్యంతే। వివిధమభితశ్చరంతీతి వ్యభిచారిణోనిర్వేదాదయః। తఏవ సంచారిణోపి భవంతి। తదుక్తం ధర్మసంఖ్యావతా

శ్లో. ఏకత్రానియతాభావాః కథ్యంతే వ్యభిచారిణః
త ఏవాన్యత్ర సంచారా త్సంచారిణ ఇతి స్మృతా ఇతి.

తే చ నిర్వేదయోవిద్యానాథేన పరిగణితాః.

శ్లో. నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూయామదశ్రమాః
ఆలస్యం చైవ దైన్యం చ చింతా మోహస్స్మృతిర్ధృతిః
వ్రీడాచపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా తథా
గర్వో విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మారఏవచ
సుప్తి ర్విబోధోమర్షశ్చ అవహిత్థమథోగ్రతా
మతి ర్వ్యాధి స్తథోన్మాద స్తథామరణ మేవచ
త్రాస శ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః
త్రయస్త్రింశ దమీ భావా రసస్య సహకారిణఇతి. తత్ర.

—♦ నిర్వేదః. ♦—

♦దుఃఖేర్ష్యాతత్త్వబోధాదేర్నిర్వేదో నిష్ఫలత్వధీః. యథా

శ్లో. దూరే నిధేహి సఖి చందన మంబుజాక్షి
తాంబూలచర్వణ మలం ముకురేణ కింవా
హారావళీ చ విఫలైవ విధేహి నిత్యం
శ్రీవేంకటాద్రినృపతిం మయి సానురాగం. 21

—♦ గ్లానిశంకే ♦—

♦గ్లానిర్బలస్యాపచయః శంకానిష్టాదిచింతనం ద్వయం. యథా

శ్లో. బాలాం శిరీషకుసుమప్రతిమప్రతీకాం
వక్షఃప్రరూఢకుచభూధరదుర్బలాంగీం
శ్రీవేంకటాద్రినృపతే కలయాద్య కామం
కిం వా కరిష్య దతిదుష్టమతి ర్మనోభూః 22

అత్రపూర్వార్ధం గ్లానేః ఉత్తరార్ధం శంకాయాః ఉదాహరణ మితి జ్ఞేయం.

—♦ అసూయా ♦—

♦పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వ మసూయా పరికీర్తితా. యథా

శ్లో. మత్తః కిమధికానంస న్నాయికాయత్ర తే రతిః
నిత్యం హి వేంకటాద్రీశ కిం వదామి భవా న్విభుః. 23

—♦ మదః ♦—

♦ మదిరాదికృతంహర్ష మోహయో ర్మేళనం మదః యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిక్షితవైరిసక్తా। నిపీయ శీధుం దివి చంచలాక్ష్యః
క్ష్వేళంతిముహ్యంతిహసంతి వాచఃఘణంతిగాయంతిచతత్ప్రతాపం.

—♦ శ్రమః ♦—

♦ శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదే ర్జాత స్స్వేదాదిభూమికృత్. యథా

శ్లో. గతాగతశ్రమం కథం గతాసి బాలికే
కపోలప్రతికాంత రేషుఘర్మబిందవః
స్ఫురంతి మౌక్తికాఇవ క్షమస్వ వేంకటా
ద్రిభూపతిం తవాంతికం సమానయామ్యహం. 25

—♦ ఆలస్యం ♦—

♦ మందోద్యమత్వ మాలస్యం కార్యేష్వార్త్యా ద్యదీర్యతే. యథా

శ్లో. వనే విహర్తు ముద్గతంహి వేంకటప్రభుం
మృగీదృశో మనస్స్పృశ స్సమాకలయ్య తం
స్వకీయమందిరక్రియాస్స్మృతా అపి స్ఫుటం
భవంతి కర్తు ముద్యతా శ్శనైశ్శనై రహో. 26

—♦ దైన్యం ♦—

♦సత్వత్యాగా దనౌద్ధత్యం దైన్యం కార్పణ్యసంభవం. యథా
శ్లో. అయి సఖి మదనోయం జృంభమాణో మమాంగే
దివి చ పర మఖేల చ్చంద్రిమా దారుణోయం
విరహిహృదయభేత్తా దక్షిణో వాతి వాయు
శ్చిరయతి దయితోయం వేంకటాద్రిక్షితీంద్రః. 27

—♦ ధ్యానం ♦—

♦ ధ్యాన మిష్టానభిగమా చ్చింతాశూన్యత్వతాపకృత్. యథా
శ్లో. వించితయం త్యజసి మంబుజేక్షణా హృది
ప్రియంనృపాలవేంకటాద్రి మాదరా ద్భృశం
నిమీలితేక్షణా న కంపతే న భాషతే
న వా సమీక్షతే చ యోగినీవ దృశ్యతే. 28

—♦ మోహస్మృతీ ♦—

శ్లో.♦చింతాదుఃఖభయోద్భూతం మూర్ఛనం మోహ ఉచ్యతే
పూర్వానుభూతవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరుదాహృతా।ద్వయంయథా.
శ్లో. దర్శం దర్శం ఫుల్లమల్లీవనాంతం
స్మారం స్మారం స్వీయమల్లీవనాంతం
భూపాలానాం వేంకటాద్రే రరీణాం
మూర్ఛాలా స్స్యుః పక్ష్మలాక్ష్యో వనేషు. 29
అత్రపూర్వార్థేస్మృతిరుత్తరార్థే మోహః.

—♦ ధృతిః ♦—

♦ జ్ఞానాభీష్టాగమాద్యైస్తు నైస్పృహ్యం మనసో ధృతిః. యథా
శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిభూపాలపాలనానందబంధురాః
విబుధా స్స్వర్గిణాం సౌఖ్యం మన్యంతే తృణవ త్సదా. 30

—◆ వ్రీడా ◆—

◆ చేతస్సంకోచనం వ్రీడా స్మరరాగ స్తవాదిభిః. యథా

శ్లో. ఉత్కంఠితాపి బాలా సవిధాక్షితుం వేంకటాద్రిభూపాలం
రహసి నతాననకమలా స్మరశరవిహతేవ జోష మాస్తేస్మ. 31

—◆ చాపలం. ◆—

◆ చాపలం త్వనవస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవం. యథా

శ్లో. సమరశిరసి నిష్టం వేంకటాద్రిక్షితీంద్ర
విజయిన మభివీక్ష్య క్షత్రియాః క్షుద్రభావాః
ప్రతిదిశ మతిభీతా వేపమానాఖిలాంగా
హరి మివ మృగయూథా దుద్రువుః కాతరాక్షాః. 32

—◆ అథహర్షః ◆—

◆ ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యోహర్ష స్స్వేదాదికంపకృత్. యథా

శ్లో. దంష్ట్రాగ్రే కుహనాకిటేః కమఠసత్పృష్ఠే కదాచి త్ఫణా
భోగే భోగిపతేః కులాచలమహాశృంగాంగణే చ స్ఫుటం
దిగ్దంతావళకుంభసద్మని పురా సంస్థాన మాసీ దిహ
త్వావాస స్తవ ధాత్రిదేవి మహితే శ్రీవేంకటాద్రే ర్భుజే. 33

—◆ ఆవేగః ◆—

◆ ఆవేగ శ్చిత్తసంభ్రాంతి రిష్టానిష్టాగమోద్భవా. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిరణడిండిమచండఘోషం
శ్రుత్వాసవీనవరసంగమకౌతుకేన
వ్యత్యస్తభూషణధరా స్సురవారముఖ్యా
లాక్షాద్యలంకృతివిధౌ నితరాం త్వరంతే. 34

—◆ జాడ్యగర్వౌ ◆—

శ్లో. జాడ్య మప్రతిపత్తి స్స్యా దిష్టానిష్టాగమోద్భవా
ఆత్మోత్కర్ష బలా దన్యన్యక్కారో గర్వఉచ్యతే।ఉభయంయథా

శ్లో. వయం శూరా యూయం రణభువి న శక్తా ఇతి పరం
భటేషు శ్లాఘత్సు ప్రతినృపతయో వేంకటవిభోః

ధనుర్ధర్తుం స్ప్రష్టుం గుణమిషుక మారోపయితుమ
ప్యమీ యోద్ధుం స్థాతుం నహి బరిబృఢా ధావితుమపి. 35
అత్రపూర్వార్థే గర్వః ఉత్తరార్థే జాడ్యమితి మంతవ్యం.

—♦ విషాదః ♦—

♦ విషాద శ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైః. యథా
శ్లో. అవధీరితో మయాయావక మండనసంభ్రమేణ దయితోయం
సఖి కథ ముపైతి త ముపాయ మాకలయ కిం కరోమి ముగ్ధాస్మి.

—♦ ఔత్సుక్యం ♦—

♦ కాలాక్షమత్వ మాత్సుక్యం మదస్తాపత్వరాదికృత్. యథా
శ్లో. చరమగిరి ముపాగతో వివస్వా నుదయతిశీతకర స్సమగ్రకాంతిః
వ్రజ రమణసమీప మాళి శీఘ్రం సకురువిలంబనమానయానుకాంతం.

—♦ అథనిద్రా ♦—

♦ నిద్రాచేతోనిమీలనం. యథా
శ్లో. ఉద్దండం జగదండభాండ మఖిలం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
రక్షత్యస్తసమస్తపాలనమహాయాసః పరం స్వస్థధీః
క్షీరోదన్వతి తన్వతి స్వవపుషా సత్తల్పలక్ష్మీస్సుఖం
శేతే సంప్రతి భోగినాం పరిబృఢేనిద్రాణముద్రోహరిః. 38

—♦ ఆవేశః ♦—

♦ ఆవేశో మోహదుఃఖార్ద్యై రపస్మారోంగతాపకృత్. యథా
శ్లో. నిస్త్రాణరణితం శ్రుత్వా వేంకటాద్రిధరాభుజః
వ్యత్యస్తనామగ్రహణ మాహ్వాయంతి స్వకా ద్విషః. 39

—♦ సుప్తవిబోధా ♦—

♦ సుప్తి ర్నిద్రాసముద్రేకః
♦ విబోధ శ్చేతనావాప్తి ర్జృంభాక్షిపరిమార్జకృత్. ఉభయంయథా
శ్లో. ద్విజసుఖకరవృత్తౌ దివ్యభద్రాసనస్థే
విజయిని నరనాథే వేంకటాద్రీశచంద్రే
సకలకువలయశ్రీ ర్గాఢసుప్తేవ పూర్వం
ప్రచురతర మిదానీం సంభ్రమా దుజ్జృంభే. 40

—♦ అమర్షః ♦—

♦ అమర్ష స్స్యాదపరాధేషు చేతఃప్రజ్వలనం మతం. యథా

శ్లో. త్వా మాయాంతం వనవిహరణా నంతరం వేంకటాద్రి
క్షోణీపాల స్ఫుటశశినిభం ద్రష్టుకామా నగర్యాం
నిర్గచ్ఛంతోః నిజగురుజనై స్సన్నిరుద్ధా స్సమంతా
ల్లక్ష్మీచక్రుః కుటిల*భృకుటీనేత్రయో స్తా న్మృగాక్ష్యః. 41

—♦ అవహిత్థా ♦—

♦ హర్షాద్యాకారసంగుప్తి రవహిత్థేతి కథ్యతే. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినరనాథ గుణేషు ప్రస్తుతేషు నూతనవరైః
ఆకారగుప్తిపరచాతురీ జయతుజయతు తే మహతీ. 42

—♦ చండత్వ మతి వ్యాధ్యు న్మాద మరణాని ♦—

శ్లో. ♦దృష్టే పరాధే చండత్వ ముగ్రతా తర్జనాదికృత్
తత్త్వమార్గానుసంధానా దర్థనిర్ధారణా మతిః
మనస్తాపాద్యభిభవా జ్వరాది ర్వ్యాధి రుచ్యతే
ఉన్మాద స్తుల్యవృత్తిత్వం చేతనా చేతనేష్వపి
మరణం మరణార్థ స్తు ప్రయత్నః పరికీర్తితః.

ఏషాం పంచానా ముదాహరణం. యథా

శ్లో. చక్రీకృత్య ధనుర్లతాం విజయినం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం
జన్యే సంపరితర్జయంత మధికం నిశ్చిత్య రుద్రోపమం
ధావంతో హృదయజ్వరవ్యతికరా చ్ఛుష్యత్ప్రతీకా వనే
పృచ్ఛంత శ్శరణం గిరీ స్నిజతనో స్త్యక్తుం యతం తేరయః. 43

అత్ర సంపరితర్జయంత మిత్యంశేన చండత్వ ముక్తం। నిశ్చిత్యేత్యాదినా మతిః। తృతీయపాదేన వ్యాధిః। చతుర్థపాదే గిరీనిత్యంశేన ఉన్మాదః। నిజతనూరిత్యాదినా మరణప్రయత్న ఇతి ధ్యేయం। సాక్షాన్మరణస్య అమంగళత్వా ద్రసవిఘాతుకత్వా చ్చ నోదాహరణ ముచిత మితి తత్ప్రయత్నస్యై వోదాహరణమాదృతం కవిభి రితి తథైవోదాహృతం.

—♦ త్రాసవితర్కౌ ♦—

శ్లో. త్రాస ఆకస్మికభయా చ్చిత్తక్షోభః ప్రకీర్త్యతే
సందేహాత్కల్పనానంత్యం వితర్కః పరికీర్త్యతే। ఉభయం యథా

* భ్రుకుటీ-పా-భృకుటీ.

శ్లో. ధీరశ్శ్రీవేంకటాద్రిక్షితిరమణమహాయుద్ధసన్నాహకాలే
 శ్రుత్వా నిస్సాణరాణం ఝుడితి ఘనఘటాటోపనాదః కిమేషః
 కుప్యత్కల్పాంతకాలాంతకడమరురవః కిన్ను సంక్షుబ్ధవార్ధి
 స్ఫీతోద్రావో భవేద్వేత్యసకృదరినృపాఃక్షోభమీయుర్భయార్తాః.
 అత్ర క్షోభమీయురిత్యాదినాత్రాసః । ఇతరత్రసర్వత్రవితర్క ఇతి వేదితవ్యం ।
ఇతివ్యభిచారిభావానిరూపితాః
 అథ-తచ్చేష్టాయౌవనోద్భూతహావభావాదికామతా,, ఇత్యాదినానిర్దిష్టా శృంగారచేష్టా నిరూప్యంతే.
శ్లో. హావో భావశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్య మిత్యపి
 లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తి ర్విభ్రమః కిలికించితం
 మోట్టాయితం కుట్టమితం బిబ్బోకో లలితం తథా
 కుతూహలం చ చకితం విహృతంహాస ఇత్యపి
 ఏవం శృంగారచేష్టా స్స్యు రష్టాదశవిధా మతాః । తత్ర

—♦ భావహావౌ ♦—

శ్లో. ♦రసాభిజ్ఞానయోగ్యత్వం భావ ఇత్యభిధీయతే
 ఈషద్దృష్టవికార స్స్యా ద్భావో హావః ప్రకీర్త్యతే । ఉభయంయథా
శ్లో. స్పృశంతీ సానందం కరకలితతంత్రీవరగుణాన్
 స్ఫుటం గాయంతీ సచ్చరిత మతులం వేంకటవిభోః
 స్మరంతీ తద్రూపం సదరపులకా కాపి లలనా
 స్వకీయం కుర్వంతీ స్మరశరధికల్పం వపు రభూత్. 45
 అత్ర పూర్వార్ధేభావ ఉత్తరార్ధేచ హావో నిర్దిష్టః.

—♦ అథహేలా ♦—

♦ సువ్యక్తవికారో భావో హేలేతిప్రతిపాద్యతే. యథా
శ్లో. సౌవర్ణసౌధావళిజాలమార్గా న్నిరీక్ష్య యాంతం పథి వేంకటాద్రిం
 భావప్రరోహానివ బాధమంగే రోమోద్గమాన్ వామదృశో వహంతి.

—♦ మాధుర్యం ♦—

♦ విభూషణేపి రమ్యత్వం మాధుర్యం పరికీర్త్యతే. యథా
శ్లో. పరికృత్యా లలితాకారో వేంకటాద్రిధరాపతిః
 భూషా ధత్తే విలాసార్థం యద్వా భూషయితుం చ తాః. 47

—♦ ధైర్యం ♦—

♦ శీలాద్యలంఘనం నామ ధైర్యమిత్యభిధీయతే. యథా

శ్లో. సఖిహ్యాదిబాలాం శ్రీవేంకటాద్రిరితిపంచాక్షరమంత్రవరం
ఏనాం హి జపంతీం ధైర్యకంచుకాం కిం కరిష్యతి మనోభూః. 48

—♦ అథలీలా ♦—

♦ ప్రియానుసరణం లీలా వాచా గత్యాథచేష్టయా. యథా

శ్లో. సువర్ణక్షోణీభృద్బహుళతరసారే భుజయుగే
సహేలం క్ష్మాదేవీం దధతి మహితే వేంకటవిభౌ
నిజా దృగ్వాచేష్టా స్స్ఫుట మనుసరంతీ నిజవధూః
పరం పశ్య స్క్రీడ త్యనుదిన మహీనాం పరిబృఢః. 49

—♦ విలాసః ♦—

♦ తాత్కాలికో వికార స్స్యాత్ విలాసో దయితేక్షణే. యథా

శ్లో. నిజేనయనపంకజే విజయవేంకటాద్రిప్రభోః
పదే ఝుడితి పూజయం త్యపిచ బాలికా కాచన
ప్రసూచయితు మీక్షతే ప్రసవచారుతల్పంచ స
త్సఖీం కిమపి వా తదద్భుతకరీ స్త్రియ శ్చాతురీ. 50

—♦ విచ్ఛిత్తిః ♦—

♦ విచ్ఛిత్తి రతిరమ్యత్వం స్వల్పై రపి విభూషణైః. యథా

శ్లో. యాసాం కర్ణోత్పలసుసుషమా నేత్రయోః కజ్జలాభాం
లాక్షాపత్రశ్రియ ముదవహ ద్గండయో రోష్ఠశోభా
నార్య స్తా స్సద్గుణగణనిధిం వేంకటాద్రిక్షితీంద్రం
హేలాయాంతం విపులవిశిఖా ద్వారి నీరాజయంతి. 51

—♦ విభ్రమః ♦—

♦ విభ్రమ స్త్వరయా కాలే భూషాస్థానవిపర్యయః. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతివీక్షణత్వరయా కయా
న్యక్షేపి కాంచీ గ్రీవాయాం హారవల్లీ కటీతటే. 52

యథావా —

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపవీక్షణసంభ్రమేణ
కాంతాజనేన దృశి యావకపంకలేపః
ఓష్ఠద్వయేంజన మభూచ్చగళే హరిద్రా
లేపః కృత స్స్వపది చందన మాననాబ్జే. 53

—♦ కిలికించితం ♦—

♦ హర్షామర్షాశ్రుభీత్యాదేః సంకరః కిలికించితం. యథా

శ్లో. త్రిలోకీలావణ్యావధినిజతనో వేంకటవిభో
కరాంభోజం స్వస్యాః స్పృశతి పరిపశ్యంత్యపి రహః
సహర్షం సామర్షం సభయ ముదయద్గద్గదరవం
సబాష్పం తత్క్రీడాః కిమపి మృగనేత్రీ న బుబుధే. 54

—♦ మోట్టాయితం ♦—

♦ మోట్టాయితం స్యాదిష్టస్య కథాదౌ భావసూచనం. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రిచరితాకలనాత్సముత్థో
భావోంతరా మృగదృశాపి భృశం నిరుద్ధః
సంమర్దతోంత రుదగాద్బహి రాయతాక్ష్యా
స్సర్వాంగసంగతలసత్పులకచ్ఛలేన. 55

—♦ కుట్టమితం ♦—

♦ సంమర్దేపి సుఖాధిక్యం రతౌ కుట్టమితం మతం । అన్యేత్వాహుః

శ్లో. కేశాధరాదిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే
దుఃఖితేవ బహిః కుప్యే ద్యత్ర కుట్టమితం హి తదితి॥ యథా

శ్లో. సందష్టాధరపల్లవా నఖశిఖానిర్భిన్నవక్షోరుహా
నిర్మర్యాదకృతాంకపాళివివశస్వీయాఖిలాంగా అపి
శ్రీమద్వేంకటభూపతీంద్రనగరే కాంతాః ప్రియైస్సంగతా
స్సానందా రజనీష్వనుక్షణ మహో కుర్వంతి వాంఛాం రతౌ. 56

—♦ అథబిబ్బోకః ♦—

♦ మానాత్కాంతస్య సల్లాపే బిబ్బోకోనాదరక్రియా. యథా

శ్లో. గోష్ఠ్యాం వేంకటనాయకస్య కవిభిః కౌతూహలం వర్తతాం
ప్రీతి స్సంసది వా భవే త్ప్రతిపదం చాటూదిసత్క్రియయా
కాలో గచ్ఛతు తత్కథాశ్రవణతః కిం మే వయస్యే ముహు
స్సజ్జీభూతశర స్స్మరః ప్రతిపదం కింకిం క్రియా ద్వా సహే. 57

—♦ లలితం ♦—

♦ సుకుమారాంగవిన్యాసో య స్తల్లలిత మిష్యతే. యథా

శ్లో. సమంజుమంజీరరవః పదచంక్రమణాదిభిః
శ్రీవేంకటాద్రిన్నృపతే శ్శుద్ధాంతం సేవతే రమా. 58

—♦ కుతూహలం —

♦ కుతూహలం రమ్యదృష్టౌ చాపల్యం పరికీర్త్యతే. యథా

శ్లో. సన్ముక్తాఫలదామభాస్వదుభయప్రాంతోజ్జ్వలాందోళికా
మధ్యాసీన మమందచామరశతై స్సంవీజ్యమానం ముహుః
ఆయాంతం జయసంపదాం నిధిమివ శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం
ద్రష్టుం పౌరమృగీదృశో హ్యతిముదా రోహంతి సౌధస్థలీః. 59

—♦ చకితం ♦—

♦ చకితం భయసంభ్రమః. యథా

శ్లో. ప్రేయాంసం నికట ముపాగతం నరేంద్రం
పశ్యంతీ సచకితదృష్టి పంకజాక్షీ
ఉత్తిష్ఠం త్యతిఝుడితి స్మరాకులాంగీ
తస్యాంత ర్నిరతిశయాం ముదం తనోతి. 60

—♦ విహృతం ♦—

♦ విహృతం ప్రాప్తకాలస్య వాక్యస్యాకథనం హ్రియా. యథా

శ్లో. తాంబూలచర్వణ మకారి సహ ప్రియేణ
శ్రీచందనం తవ పయోధరయోర్విలిప్తం
కింవా సఖీతి గదితాపి సఖీజనేన
నమ్రాననా నవవధూ ర్నచ కించి దూచే. 61

—♦ అథహాసః ♦—

♦ హాసితం యౌవనమదోద్భూతం హాసోనిమిత్తకం. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినరనాథ ముదీక్ష్య కాచి
ద్బాలా స్మితం య దకరో దనిమిత్త మేవ
సంరూఢయౌవన మహా మదమల్లికాయా స్త
త్ప్రియశో వికసితం కుసుమం ప్రతీమః. 62

ఇతి శృంగారచేష్టా నిరూపితాః । అథశృంగారరసస్యాంకురితత్వపల్లవితత్వ కుసుమితత్వ ఫలితత్వహేతవో ద్వాదశావస్థాః కథ్యంతే, తే చ పరిగణితా విద్యానాథేన

శ్లో. చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా
జాగరః కార్శ్యమరతి ర్లజ్జాత్యాగోథ సంజ్వరః
ఉన్మాదో మూర్ఛనం చైవ మరణం చరమం విదుః
అవస్థా ద్వాదశ మతాః కామశాస్త్రానుసారతఇతి. 63

కేచిత్తు పరితాపజ్వరా త్యక్త్వాద్వాదశావస్థా ఇతి వదంతి।తత్ర

—♦ చక్షుఃప్రీతిః ♦—

♦ ఆదరా దీక్షణం చక్షుఃప్రీతి మాహు ర్మనీషిణః. యథా

శ్లో. నయనాని మీలకుముదానీవ కిరంతి గవాక్షసుపదవీభ్యః
శ్రీవేంకటాద్రినృపతిం మృగయాపసృతం మృగాక్ష్యోహి. 64

—♦ మనస్సంగః ♦—

♦ ప్రియైకప్రవణత్వం య న్మనస్సంగ స్స కీర్త్యతే. యథా

శ్లో. ఇయం మృగాక్షీ నరదేవదేవే శ్రీవేంకటాద్రౌ హృదయం నివేశ్య
స్వయం తటస్థేవ వస త్యజస్ర మాళ్యః పరం పశ్యత కాతరాక్షీం. 65

—♦ సంకల్పః ♦—

♦ సంకల్పో నాథవిషయమనోరథ ఉదాహృతః । యథా

శ్లో. కదా వా కాంతస్య స్మితసదన మాస్యం హ్యనుభవే
కదా వా చాటూక్తీః ప్రియకర మవష్టభ్య కలయే
కదా వా వక్షోజే ప్రియ తమకరాబ్జం ప్రతివహే
కదా వా విస్రంభం మధురవరమోక్షం ను కలయే. 66

—♦ ప్రలాపః ♦—

♦ ప్రియశ్లిష్టగుణాలాపః ప్రలాపః పరికీర్త్యతే. యథా

శ్లో. కియద్వాలావణ్యం కియదపిచ సౌశీల్య మపివా
కియద్వా గాంభీర్యం కియదపిచ మాధుర్య మపివా
కియద్వా కారుణ్యం కియదపిచ చాతుర్య మితిస
ద్గుణానా మాలాపో భవతి మహిలానాం ప్రభుమనేః. 67

—♦ అథజాగరః ♦—

♦ జాగరస్స్యాద్వినిద్రితా. యథా

శ్లో. అధరకిసలయం విహాయ రాగో । హ్యనవరతప్రియదంతఘాతభీత్యా
నయనకమలయుగ్మ మాయతాక్ష్యా । గతఇవ జాగరశోణిమచ్ఛలేన. 68

—♦ కార్శ్యం ♦—

♦ కార్శ్యం స్యా దంగతానవం. యథా

శ్లో. సర్వేషు తే ష్వవయవేషు సహార్థితేషు
మధ్యే కృశత్వ మితరేషుచ పుష్టతేతి
యుక్తం న చేత్యతిరుషా విరహో మనోభూ
రంగాని కర్శయతి హా ధ్రువ మంగనానాం. 69

అత్రనయనరాగేణజాగరో గమ్యతే

—♦ అరతిః ♦—

♦ ప్రియవస్తుష్వవిద్వేష మరతిం కవయోవిదుః. యథా

శ్లో. మలయపవనః కిం వా వీజ త్యసౌ హిమదీధితిః
కిము సముదితః కిం వా కూజ త్యసౌ పికమండలీ
కిము సముదితో భీష్మం తీక్ష్ణం వసంతదురంతకృ
దితి హి మహిలా నింద త్యుచ్చైః ప్రియాగమకాంక్షిణీ. 70

—♦ హ్రీత్యాగః ♦—

శ్లో. ప్రియేణ విస్రంభవిహారకాంక్షిణీం । విచింత్య బాలా మబలాం సఖీజనే
గతే సుదూరం స్వయమప్యతాదృశీ । లజ్జా సఖీవాతితరాంగతాభవత్.

యథా వా —

శ్లో. ఆయాంతం నరపతివేంకటాద్రిచంద్రం
సంద్రష్టుం మణిమయసౌధశృంగదేశాన్
విస్రంభం గతవతి కామినీసమూహే
యాతాభూత్క్వచిదతిలజ్జితేవ లజ్జా. 72

— అథజ్వరః —

తాపాధిక్యం జ్వరో మతః. యథా

శ్లో. చిరయతి నరనాథే కావ్యగోష్ఠ్యా సమేతే
శిశిరసదుపచారా వ్యాశు పన్నీరనీరైః
ఉదయదధికతాపాక్రాంతగాత్రా మృగాక్షీ
ప్రతిపదమపి కాంతం ప్రేక్షితుం కాంక్షతే స్మ. 73

— ఉన్మాదః —

ఉన్మాదస్తుల్యవృత్తిత్వం చేతనాచేతనేష్వపి. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపభీతివశా ద్ద్విషంతో
యాతా దురంతవన మజ్జుమనోజ్ఞకోష్ఠాన్
దృష్ట్వా ప్రియాకుచధియా మదనాతురాంగా
స్ప్రష్టుం కరావతిముదా ప్రవిసారయంతి. 74

— మూర్ఛా —

మూర్ఛా త్వభ్యంతరే వృత్తిర్బాహ్యేంద్రియనిమీలనం. యథా

శ్లో. పశ్యంత్యామంతరే నాథ మస్యాం బాహ్యేంద్రియాణ్యహో
అపిస్వీయం పరం ద్రష్టు మంతరం ప్రావిశన్నివ. 75

— మరణం —

మరణం మరణార్థస్తు ప్రయత్నస్సముదాహృతః. యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతివైరిసంఘవరాంగనాః
ఉద్యుంజతే మారబాణభిన్నా స్త్యక్తుం నిజా స్తనూః. 76

ఇతిద్వాదశావస్థానిరూపితాః। శృంగారోక్తశ్శృంగారరసోద్వివిధః సంభోగోవిప్రలంభశ్చేతి। తత్ర॥ సంయుక్తయోస్తుసంభోగో విప్రలంభో వియుక్తయోరితి,, వ్యవస్థాశృంగారతిలకోక్తితా। తత్ర సంభోగ ఏకవిధః। తదుక్తంవిద్యానాథేన

—◆ సంభోగశృంగారః ◆—

సంభోగస్య పరస్పరావలోకనసంభాషణాలింగనచుంబనాద్యనేకవ్యాపారవత్త్వేన అనంత్యాదేకవిధత్వేనగణనా కృతేతి । కేచిత్తుబహు విధ ఇత్యాహుః। యథా

శ్లో. ఆరాద్దృష్టిపథం గతే ప్రియతమే శ్రీవేంకటాద్రిప్రభౌ
మానః క్వాపి గతో మమాంతికగతే లజ్జా గతా క్వాపివా
హస్తాలంబిని సత్వమందపులకై ర్గాత్రాంత మాసీద్వపు
ర్గాఢం చుంబతి తత్ర యన్న దభవ న్నోవేద్మి తత్త్వతః. 77

—◆ విప్రలంభశృంగారః ◆—

అయంతు అభిలాషేర్ష్యావిరహప్రవాసనిమిత్తత్వేన చతుర్విధః. తత్ర

—◆ అభిలాషః ◆—

అత్ర అభిలాషోనామ సంభోగాత్ప్రాగనురాగః. యథా

శ్లో. కదావా కాంతస్య స్మితనదన మాస్యం హ్యనుభవే
కదావా చాటూక్తీః ప్రియకర ముపశ్రుత్య కలయే
కదావా వక్షోజే ప్రియతమకరాబ్జం ప్రతివహే
కదావా విస్రంభం మధురాధరమోష్ఠం ను కలయే. 78

—◆ ఈర్ష్యా ◆—

◆ నాయకస్యాన్యాసక్తి జ్ఞానాచ్చిత్తవిక్రియా ఈర్ష్యా। తయా విప్రలంభో యథా

శ్లో. త్వదంతికగతం సఖి త్వమపి వా జహాసి ప్రియం
నవేతరమృగీదృశీ కిలభవాదృశీశంసమే
మృదుప్రకృతికస్య వేంకటవిభో స్సగోష్ఠ్యా కయా
నిరుద్ధ మభవ న్మనః కిము ముధేర్ష్యయా తామ్యసి. 79

—◆ విరహః ◆—

◆ విరహోనామ లబ్ధసంయోగయో ర్నాయికానాయకయోః కేనచిత్కారణేన పునస్సమాగమకాలాతిక్షేపః. యథా

శ్లో. నాయాతి కాంతో విభు వేంకటాద్రిః
కింవా మనోభూ రుపయా త్యుదగ్రం
ఇత్థం క్షణం కాలవిలంబ మేషా
కించి న్న సోఢుం క్షమతే మృగాక్షీ. 80

—♦ అథప్రవాసః ♦—

♦ యూనో ర్దేశాంతరస్థితిత్వం ప్రవాసః । తేన విప్రలంభో యథా

శ్లో. భూపాలేషు చిరం వసత్సు జయినశ్శ్రీవేంకటాద్రేః పురే
తత్కాంతాః ప్రియసంగమే స్పృజవిధే కామా ననంతా స్మధూన్
కోటిం వా మలయానిలా నపి తథా రాకేందుబింబానిహ
త్వేతా న్కించిదపి స్ఫుటం నహి స్పృజేత్యాశానతే వేధసం. 81

—♦ రసాభాసః ♦—

పూర్వం నిర్దిష్టో రసాభాసో యథా

శ్లో. క్రీడావనేషు ధరణీపతివేంకటాద్రే
ర్మాకందదివ్యమకరందరసంనిపీయ
అన్యోన్యగాఢపరిచుంబితచంచుకోటి
వీతత్రపం పికకులానిసదా రమంతే. 82

—♦ భావాభాసః ♦—

♦ భావాభాసో యథా

శ్లో. శ్రీవేంకటాద్రినృపతిమథితారివరాంగనాః
క్రీడంతం కరిణం దృష్ట్వా వనే రోమాంచచిహ్నితాః. 83

అత్రరసభావయోరాభాసత్వంనామానుచితవిషయప్రవర్తనమితివేద్యం.

పూర్వోక్తానాం వ్యభిచారిభావానాముదయేన ప్రశామ్యదవస్థయాపరస్పరవిరుద్ధరసాశ్రితయో ర్భావయో స్స్పర్ధయా సంబంధేన అన్యోన్యోపమర్దకతయా బహూనాం భావానాం సమావేశే న చ చాతుర్విధ్యం భవతి తథాచోక్తం॥భావస్యచోదయశ్శాంతిసంధిశ్శబలతాతథేతి." తత్ర భావోదయయో యథా

శ్లో. కింధ్యాయసీందువదనే నకించిదపిదూతికే
కాంతంకిం వేతిగదితా లలనాభూ న్నతాననా 84

అత్రలజ్జాయా ఉదయః.

—♦ భావశాంతిః ♦—

శ్లో. ముంచమానమనిదానమిదానీంప్రేషితంసుపరికర్మగృహాణ
ప్రేయసీతిచసఖీహితవాక్యాన్మందహాసమతనో త్తనుమధ్యా. 85

అత్రకోపశాంతిః.

—◆ భావసంధిః ◆—

శ్లో. టంకారై ర్ధనుషో మృధే విజయిన శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
స్సస్త్రీణామపి దైన్యపాదపతనైః ప్రత్యర్థినాం భూభృతాం
ఏకస్మి న్నయనేతిశోణసుషుమా త్వన్యత్ర బాష్పైహ్యాభూ
దేకస్మి న్నధరేతివేపథు రహో నైశ్చల్య మన్యాధరే 86

అత్రవీరకరుణయోస్సంధిః

—◆ భావశబలతా ◆—

శ్లో. కింమానేన సఖీజనః కిమునదే దాస్తాం తదాళీవచ
శ్శప్తోప్యేష కిమర్థ మద్యమలయా దాయాతి మందానిలః
హా మా మాస్పృశ చంద్ర తావకకరై స్సంక్లేషయా మ్యంతికం
కాంతస్యాళిజనం సమేష్యతి పతి ర్యాస్యామి వా తం ప్రతి. 78

అత్రచింతాశంకాధైర్యానూయాదైన్యవితర్కహర్షౌత్సుక్యానాం సమావేశాచ్ఛా
బల్యం.

—◆ రససంకరః ◆—

శ్లో. హా నాథ క్వ విహాయయాసి సదనం శృంగారసంపత్తినిం
పుత్రాన్స్త్రీరగళా నిమానపి పరం కారుణ్యపాత్రీకృతాన్
ఇత్యుక్తః ప్రియయా ప్రతీపన్నపతి శ్రీవేంకటాద్రిప్రభో
రంతర్భీతిపరాహతోపి బహులం కింవా జహాస స్ఫుటం. 88

అత్ర హాస్యభయానకరసయో స్సంకరః । రసా దరిసాంతరోత్పత్తిరపి భవతి ।
ఉక్తంచశృంగారతిలకే.

శ్లో. హాస్యో భవతి శృంగారా త్కరుణో రౌద్రకర్మణః
అద్భుత శ్చ తథా వీరా ద్బీభత్సా చ్చ భయానకః
రస స్సర్వోపి సంపూర్ణ స్తిరోధత్తే రసాంతరం. 89

ఇతి భారతీయోక్తప్రకారేణ యద్యప్యేకథైకఏవరస ఆస్వాద్యతే । తథాపి రస
సంకరో మహాకవిభి రుదాహృతః । తత్ర రసస్య అపరాంగత్వే రసవదలంకారః। భావ
స్య అపరాంగత్వే ప్రేయోలంకారః । రసాభాసభావాభాసయో రపరాంగత్వే ఊర్జ
స్వ్యలంకారః । భావశాంతేరపరాంగత్వే సమాహితాలంకారః । ఏవంభావోదయభావ
శాంతిభావసంధిభావశాబలతానా మపరాంగత్వే భావోదయభావశాంతిభావసంధిభావశ

బలతాఖ్యా అలంకారా భవంతి। ఉక్తం చాలంకారసర్వస్వే । "రసభావతదాభాసతత్ప్రశమనానాం నిబంధే రసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితాని । భావోదయభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చ పృథగలంకారా ఇతి" । ఏతేషా ముదాహరణా న్యలంకారనిరూపణే ద్రష్టవ్యాని । ఇతి రసభావాః.

శ్లో. శ్రీరాజత్కమలామలాస్యకమలాస్వాదైకభృంగో హరి
ర్దేవః పాతు నిరంతరం గుణనిధిం శ్రీవేంకటాద్రిప్రభుం
సేవాసక్తసురాసురేంద్రవిలసత్ఫాలస్థలేషూజ్జ్వలా
యత్పాదాంగుళికానఖావళి రభా న్ముక్తావళీవాన్వహం. 90

శ్లో. జయతు జయతు సోయం వాసిరెడ్డ్యన్వయేందుః
కువలయమహనీయక్షేమకృద్వేంకటాద్రిః
సతత మపిచ నామ్నా చిహ్నితో వేంకటాద్రే
ర్జయతు జయతు సోయం మామకీనః ప్రబంధః. 91

ఇతి శ్రీచర్లవేంకటసూరివిరచితే శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రవిచిత్రచరిత్రపాత్రవాసిరెడ్డ్యన్వవాయసుధాసింధుసుధామయూఖాయమానస్య శ్రీమతో వేంకటాద్రిప్రభో ర్గుణరత్నావళీనామ న్యలంకారశాస్త్రే రసనిరూపణం నామ నవమం రత్నం.

శ్లో. శ్రీచర్లాన్వయలక్ష్మణాభిధబుధశ్రీసూరమాంబా చ యం
సూనుం వేంకటపండితం ప్రసుషువే తస్య ప్రబంధోత్తమే
భ్రాజిష్ణా విహ వేంకటాద్రిగుణసద్రత్నావళీనామకే
సద్రత్నం రసనిర్ణయాభిధ మిదం ఖ్యాతిం భజే దష్టమం. 92

